Kroj brněnského venkova.

Miroslava Ludvíková

Obsah.

Úvod.

Tato práce se zabývá krojem brněnského venkova, jak se vyvíjel od poloviny 18. století a ve zbytcích přetrval dodnes.

Je to kroj ve svém celku jednotný, rozšířený na dosti rozsáhlé ploše jižní části střední Moravy, s centrem posunutým spíše na západ.

Mezi ostatními typy, které vymizely mnohem dříve, vyniká svou výrazností při vší střídmosti a je dokladem samostatné tvůrčí schopnosti zdejšího lidu.

V krojovéém bohatství Moravy zaujímá své pevné místo a je proti druhým o to zajímavější, že se vyvíjel a dl dlouho udržoval v blízkosti velkého průmyslového centra.

Práce shrnuje výsledky bádání, provedených v letech 1950-1965 národopisnými pracovníky národopisného oddělení, od r.1961 národopisného ústavu Moravského musea.

1

Po stránce geografické není naše území jednotné. Zabírá je jednak hornatý terén - vrchovina Českomoravská, Drahanská a Bobravská - jednak sníženiny - Boskovická brázda, Řečkovická sníženina, Dyjskosvratecký úval a Vyškovská brána.

Z Drahanské vrchoviny sem zasahuje jen malá západní část Moravského krasu a Adamovská granititová vrchovina, končící u příčné sníženiny mezi Brnem a Kuřimí. Území, které tvoří jižní zakončení Brněnského vyvřelého masivu a Dyjskosvrateckého úvalu, má zajímavé geomorfologické rysy. Na východě je omezeno obřansko-židlochovickým prolomem a ostře zaříznutým údolím Svitavy, na západě Řečkovickou sníženinou.

Horopisným dělítkem Českomoravské vrchoviny a Bobravské vrchoviny je Boskovická brázda, probíhající směrem od Boskovic k Dyjskosvrateckému úvalu. Bobravská vrchovina nemá jednotný charakter povrchových tvarů a ani geologické složení není jednotné. Výrazné jsou celkem dvě skupiny, z nichž východní menší Baba a Kuřimské hory končí na jihu na okraji Brna četnými zalesněnými kopci. Druhý mohutnější pás dále k západu je dělen Svratkou a Bobravou.

Dyjsko-svratecký úval od úpatí Bobravské vrchoviny a Drahanské vrchoviny má spád k jihu a jen neznatelně stoupá k východu do Vyškovské brány.

Říční síť tvoří řeky Svratka a dále Svitava, Jihlava se svými přítoky. Sběrnou tepnou je Svratka (dříve a lidově zvaná Švarcava), pod Brnem přijímá ze západu Bobravu a od severu Svitavu, v Dyjskosvrateckém úvalu pak Cézavu, chudý přítok, beroucí své vody z krasové oblasti.

Už tato stručná charakteristika naznačuje, že jde o území vcelku neuzavřené, neutvořené přírodními podmínkami, že pojit-

kem je tu město Brno, které - pochopitelně - svůj venkov hluboce ovlivňovalo i po stránce přírodní. Zásahy člověka do přírody v okolí Brna znamenaly úbytek lesů, změny v jeho druhové skladbě a vysušení krajiny. Pro další výklad je nutné si uvědomit i tuto přírodní zajímavost, že jižní Morava je zálivem velké nížinné oblasti panonské, ke které náleží maďarská nížina a vídeňská pánev. Okolí Brna je jeho okrajovým územím a to mělo vliv nejenom na to, že tu teplomilné rostliny dosahují severního bodu svého rozšíření nejen na Moravě, nýbrž i hranice rozšíření v Evropě, ale zajisté i na rozšíření některých kulturně historických jevů, podmíněných přírodou, následkem ní i obdobnými historickými a ekonomickými podmínkami.

Zeměpisná rozmanitost a hospodářská nestejnorodost okolí Brna silně ovlivňovaly vývoj lidské společnosti už od pradávna. Historie okolí Brna a jeho vývoj do značné míry závisel tedy na této metropoli samé. Protože budujeme své poznatky hlavně na stavu v 19.století, období největšího rozkvětu, úpadku a zániku kroje - budou nám východiskem poměry od poloviny 18.století, nebo přesněji řečeno od ukončení sedmileté války. Její následky byly na blízkém venkově velmi zlé. Vesnice trpěly - tak jako v každé válce předešlé i následující - za své město. Těžké poválečné poměry, zvláště pak vleklé roky neúrody, hlad, chronická zaostalost celého hospodaření, vynutily si změnu celé zemědělské struktury. Protože to byl problém životního významu, byla snaha zlepšit tento stav především shora. Ještě však v 30.letech 19.století, kdy vychází Topografie Řehoře Wolného, zápasí se s překonáním trojpolního systému. Autor si stěžuje zvláště na to, že se velké množství půdy nechává pro pastviny, a to i prvotřídní v rovinách. Základem polního hospo-

dářství bylo obilnářství, jsou běžné ještě i luštěniny. V horách se od 70.-80. let 18.století prosazuje bramborářství, v 30.letech 19.století je rozšířeno i v rovinách. Tam také nabývá většího významu pěstování kukuřice (např. na kounickém panství, v Těšanech aj.). Z nových plodin se pěstuje cikorka, pro brněnský textilní průmysl od 18.století až do 30.let 19.století štětka soukenická (Medlánky, statek sv. Petra aj.), Bezvýznamné je pěstování konopí, je o něm zmínka jen u šlapanického panství.

Podstatným pramenem výdělku je dále zelinářství, v jižním okolí Brna bylo nejdůležitější z celého Brněnského kraje. Specialisace na různé druhy je velice stará. Některé obce prosluly odedávna např. pěstováním zelí (Nebovidy, Moravany, Modřice), křenu aj. Zelenina ovšem se všechna nespotřebovala jen v Brně, ale hodně se s ní zajíždělo na západ do Velké Bíteše, Velkého Meziříčí, Jihlavy, na sever do Černé Hory, na jih směrem na Mikulov. Územně rozsáhlejší význam než zelinářství má prvotřídní ovocnářství; v 30.letech 19.století se pěstují stromy jednak ve vinohradech, jednak při domech v zahradách nebo ve speciálních sadech. Opět se určité vesnice specialisují na určité druhy ovoce, např. Nosislav na ořechy. Odbytištěm je Brno a blízká městečka, ale počítalo se s vývozem mimo kraj; proto byly nejrozšířenější švestky a jablka. Do obchodu přicházelo ovoce čerstvé nebo sušené a jako povidla (švestky). Z pozořického panství se vyvážel anýz a sušené švestky do Polska.

Ve 30.letech se ještě všude uvádějí vinohrady, ale koncem 19.století, pokud to bylo možné, byly mnohé přeměněny na ornou půdu, rovněž jako vysušené rybníky. Vinic neustále ubývá, zvláště panské vinice už skoro neexistují. Nejlepší víno je z Nosislavi, Němčic, Židlochovic. Víno z kraje se vyváželo do Čech

a do Slezska. Dobytkářství bylo ještě do 30.let stále hodně extensivní , proto je tolik půdy ponecháno pro pastviska, pro kraj však hovězí a vepřový dobytek nestačí a dováží se z Haliče, Polska, Rumunska. Menší stav hovězího dobytka a koní je pochopitelně u vrchnosti, protože pro ni pracuje robotou tažný dobytek poddaných. Velmi je rozšířen chov ovcí, které se zde pěstují hlavně pro vlnu, avšak sýrařství je neznámé; vrchnostenské ovčáctví poddanské počtem silně převyšuje, pozornost je mu věnována hlavně u Židlochovic a Sokolnic. Do konce 19.století zmizelo takřka úplně.

Obchodní styk kraje je pro nás nejdůležitější tam, kde se děje z iniciativy poddaných. Vliv Brna je nesporný. Velmi živé obchodování s tím, co neslo hospodářství, přimělo často vrchnost, že se na to odvolávala v neprospěch poddaných.[5]

Zcela zvláštní místo mezi nimi zaujímá Líšeň. Byla nejznámější a nejtypičtější obchodní obcí na Moravě a i jinde se pro ni najde málo obdoby. Obchodu se věnovala valná část obyvatelstva; např. "potnařek" (drobných překupnic) bylo kolem roku 1900 na 400.[6] Když Horn zobrazil r. 1837 líšeňské manžele,[7] jako nezbytná postava v pozadí figuroval "kuřenčář". Spisovatelé z konce 19.století a z 1.poloviny století 20. při popisování moravské vesnice nikdy nezapomněli na Líšňačky. Zvlášť populární jsou postavy z Těsnohlídkovy Lišky Bystroušky,[8] Mrštíkové jim věnovali v Roku na vsi celou kapitolu:[9] "Co snad světem stojí svět - a na různých jeho končinách první se vyvinuli lidé s příbytky, obchody a sdruženými zájmy - s ním a na něm stála a dodnes stojí světoznámá Líšeň. Ještě snad nebylo ani Brna, nebylo Moravy a nebylo snad ani Evropy - a Líšeň už tu byla - do světa vysílala ženy své a dcery, matky své a syny

aby poskupovali všecky třešně a kůzlata, všechny husy a kuřata, kdekteré vejce, kdejakého zajíce i koroptve, a všechno ovoce a všechno bohatství přírody posnášeli tam do věhlasné své Líšně, rozložené pod Pindulkou jak straší hnízdo.

Věčné poutnice nebyly a nebudou snad nikdy, ani o svátcích, ani o Štědré noci, ani kdy kterého jiného jednoho dne pospolu v rodné vsi - a je důvodné tvrzení všech, kdo je znají, že se tak stane až v poslední soudný den. Po zemi jak z kouta do kouta, z díry do díry honěné Evy - putují stále světem, roztouláný jak židé po všech končinách země, měníce jak kukačky svá lůžka - a až zoufale volají[10]) po zboží mrtvém i živém, neznajíce klidu, jak cikáňata neschopny sladkého pocitu trvalého odpočinku - ničím nerušené prázdně."

Líšňáci odedávna zásobovali Brno. Obchodovalo se předně s ovocem. Tvrdé ovoce (jablka, hrušky, ořechy) se kupovalo po celé Moravě, v Čechách a ve Štýrsku, měkké v okolí Brna a na Velehradsku, "plany marhole" na Mikulovsku. Z Bosny se dovážely sušené švestky a hrušky. „Drůbežňačky" sháněly husy a kachny v okolí Brna, kuřata, holoubata a kapouny na východní Moravě. Mrštíkové o nich říkají, že je možné je potkat na celé Moravě a polovině Horních Rakous. Obchodovalo se i se zvěřinou. Obchodem s vejci se zabývaly nejen drobné překupnice, které jejich obchod spojovaly s tvarohem, ale i velkoobchodníci a posílali je v bedničkách do Vratislavi, Hamburku, Ženevy. Populární byli rovněž "mlíčaři" a "mlíčařky". Zprostředkovával se i velkoobchod s dobytkem a po Čechách a Moravě se honil dobytek z Bosny a tehdejších Uher. Podnikaví Líšňáci si kolem r. 1910 dále rozšiřovali svůj obchodní sortiment; tak např. se domluvila skupina, někteří vyráběli sádrové sošky Panny Marie Lurdské, které sami kolorovali, jiní z této

skupiny je prodávali v dnešním jihovýchodním Polsku, v okolí Zagrebu a Celovce a porůznu po Čechách a Moravě. Jiná skupina skupovala usně v okolí Žilíny atd. Před první světovou válkou dovedli tedy dobře využít rozlohy a různorodosti tehdejšího mocnářství.

Obchod dával možnost hotových peněz, což mělo význam pro vývoj kroje (představuje možnost kupovat hotový materiál). Dále je významný obchod se západomoravskými městečky, ale především styk s Hustopečemi, branou jihovýchodu. Byly střediskem obchodu s Uhrami. Měly výhodnou polohu na cestě Brno-Hodonín a dobré spojení s Mikulovem a Slavkovem. Úterní trhy na koně a hovězí dobytek měly prastarou tradici, byly známé daleko do Čech. Bez trhů tohoto města si nevysvětlíme rozšíření mnohých součástí oblečení.

Další cesty se konaly do poutních míst hlavně v okolí Brna (Vranov, Sloup, Křtiny, Tuřany), dlouhé pouti, zvláště oblíbené do Mariazell. Pozdější jsou pouti do Vambeřic a méně významné do Častochové (Częstochowa).

Řemesla vlivem blízkosti Brna nebyla nikdy příliš významnou složkou. Mnohá vyhynula s 18. stoletím -čihařství, rybářství. Některé vesnice vynikly domáckou výrobou. Bylo to obvykle tam, kde zemědělství své nádeníky neuživilo a nebylo zvykem chodit jinam za prací, nebo v komunikačně odlehlých obcích, často horských. Bylo to výhodné pro výrobce také proto, že své zboží zhotovovali v zimě, v době klidu v zemědělství. Z nich nejznámější byli slaměnkáři z Ořechoviček, jejichž výrobky byly hledané nejen v Brně, ale i v celém širokém okruhu střední části jižní Moravy. Na sever od Brna ležely Kníniсe, kde dovedně vyráběné koše měly v Brně vysokou konjunkturu, vedly k určité zámožnosti

a inspirovaly i krásnou literaturu.[12]

Jiné obce dovedly využít i přírodního bohatství, především z Moravského krasu. Z těch, které patří do našeho okrsku, jsou nejznámější Ochoz-Obce. Ochozský vápeník byl postavou známou v širokém okolí Brna, na východ i jihovýchod. Zachovával dlouho svérázné oblečení, způsob života i stravu na cestách.

Poddanské poměry byly na Brněnsku dosti komplikované. Velká část vesnic patřila církevní vrchnosti,[13] a proto se na ně zaměřil zájem státu při ekonomických reformách 18. století. Jak se zdá, po prohrané sedmileté válce se poddanské svazky uvolnily a ty se právě pro zasahování státu nepodařilo už nikdy utužit jako dříve. R. 1783 byla soustava robotní abolice zavedena na církevních statcích, místo roboty se dávaly naturálie a peníze. Při parcelaci církevních statků vznikaly na jihovýchod od Brna nové vesnice nebo části vesnic a půda se dostala do rukou poddaných, často přistěhovalých.[14] Podobně si zakupovali v 1.desítiletí 19. století sami sedláci ze své iniciativy pozemky ze zrušených církevních statků.[15] Je samozřejmé, že se dosavadní poměry a vztahy vesnice směrem nahoru zdají těsné a projevují se snahy o vyrovnání, i když dosud nesmělé a neuvědomělé.

Mělo to dvojí význam - kladný ten, že se posílil dosud utiskovaný selský živel. Na druhé straně však není tak pronikavého pokroku v zemědělství jako u dobře organisovaných velkostatků (např. v Židlochovicích). Trvá také typické rozdrobení a roztříštěnost. Společná náležitost dědin na panství neslučovala obce dohromady. Církevní panství nebyla v kompaktním teritoriu

a místy tomu bránila dvojí národnost. Každá vesnice měla svůj zájem a vesnice se slučovaly jen v nejhorších dobách. Jestliže se směrem nahoru snaží vyrovnat, uvnitř vesnice jsou velké sociální rozdíly. Fakticky snad nebyly ani tak veliké (protože konec konců všichni byli závislí na vrchnosti a "gruntovníci" víc než ostatní), jak velké bylo sebevědomí "usedlých".[16]

V obcích vyrovnání mezi poddanými přinášela opět vrchnost. Úřady dávala např. podruhům, aby nepřišli o robotu. S těmito zásahy sedláci samozřejmě nebyli spokojeni. "Sedláku patří být rychtářem," napsal vrchnosti sedlák z Prace.[17] Avšak ani zde nivelizaci nelze zabránit, pokračuje také tím, že od 30.let 18.století se množí žádosti o dělení gruntů. Jinak to ani není možné při neustálém růstu obyvatelstva.

Nejvýznamnější změny přišly však teprve po zrušení poddanství které umožňovalo práci v brněnských továrnách.

Skutečnost, že brněnský venkov zakusil na sobě zároveň s Brnem všechny hrůzy obléhání a válek i s následky (hlad, epidemie), vynutil si během věků několikrát dosidlování.[18] Mnoho vsí zaniklo už v 15.století za válek s Matyášem a ~~už~~ nebyly obnoveny. Po válce třicetileté, na kterou jsou památky v pomístních jménech (Švédská zmola u Popůvek, Zabiťák nebo Zabitý žleb u Střelic, kde podle pověsti měli být pobiti obyvatelé Střelic, Švédský stůl v Ochozu, Švédské šance atd.), byly vsi dosidlovány také z jiných panství téže vrchnosti (např. kartuziáni přivedli do Střelic poddané z Holešova - odtud nejčastější střelické příjmení Holešovský, dříve též "Hanák").

Duchovní vrchnost při dosidlování v ryze české krajině usazovala i německé obyvatele a přispěla k vytvoření německého ostrůvku pod Brnem.[19] Kroj v těchto obcích v 19 století se nelišil pod-

statně od kroje v českých obcích, jen tak, jak se liší farnost od farnosti. Je to způsobeno naprosto stejnými hospodářskými a společenskými podmínkami. Německé vesnice nebyly vůči českým uzavřené. Např. heršpická a bohunická mládež se navštěvovala při tanci, nebovidští občané chodili do kostela do Moravan, české a německé trhovkyně (typické brněnské "bázle") se mísily na Zelném trhu, dělníci v továrnách. Byl rozdíl mezi měšťákem a venkovanem a sociální rozdíly uvnitř města a uvnitř vesnice, ale mezi venkovany národnostní rozdíly před a kolem r. 1890 byly pojmem neznámým, ačkoliv nelze upřít, že Němci byli ve výhodě vzhledem k tomu, že hospodářsky, tudíž i politicky vládnoucí vrstva byla německá. Rozdíly přinesly ani ne tak nacionalistické myšlenky kolem národopisné výstavy, jako situace po první světové válce, kdy německá buržoazie nebyla schopna smířit se s tím, že byla u moci vystřídána buržoazií českou. Šovinizm byl rozdmýcháván vesnickou inteligencí, především učiteli, kteří našli ohlas mezi mládeží, ale pro starší lidi zůstal cizí, hlavně ženám. Želešice byly centrem snah, které se stupňovaly po převzetí moci v Německu nacizmem, až po osvobození došlo k takové situaci, že se řešila vysídlením.

Vznik a vývoj brněnského průmyslu přinesl s sebou od 2.poloviny 18.století další dosidlování, které mělo trvalý a hluboký vliv na další vývoj brněnské vesnice. Než přejdeme k jejímu rozboru, všimneme si ještě ~~typu~~ lidového života.

Osady okolo Brna jsou většinou typu návesního. Náves se později zastavovala, nebo obec rostla novými domy na díle starých usedlostí nebo za dědinou. Kostel stojí obvykle na vyvýšeném místě uprostřed vesnice a míval snad i význam obranný.

V polovině 18.století dožívaly na Brněnsku poslední dřevěné selské usedlosti, od té doby se stavělo z nepálených cihel a střecha se kryla doškem, jen někde zůstaly i nadále ještě hospodářské budovy dřevěné. Stavení se líčilo bíle, podrovnávka byla modrá nebo zelená, někdy se ještě ohraničovala barevnou linkou. Jednoduchá ozdobná malůvka bývala v "žundru" - krytém vchodu - a dále mezi vnitřním a vnějším oknem. Žundrem se vcházelo do síně, v níž na jedné straně byly dveře do "seknice", na druhé do komory, která se poznala zvenčí podle zastavěných oken. Oddělená zadní část síně sloužila k vaření a později se z ní vyvinula kuchyně. Bylo tu ohniště s dvěma otvory do pece, která byla v seknici a říkalo se jí "kamna". Byla po jedné straně vchodu a její starši typ byl válcovitý. Třetí otvor byl poněkud níž, vcházelo se k němu po schůdcích a vedl do pece na chleba. V seknici kolem kamen byla lavice, na druhé straně od vchodu byla truhla na šaty. Uhlopříčně proti kamnům v koutě stál stůl s trnožemi, s intarsovanou hvězdou nebo křížem, s rohovou lavicí, "almárkou" a jedinou židlí - "legátkem". Čtvrtý roh zabíraly dvě postele, z nichž jedna, na níž se nespávalo, byla vystlaná až do stropu peřinami a v její dutině se přechovávaly naškrobené a vyžehlené sukně.

Do dvora se vjíždělo původně nespojenými širokými vraty, později krytými, které se staly součástí hlavní budovy. V pravém úhlu k obytnému stavení se připojovaly chlévy s krytým náspím, často někdy se sloupovým podloubím. Na východě do tohoto typu prolínal typ vyškovský, kde fronta chlévů, jako by byla prodloužena až do ulice. Není přesných hranic, v jedné vesnici bývaly oba typy (např. v Šaraticích, Telnici, Šumicích atd.). 21
Na konci prostranného dvora , rovnoběžně s domem byla kůlna.

Vesnice u Brna na počátku 19.století.
Fr.Richter: Boční vchod do vesnice Černovic u Brna, 1822.

Za ní se táhl ovocný sad, zvaný "humna". Na jeho konci stály dřevěné stodoly, které se řadily k sobě jako hradba. Oplocená zeleninová zahrádka bývala často před domem, oddělená od něho chodníkem. Obydlí chudších nemělo tak dlouhou řadu chlévů, dvorek byl menší, za kůlnou už nebyla humna ani stodola; také kůlna často chyběla.

Ze všech výročních a rodinných obyčejů se nejokázaleji slavily "hody". Bývaly dvojí, "mladé" obvykle na jaře, ale slavnější staré neboli "císařské" třetí neděli v říjnu. Na návsi se postavila "mája" a zvolení stárci a stárky řídili běh zábavy. Mezi rozšířené zvyky o hodech patřilo zavádění k tanci a stínání berana nebo kačera.[22] Hrálo se, zpívalo a tančilo po tři až čtyři dny.[23] Pozoruhodnou slavností byly také královničky, prováděné na svatodušní svátky.[24]

Bohatě žily na Brněnsku písně. Tance na Brněnsku jsou vesměs mladšího původu a podobají se nejvíce tancům na západní Moravě. Zvláštní místní taneční formou byla tzv. "kola". K tanci hrávala v 19.století lidová muzika smyčcová: cimbál, klarinet, dvoje housle a basa, anebo dudy, hoboj, dvoje housle a basa. Na sklonku 19.století je vytlačila dechovka.[25]

Nářečí na Brněnsku vychází z nářečí hanáckého, poměry a hranice typů jsou však značně komplikované, na městě samém a nezávisle na etnografických jevech. Jeho další vývoj ve vztahu k průmyslovému centru stal se předmětem důkladného studia dialektologů.[26]

Z bohatých a pohnutých dějin Brna, má pro naši práci význam tedy opět 18.století, kdy nastává zcela nová éra Brna, Brna průmyslového, a kdy začíná daleko hlubší působení a zachování vlivu

města na venkov. Počátek století přinesl Brnu sice stagnaci, ale výhodné podmínky a možnosti po skončení sedmileté války, čilá obchodní přizpůsobivost, soukenické tradice a objev nerudného bohatství v pravou chvíli (uhlí na Rosicku-Oslavansku r. 1788) způsobily obrat. 27

Prohranou válkou pozbylo Rakousko průmyslové Slezsko a zároveň se odkryly slabiny a zaostalost celé monarchie. Protože se Brno ve válce osvědčilo, postoj věrného poddaného a hospodářské oslabení říše - vedle zmíněných jiných faktorů - určilo příští vývoj města. Prvním činem symbolického významu bylo zrušení stavovské vojenské organisace, přežitku středověku, a jeho nahrazení císařským vojskem. Postavení Brna v duchu nového absolutistického kursu se upevňuje: soustřeďují se tu úřady, později je tu zřízeno biskupství, město dostává dobré komunikační spojení "císařskými" silnicemi (Brno-Jihlava 1748, Brno-Praha 1752, přes Slavkov do Uher 1780), je zřízeno pravidelné poštovní spojení s Vídní. Nejdůležitější je však založení první soukenické manufaktury r. 1764, protože především průmysl měl základní význam pro město. Tato manufaktura, založená státem a vedená nizozemskými a porýnskými mistry, nezůstala sama. Do konce století jich vzniklo ještě několik a přešly do soukromých rukou. První pokusy se zaváděním strojů konaly se již ke konci 18. století. Roku 1802 byl zaveden první přádlácký a postřihovací stroj a již roku 1814 první parní stroj. Dalšímu rozvoji velmi prospěl kontinentální

systém. Když se brněnská výroba vzpamatovala z vídeňského krachu r. 1817, nastoupila ve 20.letech cestu průmyslové revoluce. V době předbřeznové brněnské sukno, mezulán, cajk, prýmky a jiné zboží nabyly takového věhlasu, že Brno získalo poznenáhlu název "rakouský Manchestr". Vedle textilního průmyslu od prvních snah o zavádění strojů přes první výrobu r. 1814 roste poznenáhlu i průmysl strojnický.

Zlepšené komunikace, jednak na silnicích zřizovaných v polovině 18.století, jednak od r. 1839 železnicí, umožňovaly dopravu a odbyt brněnských výrobků do Vídně a zároveň rozsáhlý dovoz z Vídně, vzdálené od Brna jen 120 km. Toto blízké spojení s Vídní převládlo nad ostatními spoji a jako všude zlepšené komunikace sjednocují, i zde připojily Brno velmi těsně k tehdejšímu hlavnímu městu rakousko-uherské monarchie. Mělo to své výhody, které přinášelo např. těsné spojení vídeňského proletariátu s brněnským, ale také nevýhody. Nevýhodu především v tom, že Brno, jsouc takřka předměstím Vídně, národnostně takřka úplně odtržené od Čech, k národnostnímu uvědomění docházelo pozdě a těžce.

Ale i venkov, nejbližší okolí, se zúčastnil brněnské konjunktury. Tak např. kolem r. 1800 pracovalo pro brněnské manufaktury okolí na několik hodin cesty, takže výroba ohrožovala zemědělství kolem Brna, protože lid předením vlny vydělal si až desetkrát více než na poli nebo v lese.[28] K Brnu se stěhovalo množství bezzemků přilákaných výdělkovými možnostmi. Vídeňský

bankrot r. 1817 však učinil konec dosavadnímu způsobu. Dokud si brněnští dělníci udržovali spoje se svými vesnickými domovy v kraji, odkud odešli v naději na lepší výdělek, než jaký jim poskytoval malý kousek kamenité půdy a podružství u sedláků, dotud byl možný únik. Skutečně také v krizi po státním bankrotu opustily desítky rodin nuzné dělnické příbytky na Cejlu, Křenové ulici a Dornychu a uchytily se na venkově. Ale později, kdy byly rodinné spoje přetrhány, život dělnického proletariátu v Brně se zhoršil.

V první polovině 19.století vytvořila se v dělnictvu zvláštní situace. V továrně pracují dělníci, trvale usazení v Brně, závislí na zaměstnavateli, proletáři v pravém slova smyslu.

Pak zde pracuje masa poloproletářů, dělníků z blízkého okolí Brna. Až do vzdálenosti 8 km docházejí denně domů, do vzdálenosti 10 km aspoň v letních měsících. Sem patří dělníci z obcí, jejichž kroj budu popisovat. Jsou na tom relativně nejlépe, protože mají kousek pole. Proto až do r. 1870 hrají často úlohu stávkokazů a projevují se v dělnickém kolektivu vůbec jako živel konzervativní, kdežto doma jsou živlem pokrokovým, měnícím vesnici.

Toho, že vesnické dělnictvo už v první polovině 19.století tvořilo zvláštní skupinu, odlišnou od typicky městského proletariátu, si všiml už článek Bilder aus dem industriellen Leben Brünns z r. 1838,[29] z období, kdy stagnace byla překonána a zdejší průmysl

spěl k rozkvětu. Autor článku ~~E. Chérel~~ industrialisaci vítá, ale není jejím slepým obdivovatelem, všímá si těžkých sociálních podmínek dělnictva. Venkovský dělník je však na tom podle něho fysicky lépe než jeho městský spolupracovník, který už zcela přerušil svazky s venkovem. Avšak i on musí velmi mnoho strádat. Plastická je scéna, když líčí bouřlivou noc po skončení směny. Kolem venkovských dělníků se houfují bezmocní chlapci a děvčata, které čeká daleká cesta k domovu a po několika krátkých hodinách odpočinku opět návrat zpět.

Z obcí vzdálenějších přespávají dělníci a dělnice přes týden v Brně, nejdříve přímo v továrně za stroji, na odpadcích textilu, později v továrních noclehárnách a bytech. Jejich sociální poměry jsou snad ze všech nejhorší. "Co máme my chudery? V pondělí časně ráno musíme z domu, jsme celý týden v té dusné továrně, nic plechého nesníme... A když přijde večer, nemáme zase žádné radosti. Kdybychom se mohly alespoň někde sejíti a chvíli šíti nebo punčochy plésti... tak ale musíme se městem toulati jako bludné ovečky a v noci se pak v továrně někde krčiti jako pejsci..." [30] S novým prostředím nesrůstají a přestože jsou vytrženi ze svého prostředí, obracejí se stále k vesnici.

Pro brněnský průmysl pracují také domáčtí tkalci, vzdálení od Brna mnoho hodin cesty, na Vyškovsku a na Blansku. Mají také kousek pole a při tkalcovství pomáhá často celá rodina. Jsou nejbezohledněji vykořisťováni a pracují za mzdu o polovinu nižší než dělníci v

továrně. Proto v dobách krize (hlavně 1831 a 1843) propouštějí kapitalisté místní dělníky, kteří se za to mstí dělníkům domáckým. Bouře r. 1843 jsou typickým dokladem tehdejšího živelného a neuvědomělého vystupování dělnictva. Domáčtí tkalci pracovali pro brněnský průmysl místy až do r. 1914.

Uvědomělost venkovských dělníků docházejících do Brna, rostla daleko pomaleji než uvědomělost dělníků trvale v Brně usazených. Nevyvíjela se všude stejně. Po roce 1873 často slyšíme jména obcí z východního Brněnska, Tvarožné, Ponětovic, Mokré Hory, Šlapanic; do některých bylo nutno dokonce posílat četnické či vojenské posily, západní Brněnsko si žije naproti tomu jako v nějakém zálivu, kam vlny nedoléhají. Jen jednou se objeví jméno Bosonoh mezi obcemi, které podporovaly r. 1899 stávkující z obecní pokladny a také materiálně. Ve střelické kronice např. jsou také zmínky o dělnickém hnutí[31], ale většinou jsou všeobecného rázu; jen volby roku 1896, kdy do čtyřčlenné komise se dostal i dělník (ovšem mistr), a zvolení J. Hybeše za poslance dokazují vzrůst vážnosti dělnické třídy. Východní Brněnsko bylo tedy uvědomělejší.

Jak se to vše odrazilo v životě vesnice?

Gruntovníci už usazování řemeslníků nepřáli, ale nemohli zabránit přílivu cizích "familiantů", kteří koncem 18.století dostali půdu. Dalším krokem k uvolnění svazků na vesnici je nejen přírůstek cizího dělnického obyvatelstva, ale i odliv vlastní chudiny do továren.

Obce rostou, ale zemědělství není už jediným zaměstnáním v nich, na některých předměstích mizí a zaniká docela. Kolem r. 1890 v něm pracuje už jen 39 % obyvatelstva. Struktura obcí se mění - usedlí na gruntech mají dosud půdu ve svých rukou, ale půda už neobživuje všechny. U dělníků nastává odklon od půdy a tím i od obce a jejich zájmů.[32] Neustálý boj-na jedné straně hluboko zakořeněné sociální rozdíly, které se musely ještě v nedávné době překonávat - na druhé straně vyrovnávací snahy zdola nahoru i nařizované shora dolů a s kapitálem postupující nivelizace není charakteristická jen pro pozdější období. V l.polovině 19. století není ještě tak otevřená, ale je v ní skryta nevyhnutelnost konfliktu, který mimo jiné vedl nutně k zániku kroje.

Nesmíme si však skrývat, že takřka až do devadesátých let byla síla vesnického kolektivu tak veliká, že stačila absorbovat přistěhovalce, kteří se přizpůsobovali vším, i oděvem, asi proto tak rychle, že přicházeli většinou z Českomoravské vysočiny, tedy z území, kde byl kroj podobný místnímu. Tehdy kroj byl ještě v obojím území živý.

Možnost najít aspoň nějak obživu v Brně přitahovala tedy přistěhovalce z hospodářsky chudých území a zároveň zabraňovala vystěhovalectví; také nebylo třeba odcházet jinam na sezónní práce.

Kolem roku 1890, v době před zánikem kroje byl tedy obraz společenského rozvrstvení vesnice takový:

Počet obyvatel, zaměstnaných v brněnském průmyslu, se neustále zvyšuje, zvláště od konce osmdesátých let, ale vysoko si cení vlastnictví půdy, protože zajišťuje životní minimum za výkyvů v průmyslu, stále častějších. Toto lpění na půdě a drobné držitelství půdy zkomplikovalo poměry na vesnici.

Velké usedlosti[33] se nedrobily, třebaže tak mohly houčinit podle zákona z r. 1869. Každý sedlák lpěl hou- ževnatě na svých polích. Výměra se udržuje prakticky až do založení JZD. Rolník pracuje s čeledínem, služebnou a s členy rodiny, kteří ještě nezaložili vlastní rodiny, nebo jsou nedospělí. Usedlost dědil obvykle nejstarší syn. Ostatní synové pracovali v továrně nebo se vyučili řemeslu, ale každé dítě sedláka dostalo kousek pole, nikoliv ze základní výměry, ale z tzv. „svobody"[34] nebo z přikoupených polí. Na těchto polích pracovala žena.

Familianti byli mezi sedláky na posledním místě; měli menší výměru pole, maximálně do výměry čtvrtlánu (20-25 mir). Živitel rodiny pracoval často jako kvalifikovaný dělník v továrně, protože pole nestačilo uživit rodinu, zvláště byla-li početná. V zemědělství pak pracovala matka a nedospělí členové rodiny. Dcery obvykle v továrně nepracovaly.

Členové rodiny chalupníka a dalších synů sedláka chodili trvale do továrny, dcery většinou jen do provdání; jestliže měly kousek pole, pracovaly na něm a odpracovaly si obdělávání potahem u sedláka.[35]

Podobně i ženy bezzemků, pokud měly více dětí a nemohly pro vzdálenost chodit do továrny, pracovaly u sedláka na nárazových pracích za naturálie. Jestliže ani to nemohly dělat, uplatnily to, čemu se naučily v továrnách v poledních přestávkách.

I mezi vlastními dělníky byly sociální rozdíly, ale jak je patrné, muž buď trvale pracoval v zemědělství, nebo v průmyslu. Nebylo mezistupňů. Ženy však zůstávaly závislé na sedlákovi, při čemž je naprosto jedno, zda to byl sedlák s větší výměrou nebo menší. Vztah dále komplikován příbuzenským svazkem. Selky stály majetkem nad ostatními, ale neselské ženy měly možnost vydělat si jak v továrnách, tak na trhu, mohly mít hotové peníze. Proto tu byla neustálá snaha dohnat selky - a proto není v kroji rozdílu ani co do materiálu, jen snad v počtu součástí oděvu v zásobě.

Jestliže mezi selskými dívkami a dělnicemi je neustálé soutěžení, ba jsou okamžiky, kdy stojí v jedné řadě proti měšťkám - jako při obchodu s plodinami -, nebo při určitých společenských příležitostech, jako při tanci, není mezi nimi naprosto rozdílu, ba často jsou vyhledávanější, protože vědí víc, jsou smělejší, znají více písní, apod., projevuje se hluboká nepřeklenutelná propast na jedné straně mezi těmito ženami a na druhé straně zemědělskými služebnými. Jestliže se lépe najedly a pomohly tak i svým sourozencům, což bylo hlavním důvodem, proč z početných rodin, kde zemřel živitel, chodily dívky sloužit, neměly na druhé

straně nikdy dostatek peněz, protože neměly ani možnosti přivydělat si jako ostatní děvčata. Služebné a čeledíni měli dokonce svou zábavu, kde s nimi zároveň tancovaly škole odrostlé děti, které ještě nebyly připuštěny mezi dospělé. Proto se této zábavě říkalo "ho maléch". Tento výraz se může chápat dvojím způsobem/ jednak tam tancují skutečně svým společenským postavením malí, jednak nedorostlí. Zatím co "ho velkéch" už hrála dechovka, "ho maléch" přetrval cymbál, dudy. Oděv služebných se nerozlišoval střihem, ale levnějším materiálem a počtem kusů. Postavení dělníků bylo proti tomu opravdu záviděníhodné, protože služebné a čeledíni byli prakticky vyřazeni ze společenského života vesnice. Jestliže se náhodou stalo, že při tanci šel čeledín pro děvče ze vsi (kromě služebné), považovalo se to za pohanu a velice se kompromitoval chlapec, vzal-li k tanci služku. Nebylo divu, že později nikdo nechtěl jít do zemědělství z obce sloužit.[37]

Brněnské trhovkyně r.1765.
Detail anonymního kvaše Zelného trhu.

Trhovkyně.
Detail veduty Zelného trhu od Frant.Richtra z let
1830.

Trhovkyně r.1964.

Ikonografické, písemné, ústní a hmotné prameny.

Než mohla být tato práce o kroji brněnského venkova souhrnně sestavena, bylo zapotřebí úsilovné práce mnoha lidí přede mnou. Často pomohli mimoděk, netušili, co se bude jednou hledat v jejich výtvoru, který je přežil, a snažili se jen odvést dobrou práci. Platí to zvláště u pramenů ze starší doby. Těm všem bych chtěla poděkovat, vzdát úctu za to, že nezanikl beze stopy brněnský kroj a jeho osobitosti, kroj, který považuji za zvláštní projev samostatné tvůrčí schopnosti lidu v blízkosti velkého města.

Proto než přikročím k vlastním kapitolám o něm, podám nejprve rozbor pramenů, u starších méně známých podrobnější než u nových.

Velmi oblíbeným oživujícím dodatkem k vyobrazením měst bývaly stafáže venkovanů. Nechybí ani u vyobrazení Brna,[38] bohužel jsou však většinou vytištěny mimo území, rytec si přimýšlel lidi ze svého okolí, takže tyto rytiny za spolehlivé považovat nemůžeme. Tak je tomu u vyobrazení Brna z ~~počátku~~ 17.století, dále zábrdovického kláštera z ~~r. 1743~~ poč. 18 století s pracovní zemědělskou scénkou. Na obou obrázcích ženské kroje neodpovídají vývoji v kraji (nikdy se tu např. nenosily klobouky).

Několik obrazů votivního charakteru na památku obléhání Brna švédským vojskem z pochopitelných logických důvodů venkovany buď zcela ignoruje, nebo jestliže je už vyobrazuje, pak tak zkratkově, že se z nich o oblečení nepoučíme.[40]

Prvním zcela spolehlivým pramenem je Korrompayův obraz Brna z r. 1748.[41] Na dolním okraji, mimo vlastní průvod Božího těla, jsou postavy venkovanů z blízkých vsí pod Brnem, v oblečení, které odjinud neznáme. Pro nás je někdy jen obtížné rozeznat skutečně zemědělské obyvatelstvo od městské chudiny, to je např. otázkou u nosiče stromků, který má zvláštní druh onucí, nebo nižšího měšťanstva. Nevíme např., kam máme zařadit ženy s bílými čepci atd. Avšak právě to činí obraz cennější a dává mu dokumentární hodnotu, věrohodnost; realistické podání tu projevuje až smysl pro humor, které na témž obrazu u vyšších stavů zcela chybí.

Jen o 17 let mladší je cyklus brněnských vedut,[42] z nichž je pro nás nejcennější Zelný trh. S lineárně podanou architekturou kontrastují postavičky venkovanek a venkovanů, plné života, realističnosti. Celý obrázek je proporcionálně neodpovídající, ale má opět nejen pro historika umění, ale i pro národopisce velký význam.

Nelze opomenout ani portréty manželů Trnkových,[43] s jejichž pluhem podle tradice měl r. 1769 orat Josef II. I když zobrazují jen část kroje, jsou pro nás velmi cenné podrobnostmi, které kroje v kompletu nepodávají. Z téhož roku jako událost sama nepocházejí, jsou o 26 let mladší, ale zachycují ještě stav z 18.století. Manželé Trnkovi pocházeli ze Slavíkovic, tedy z vesnice jiné krojové skupiny na východ od Brna, ale pro tuto dobu územní diferenciace v míře, kterou jsme zachytili teprve k 80.letům 19.století, ještě asi neplatí.

Z první poloviny 19.století je daleko větší počet ikonografických pramenů, nemají však všechny takovou hodnotu. Netýká se to ještě Rektoříkova pohledu na Petrov z r. 1817, který je důležitý pro datování úvazu šaty, ani obrazu Újezda z počátku 19.století, důležitého dokladu pro výskyt haliny.[44] Naproti tomu veduty Fr. Richtera jsou z našeho hlediska nespolehlivé, protože si pravděpodobně dokresloval stafáž až mimo terén a na její přesnosti mu nezáleželo.[45] Posluchači trhových zpěváků v Židlochovicích na obrázku Ed.Richtra z konce 1.poloviny 19.století jsou však pojati realisticky se smyslem pro detail, což má pro nás velký význam (např. střih haleny a její použití, úbory hlavy žen atd.).[46] Precisní a v mnohém jedinečné jsou dále litografie Hornovy. Např. jen podle nich se nám podařilo určit v muzeích modrý brněnský čepec, jsou tu dosti podrobné detaily střihu. Pro zobrazení brněnského kroje bylo výhodou, že Horn jej mohl neustále vidět, a proto se chyb nedopustil. Připusťme však také, že zde sehrála svou úlohu konvence, protože všechny postavy jsou stylisované obdobně.

Písemné popisy krojů nemají ten význam jako v ostatních krajích. Nejznámější z nich, který býval bez výhrady přejímán, je popis Hanka z Hankenštejna z r. 1786.[47] Protože se vztahuje na Znojemsko, Jihlavsko a Brněnsko, je dosti povrchní a platí jen v nejhrubších rysech. Jiní autoři se o něm nezmiňují vůbec, např. Řehoř Wolný si všímá poměstštělého oblečení německého

obyvatelstva moravského jihu a výrazného kroje malého charvátského ostrůvku, širokého brněnského venkova však nikoliv. Podrobnější popis najdeme teprve k roku 1845 ze sumáře k vceňovacím operátům.[48] Postrádáme u něho opět přesnějšího zeměpisného omezení, takže je nesnadné určit, kterého území se popis týká, a jedině, když jmenuje přímo panství nebo obec, může být srovnáván s naším materiálem. Přesto je nutno charakterisovat tento pramen jako dobrý, protože rozlišuje generačně a zachycuje zánik kroje.

Stručným, ale cenným dokladem jsou zmínky ve Vlastivědě moravské, např. u obce Ořechova, na Židlochovsku,[49] kde se oblečení rozlišuje přísně generačně, a proto je možné je i datovat. Příslušné svazky však vyšly v letech 1895-1910, takže bychom je měli vlastně řadit až k pramenům kolem národopisné výstavy.

Hlavním písemným pramenem starší doby až do r.1850 jsou pozůstalostní soupisy z patrimoniálních archivů, které nás začínají soustavně informovat od r. 1788.[50] Jejich hodnota však není všude stejná a záleží tu především na přesnosti a svědomitosti písaře nebo na pořádku na panství. Vždy je též nutno brát v úvahu, že všechny součásti se do soupisu nedostaly. Po této stránce jsou pro nás nejcennější pozůstalosti po svobodných samostatných lidech (např. čeledi) nebo mladších hospodářích zemřelých za epidemií (např. cholery většinou kolem r. 1831, 1833). Je to pochopitelné, protože jsou ze životního období, kdy se trvanlivější

součásti pořizovaly takřka jednou provždy. Tyto pozůstalosti jsou důležité nejen pro datování nových materiálů, ale protože jsou v nich uvedeny zároveň také zděděné věci (zvláště u mladých novomanželek), umožňují dovědět se o současnosti některých jevů.

Obojí prameny, písemné i ikonografické, se doplňují. Ikonografické nás poučí o celkovém skladu, barvě a typu oblečení, písemné to doplňují údaji o materiálu a terminologii. Pozůstalosti jsou sice psány německy,[51] ale často už z překladu je patrný český název, v několika případech jsou české názvy uvedeny vedle německých, buď pro vysvětlení při nepřeložitelných výrazech nebo v dražebních soupisech. Jsou chronologicky plynulejší, poučí nás avšak jen velmi málo o střihu, na kterém pro správné typologické určení a zařazení, pro celou změnu kroje vlastně nejvíce záleží. Nepoučí nás dále o vztahu člověka kek kroji, jak jím vyjadřoval důležité okamžiky svého života, jaká pro to nebo ono platila pravidla. Při tom jsou venkované zobrazováni nejen ve svátečním oděvu (zapletení vlasů u Korrompaye, Hornovy práce), najdeme i polosváteční (pro chůzi do města; nebo v neděli odpoledne doma - portréty Trnkových), ale i pracovní, kterých na vedutách v 19.století přibývá, vysloveně obřadní však nikoliv.

Protože tyto prameny jsou už svou povahou statické a často nepřesné, má pro nás velký význam vyprávění starých pamětníků. Ještě před 10 lety bylo možné set-

kat se s lidmi s dobrou pamětí, kteří pamatovali ještě i starce a stařeny ze svého mládí, narozené v 1. polovině 19.století a zachovávající ještě oblečení z té doby, Hlavní informace jsou však z let 1890-1914, tedy ze sklonku rozkvětu kroje, za úpadku a před jeho úplným zánikem, z období, které bychom mohli charakterizovat jako nejkomplikovanější.

Obchodování a neustálý styk s Brnem vtiskl informátorkám - protože ty mají převahu - zvláštní charakter. Jsou zvyklé jednat s cizími lidmi. Jestliže mluví o svém mládí, jako by hrály drama, není v nich však teatrálnosti. Není v nich ostychu, ale spíše předměstská uhlazenost. Jsou tak, jak se sluší, vůči cizím naoko upejpavé, nejsou však podlézavé, ale plné vnitřní hrdosti u vědomí vlastní ceny ne jako jednotlivce, ale jako občana, člena kolektivu. Jsou otevřené, ale mnohé věci řeknou teprve po dlouhé době, až plně důvěřují. Doposud jako pramen z hlubin dere se z nich nezdolná chuť k životu, úsilí překonat všechny sebetěžší životní překážky, neobyčejná vynalézavost v tom, jak připravit svým početným dětem co nejlepší život, pracovitost do úmoru, do nejvyššího stáří. Až neuvěřitelné nám často připadá, co všechno musely překonat - cesta do Brna s těžkou putnou na zádech, umění v konkurenci prodat zboží, cesta zpět a práce v domácnosti a na poli. Přitom je podivuhodná naprostá vyrovnanost, humor a vtip, což je možná projevem teprve vysokého stáří a životní moudrosti. Žena

brněnského venkova vynikla nad mužem, ačkoliv ji tehdejší společenský život odsuzoval k trpné úloze. A přitom ani rodinný život nebyl záviděníhodný při tehdejším tak rozšířeném alkoholismu.

V týchž letech, z nichž pocházejí hlavní zprávy informátorů, tedy v období Národopisné výstavy v Praze, začíná se o kroji brněnského venkova psát uvědoměle. Je o něm např. zmínka v katalogu národopisné výstavy v Troubsku,[52] ale nepřesná (např. vyvázaný šátek je zaměňován s všedním pracovním úvazem "na réč"), cenná je však poznámka o vložkách v úvodnicích a koutnicích, opět bez znalosti terénu nesrozumitelná. Dále také v katalogu samé pražské výstavy, ale tu jde jen o popis, přičemž figurina měla nesprávně naaranžovanou šatu.[53] Často litujeme, že se vlastivědní pracovníci zmiňovali o kroji jen tak stručně jako C. Hladký v Upomínce na národopisnou výstavu ve Slavkově r. 1893,[54] která vzbudila také pozornost Klvaňovu.[55]

Daleko důkladnější a hlubší je citovaná monografická práce Líšeň Fr. Bartoše a Cyrila Mašíčka. Popis kroje sice nepatří k nejlepším kapitolám v této práci, protože se omezuje jen na tento popis bez příčinných souvisloţtí a pohledů do minulosti, ale komplexní pohled na život celé vesnice, včetně typického obchodování a kapitoly o dětech patří k dílům, která nebudou nikdy překonána, protože už tento život zmizel a po 2. světové válce byl nepostižitelný.

Později se vyrojila celá plejáda drobných vlasti-

vědných prací o jednotlivých obcích s historickým pohledem, kde bývá stručná zmínka o kroji např. u Šlapanic,[56] Tuřan,[57] Slatiny,[58] Bosonoh,[59] ale nepřesáhly dilletantskou úroveň. Oficiálně zájem opadl, jako o národopis vůbec. Mezi dvěma světovými válkami píše o něm jen Jan Burk v XXX. ročníku Českého lidu, s věcnými chybami (říká např. že hedvábné šátky vytlačily nošení půlek, ale šátky na krk jsou v kroji starší než půlky, viz str. 109). Přes jednostranné zaměření je dílo H. Felkla o německém ostrůvku cenné svými podrobnostmi.[60]

Po druhé světové válce se začali Brněnsku věnovat pracovníci národopisného oddělení Moravského musea a systematicky nejen publikovali své poznatky, ale doplňovali sbírky. Ze studií, které z tohoto zájmu vyšly, je nejdůležitější první objevná práce od L. Kunze o lidovém kroji ve Šlapanicích.[61]

Pokud se týká zmíněných muzejních sbírek, starší předměty mají jen musea v Olomouci, kam přišly koncem 80.let od sester Wanklových, pak v Praze z období Národopisné výstavy a pravděpodobně ve Vídni. Jsou to památky vzácné, i když kusé - poměrně málo šat či plín, pozdní úvodnice, útržky koutnic, křestní vínky, kompletní kroj starce a stařeny, široké klobouky, několik čepců. Jen jediná halena s kapucí je v museu v Brně. To má z období národopisné výstavy kroj ženicha a nevěsty z Troubska, bohužel během dlouhé expoziční doby velmi poškozený, z pozdějších let velmi

cenný kompletní mužský kroj z Nesvačilky (cennější než "vylepšený" troubský). Brněnské sbírky jsou nejúplnější ze západního Brněnska, dále z Tuřan, odkud přišly odkazem po dělnici - sběratelce Julii Sensové. V současné exposici je mu věnován zvláštní oddíl. Monografické je malé museum ve Šlapanicích, kde se však nevyhnuli omylům. O doplnění sbírek ve Slavkově se zasloužili venkovští lidoví sběratelé. Jejich práci je nutno v tomto oboru zvlášť ocenit. O národopisnou minulost své obce se zajímali od dětství s láskou a často jen dík jim se zachovala důležitá podrobnost, bez které by mnohé zůstalo nevysvětleno.[62]

Protože v obcích s evangelickým obyvatelstvem na jižním Židlochovsku sbírali pracovníci z muzea z Klobouk, dochází někdy k tomu, že staré součásti kroje bývají někdy nesprávně přiřazovány ke kloboucké skupině a tak dochází k mylným závěrům (výskyt modrých čepců, určitého druhu výšivek, ženských kabátků atd.).

Detail z leptu Brünn in Mähren z 3.čtvrtiny 17.století.

Detail z Korrompayova obrazu Brna v době průvodu Božího těla r.1748.

Zelný trh v Brně r.1765.

František Sedláček, rolník z Nesvačilky. Jeho kroj získalo Moravské museum do svých sbírek a vystavovalo jej v letech 1950 – 1960.

Troubské kroje v exposici z let kolem 1940.

Druhy krojů. Vztah zemědělského obyvatelstva ke kroji.

Bereme-li si za základ naší práce poměry v 18. století, jak nám je např. pěkně na jedné vedutě Zelného trhu z r. 1765 zobrazil neznámý autor, poznáme, že se stavy v této době podle oblečení přísně odlišovaly. Na nejvyšším žebříčku stála šlechta, která se oblékala podle módy tehdy běžné. Jí se blíží nejvyšší městská honorace. Oblečení střední vrstvy, do které patřili řemeslníci, také odpovídá soudobému měšťanskému stylu, jak byl běžný ve západoevropské a středoevropské módě, ovšem s předpokládaným zpožděním. V tomto stylu byl čepec samozřejmostí, přes výstřih krátkého kabátku se kladl šátek, nosila se zástěra,[63] avšak sukně byly dlouhé - délkou se odjakživa vyjadřovala příslušnost k určité třídě. V mužském oblečení převládaly koženky a jednoduché krátké kabáty. Zhruba stejně je zobrazeno oblečení těchto stavů i u Hanka z Hankenštejna z 80.let 18.století.[64] Třetí vrstvou na zmíněné vedutě, diferencovanou oblečením a postojem, jsou venkované. Po r. 1800 se móda první a druhé vrstvy sbližuje, mužská móda se od základu mění, zjednodušuje se, stává se civilnější.

Na Richtrových vedutách z 19.století vidíme velmi často spěchající ženské postavy s putnou na zádech jako u venkovanek, poměrně krátkými sukněmi, zástěrou pravidelně zatknutou za pás, ale na hlavě s kloboukem. Zdá se, že jde o nově oddiferencovanou vrstvu městské chudiny, která se rekrutovala z venkova, od něhož se chtěla odlišit kloboukem.

Poněkud jiné poměry byly v malých venkovských městech našeho území, např. ve Slavkově.65 Základ byl rovněž módní, měšťanský, ale celý vztah byl konzervativní, obdobný jako u zemědělského obyvatelstva. Třebaže podrobnější zprávy máme až z 19. století, přece toto oblečení má neustále sklon podřizovat individuum celku, udržovat jeden ráz celé skupině. Módní forma je tu tedy jen vnější. Je to pochopitelné, protože tu je měšťanská vrstva v tradiční řemeslnické sestavě, která se na rozdíl od průmyslového Brna takřka neměnila. Ještě v padesátých letech 19. století nosili muži dlouhé modré kabáty se šosy, na krku černý hedvábný šátek, běžný byl tvrdý černý klobouk, na nohy se obouvaly vysoké lesklé boty. Svobodní i ženatí měli také pláště s dlouhým límcem. Ačkoliv se prameny o oblečení žen blíže nezmiňují, můžeme předpokládat, že se rovněž vnějškem přizpůsobují, ale vnitřní vztahy a jejich způsob vyjádření zůstává konzervativní.

V poměrech na vlastním venkově je dost těžké se vyznat. Výrazně se odlišovali nájemci dvorů, panští služebníci vyšších kategorii, kněží a kvalifikovaní učitelé. Venkovští řemeslníci se takřka vždy oblékali jinak než předešlá skupina a jinak než ostatní masa obyvatelstva; někdy je rozeznáme v pozůstalostech jen podle oděvu, protože jako určení bývá někdy na předním místě uvedeno postavení v zemědělství, čemuž však právě oblečení neodpovídá.

Nutno si uvědomit, že venkovské řemeslnictvo bylo

početně malou skupinou - bývají to řemesla, starající se o oblečení a obutí a obstarávající zemědělské potřeby (kováři, méně často koláři, bednáři, stolaři, sedláři), méně často zásobování (mlynáři, hostinští, řezníci). Jejich vztah k ostatním byl jiný než ve městě, kde tvořila rozhodující vrstvu; zde byli plně závislí na selském kolektivu. Jejich oblečení odpovídalo pravděpodobně o stupeň chudšímu oblečení brněnského středního stavu. Tak nás o tom poučují v pozůstalostech nezaplacené účty po řemeslnících za ušití obleků, které si takřka výhradně obstarávali v Brně. U krejčího docházívá k paradoxu, že šili výhradně pro zemědělce, ale sami se tak neoblékali.

Pro určitá povolání se tradovaly k pracovním příležitostem některé typické součásti. Byla to např. kožená kovářská zástěra, speciální krátké řeznické kabátky, typická čepička hostinského ze Sokolnic, uváděné v pozůstalostech. Jinak jsou uvedeny dále jen pantoflē, které se však nosily i ostatním obyvatelstvem.

Všeobecně se o součástkách kroje, které byly stejné se selským oděvem nebo měly na něj vliv, zmiňujeme v kapitole Morfologie kroje. Řemeslnictvo přijímalo také praktiky svého okolí, jestliže to mělo funkčně osvědčený význam; např. bednář nebo kolář, který musel za mrazu pracovat venku, omotával si nohy do vysokých bot také slamou jako selští formani. Shrňme tedy, že obě vrstvy sice přísně udržovaly rozdíl, přece však - jak ani jinak být nemohlo - vykonávaly jedna na druhou vliv.

Řemeslnické ženy (a k nim přičtěme i ženy učitelů) se oblékaly rovněž jinak než selské. V materiálu takřka rozdílu nebylo, i ony nosily hedvábné součásti jen výjimečně. Podstatný musel být střihový rozdíl, protože se řemeslnické oblečení v pozůstalostech kvalifikuje jako "šaty", kdežto u zemědělských žen se vždy jmenují jednotlivé součásti. Největší rozdíl je v úboru a úpravě hlavy, jak se o tom zmiňujeme též v příslušných kapitolách. Nemáme dostatek pramenů k tomu, abychom mohli klást rovnítko mezi oblečením venkovských a městských řemeslnických žen. Nepochybuji, že jejich postavení v rodině bylo totéž jako v zemědělské vrstvě. Společenské postavení ve vesnickém kolektivu se však řídilo postavením muže a nelze popřít, že zde byli řemeslníci pro své závislé postavení přehlíženi. Výjimku tvořili pro svou majetnost a větší nezávislost mlynáři. Proto se vyděluje mezi řemeslnickými ženami zvláštní, i když nepočetná skupina mlynářek oblékaných bohatěji, což se odráží nejen ve volbě materiálu, ale i ve zvláštních, samostatných formách.

Jako poslední ze společenských venkovských vrstev jsme si nechali zemědělskou, jejímž oblečením se bude zabývat naše práce. Od určitého věku - přibližně od 7 let - byl kolektivem přijatý základní souhrn normou pro veškeré zemědělské obyvatelstvo. Jakkoliv byly uvnitř velmi silné sociální rozdíly (často silnější než mezi pánem a sedlákem), přece základní výběr materiálu, základní střih a nakonec i základní sestava a způsob

vyjadřování mimořádných příležitostí byl stejný. Sociální rozdíl u mužů se vyjadřoval počtem stejných kusů, nedostatkem některých součástí (jen hospodáři nosili pláště, které se mohly chudším k obřadním příležitostem půjčovat, např. na svatbu), nebo volbou součástí - halina byla v zimě pro chudé, kožich pro bohaté. U žen je rozdíl většinou v počtu kusů, teprve od poloviny 19.století ve volbě materiálu. Nejbohatší je vše u novomanželek. S postupem věku se rozdíly stírají a pozůstalostní soupisy starých lidí, výměnkářů, bývají u všech stejně chudé.

Rozdíly byly i proto poměrně malé, že u bohatých byl oděv jen jednou-i když representačně důležitou - z ostatních součástí majetku, ale čím byl kdo chudší, tím u něho význam oblečení stoupal. Pro čeleď bylo jediným majetkem, protože sloužila víc za stravu a oblečení než za peníze, jak to dokazuje i zápis, který Vlastivěda moravská uvádí bohužel nedatovaný: čeledín dostal 3-4 zl. ročně, klobouk, zástěru, šátky, 2 košile, pás a boty. Děvečka 6 loket hrubého, 4 lokte tenkého plátna, pás, čepec nebo roušku na hlavu, pentlík, 3 páry střevíců a punčoch a kožich.[66]

Jaký vliv měla hospodářská situace na odměňování čeledi a tím vlastně i na stav kroje a na jeho vývoj, je patrno z lidové kroniky z Troubska.[67] K r. 1811 čteme:" Tento rok jsme měli dívku, tak jsme jí dali od služby 50 d v bankocetlích, šatstvo taky bylo drahy, střevice 14 d., punčochy za 8 d., plátno jen

sprosty za 1 d 21 kr. Sukno za 12 d loket a šátek za 12 d." O rok později: "Tento rok jsme měli dívku a dali jsme jí služby v bankocetlích, poněvadž bylo všechno drahy od šatů." Tím také zápisy na toto téma končí, ačkoliv je kronika dovedena do r. 1841. Aby se poměry opět upravily, zasahovala do této otázky vrchnost. Z vrchnostenského nařízení bylo např. u Moutnice teprve k r. 1818 ujednáno, že pacholek do-
plátna na 2 košile a 2 galloty, děvečka 12 1/2 šajnu 68
stane 20 r. šajnu, 2 košile, dvě plandy.

Nejen pro čeládku, ale i pro starší podruhy byl oděv často jediným majetkem. Tak např. Anna Menářová, 50letá svobodná podruhyně z Telnice, která zemřela 1819, měla jen truhlu se šatstvem a peníze za ně měl dostat její syn voják.

Šatstvo bylo považováno mimovesnickými živly za nejcennější movitý majetek vůbec. Např. zloději mohli často ukrást jen šatstvo. Cizí vojsko slídilo nejen po potravinách, jak by se dalo soudit, ale především i po této kořisti. Tak saská pěchota r. 1742 brala sedlákům kožené spodky, punčochy, střevice.[69] V kronice z Troubska k r. 1805 je zmínka: (Francouzi) "kde co bylo, všechno brali, od šatů a peníze a všude v domě hledali a tak ten čas mnoho lidé pozbyli." Opakovalo se to r. 1809: " Z Brna jezdili do dědin rabovat a při tom taky i od šatů sebrali všechno. "

Měštka a venkovanka.
Detail kvaše Zelného trhu z r.1765.

Žena z městské chudiny.
Detail Richtrova akvarelu Vchod na Františkov z Pekařské ulice z r.1826.

Krojový materiál; ošetřování a ukládání kroje.

Přehlédneme-li materiálovou zásobu oblečení brněnského venkova, ani nás příliš nepřekvapí ta okolnost, že z tradičních doma vyráběných látek zde najdeme příliš málo. Brno, jako staré textilní město a především jako obchodní středisko působilo na své široké okolí příliš přitažlivě, než aby na ně nevykonávalo trvalý silný vliv. Ukazují nám to po celou dobu různé přežitky, např. barvení plátna na černo, pozitivní tisk, tkaniny ze zbytků příze z továren atd. Typickým pro Brněnsko tedy není zpracování a využití přírodních materiálů; jen místy v okrajových oblastech se užívá dřeva na podrážky k pantoflím. Takové dřeváky však většinou nosí čeleď, která si tento zvyk přinesla ze svého rodného kraje, z Drahanské nebo Českomoravské vysočiny. Naproti tomu velmi vynalézavé je využití slámy při obouvání vysokých botů v zimě, což zase je jen obrazem způsobu života v našem území - větrům otevřená krajina nebo drsnější klima v horách a krátkotrasé i dálkové povoznictví a především záliba v obchodování. Z téhož důvodu byly oblíbené kožešiny a haliny z hrubé vlněné látky přírodní barvy, které se však nešily v místě, ale rozšiřovaly se výročními trhy.

Tím ovšem není řečeno, že se od tradičních oblib upustilo. Klíčové postavení mají stále staré materiály, z nich především plátno. Ačkoliv má zvláště v oblečení žen důležitou úlohu, přece jen prameny, které máme k disposici, nám dávají málo možnosti odpově-

dět uspokojivě na všechny problémy s ním spojené. Klimatickým a půdním podmínkám a zvyklostem v našich zemích odpovídá pěstování konopí, proto bývá letní pracovní oblečení konopné; Konečně - sice velmi zřídka - nám to připomínají i pomístní názvy. V zásobách se plátno konopné uvádí velice často, blíže určováno jako pačesné a koudelné; protikladem k němu je "tenké" (1783 Nosislav). Části koutnic, dochované z 18.století, jsou však vesměs z plátna lněného. Jestliže se tehdy pěstoval len pro vrchnost, je pravděpodobné, že si jej pěstovali v malém množství i poddaní, v 19.století už asi vůbec ne.

Domácí výroba nestačila spotřebě, proto už tenkrát (1794,1806) se kupovalo na jarmarcích a od překupníků, např. z Pohořelic, Kounic atd.

Nářadí a postup zpracování konopí byl týž, jak to známe z popisů z jiných území. Dokazují nám to opět pozůstalosti: trdlica, hachla, hachlička, kolovrat atd., účty za tření konopí. Z míst bližších Brnu je málo zpráv o tkalcích plátna, spíše se s nimi setkáme ve vzdálenějších obcích - v Nosislavi v 30.letech 19. století, např. v Němčanech ještě koncem 30. let.

Čím blíže k Brnu, tím dřív se konopí přestalo pěstovat, ačkoliv v Bohunicích ještě kolem r. 1880 mívaly ženské spodní košile hrubý podolek a muži ve Střelicích košile z hrubého plátna. Kolportér Šebestián Kubínek z Horákova nosil v týchž letech ještě svrchní "konopěné šaty", ale působilo to už velmi

neobvykle.[70] Se slabou vzpomínkou na konopí se setkala Aloisie Rysová z Němčan ve svém mládí kolem r. 1910, avšak tu šlo jen o hrubé výrobky k mimokrojovým účelům, které se tkaly někde "za Vyškovem"; podobně svědčí informátoři z Nosislavi.

Ovšem v 18.století se už neužívalo jen bílého nebarveného plátna. Oblek z něho postupně ztrácí funkci obyčejného, všedního oblečení a dostává úlohu spodního šatu, jak mužského tak i ženského, zůstává výrazem smutku, zvláště při odění hlavy. Pro svrchní oblečení žen se barvilo, jednak starším způsobem na černo, od 18.století na modro, příp. s negativně získaným vzorkem.

Obliba černé barvy se datuje od dob reformace a španělské módy 16.století. V té době bylo vskutku v Brně množství mistrů - malířů, kteří se zabývali barvením látek na černo.[71] Na brněnském venkově na celém území se udržela obliba černých leštěných sukní a zástěr až do osmdesátých let; jedna zástěra z Obřan je v Moravském museu a sukně i oblečení stařeny z Troubska v Národním museu v Praze jsou toho důkazem. Pozůstalosti je dosvědčují všude, avšak nejsilnější vědomí o nich jsem našla na západním Brněnsku. Tam se dokonce udržela na venkově technika barvení. Poslední barvířkou byla Marie Křížová, nar. 1837, která se přestěhovala z Ostopovic do Žebětína i se svou matkou Viktorií Lindušková, nar. 1809. Barvení se v jejich rodině dědilo od nepaměti. Techniku sdělila Marie Kř

zlová, roz. Křižová, nar. 1872, která si dobře pamatuje postup práce, protože ve svém dětství naleštěné zástěry roznášela po okolí, t.j. od Střelic po Bystrc, Komín, Kníničky a Kohoutovice.

Ženy si přinášely k její matce již ušité zástěry z modrého nebo bílého, velmi hustého a pevného plátna (zřejmě tedy původně domácího). K barvení se připravil roztok z pryzilových třísek, které se 12-14 hodin močily ve vodě, pak se v ní půl hodiny vyvářely. Do tohoto černě zbarveného roztoku se přidal škrob a modrá skalice, která působila jako katalysátor. Do něho se zástěry namáčely a dávaly bez ždímání sušit. U modrých nebo již jednou leštěných zástěr stačil tento proces jen jednou, ale u bílých se po řádném usušení opakoval. Mezitím se na lavici připravila buková deska velikosti asi 100x30 cm, na které se zástěra za neustálého navlhčování třela neboli "glancovala" "glancovitkem", skleněným, dole rozšířeným sloupkem, který se podvazoval látkou, aby se mohl lépe držet.

Leštění byla velmi namáhavá práce. Matka i babička informátorky měly na zdeformovaných rukou mozoly, ale přesto tuto práci konaly rády. Za dopoledne za šest hodin vyleštily nejvýše 2 zástěry; od užších zástěr se platilo 25 kr., od širších až 35 kr. Staré ženy leštěné zástěry velmi rády nosily.

Vedle černých zástěr byly ve velké oblibě modré, a to jak ~~xx~~ všední, tak sváteční. Objevují se v pozů-

stalostech od r. 1788 a ~~jsou~~ nosí se prakticky doposud, zůstávají však v povědomí spíše jako všední, jsouce ve svátečním oblečení nahrazeny honosnějším materiálem. Vedle zástěr nosily se takové i sukně, méně často kabátky. Na nich se však pravděpodobně uplatňovala obliba vzorečku. Určitě vzorované byly šátky na hlavu a pak půlky. Typ tohoto modrotisku, lidově zvaného „tiščen," byl různý podle toho, v které dílně se vyráběl. Okrově žlutý vzor - v širokém pásu na okraji, drobný ve vnitřní ploše - byl z jevíčské dílny, jejíž výrobky byly rozšířeny v 19.století na severovýchodě a na východě našeho území; zde se také objevuje zboží menší jedovnické dílny, pracující v letech před první světovou válkou. V literatuře se často cituje dílna v Zábrdovicích.[72] Na západě Brněnska prodávala kolem r. 1900 modrotisk z Velké Bíteše překupnice Klusáková.[73] Sem zasahuje již i kounický, který je běžný i na Židlochovicku. Na trhu v Hustopečích kupovaly ženy vyvazovaný modrotisk na sváteční zástěry. Protože tento trh měl široký dosah, objevují se stejné zástěry na Brněnsku, Kloboucku, i dále na východ. Obliba modrotisku trvá opět prakticky podnes. Tiskl se ovšem už převážně na plátně bavlněném.

Levný negativní modrotisk a cenově přístupný kartoun nevytlačily však drobný pozitivní ruční tisk v oblečení, dítě 18.století. Technika se dochovala v samém Brně do světové války. Byla běžná ve Slavkově a v Bučovicích. Jestliže sukně byla vybledlá nebo její

světlá barva se majitelce přestala líbit, donesla si ji k barvíři, který ji obarvil na tmavo a potiskl olejovým drobným nestálým vzorečkem. Takovou sukni, která se vlastně nedala prát, nosila majitelka na všední den 50 let bez viditelného ušpinění nebo obnošení.[74]

Po plátěných suknich byly nejčastější kanafasové. Nelze u nich určit, zda to byly výrobky manufakturní nebo venkovského tkalce, ale vzhledem k blízkosti Brna se kloním k prvnímu a k tomu, že šlo zde o bavlněný nebo nanejvýš o pololněný tovar. S kanafasem přišla do obliby větší barevnost, proužky nejrůznější šíře, Na bílé půdě byly buď červené nebo zelené nebo modré, nebo kombinace bílé-černé-červené, červené-modré, červené-zelené. Odvážnější kombinace barev jsou na poč. 19.století. V brněnském museu je proužkovaná vlněná tkanina, tkaná keprovou vazbou, z let asi 1880. Je typu domáckých „dělanek“ či „dělanic“ z Českomoravské vysočiny a na Brněnsko se dostala podomním obchodem.[75]

Pod tímto vlivem byl v oblibě veškerý materiál, který se vzoroval proužkováním, jako valis, vyskytující se např. s červenými proužky různé šířky. Také manufakturně či továrně tištěné sukně z poč. století měly ve vzoru převládající proužek, postupně jej však vytlačuje drobné kvítkování (kartounky nejrůznějších barevných kombinací) podporované v oblibě vzorováním modrotisku. Obliba proužků pokračovala v krizetech (r. 1848 se vyskytuje poprvé) a přetrvala dodnes.

Největší rozkvět krizetů nastal koncem 19.století a na počátku 20. Kupoval se nejčastěji na krámcích, kam chodili tkalci až z Orlických hor. ~~Nejčastěji obchodovali s krizetem~~, na jejichž vzory konsumenti měli přímý vliv. Krizet si objednávali z Dobrušky i někteří podomní obchodníci z vesnic. "Český" krizet (jak se mu říkalo) byl nejpěknější a nejžádanější.[76]

Sukně na všední den se šily vůbec z relativně mimomódních materiálů, tj. neodpovídaly ~~sice~~ současné městské módě, ~~ale~~ byly oblíbené v jiné sociální rovině. Mám na mysli populární sukně trajdy, o kterých se zmiňuje i dobrý znalec brněnského života Rudolf Těsnohlídek.[77] Jejich výrobci byli tkalci buď podomáčtí, pracující pro brněnské továrny, nebo samostatní, navazující technikou na starou tradici, ale používající též zbytkovou odpadovou přízi z továren. Výrobce své věci sám prodával, ale ještě častěji byl oddělen od spotřebitele, takže se sukně uplatnily většinou daleko od území, kde byla na ně látka utkána. Rozhodující jsou tu podomní obchodnice. 30-40 km na jih od Lysic chodila "baba z Lysic" Holcnerová, na celém východním Brněnsku byl znám "stréček krizeťák" Abdon Kučerovský z Dědic a také zboží z Bystřice n. Pernštýnem se roznášelo na jih od místa své výroby.

Na trajdy se prodávaly už kusy s určitou délkou, nejčastěji 2,20 m. ~~Tyto tkaniny~~ se Tkaly na dvě podnožky, měly plátnovou vazbu, osnova byla obvykle černá a útek z různobarevné zbytkové bavlněné příze;

jsou tedy většinou vzorovány v útku, méně často v osnově. Kombinaci barev si sestavoval sám tkadlec. Protože to byla příze původně pro pánskou potřebu, je ve své barevnosti většinou velmi střízlivá, ale nanejvýš harmonická a v mezích své možnosti i vynalézavá. I dnes, kdy už můžeme zjistit jen málo výrobců trajd, lze je docela snadno identifikovat: lysické trajdy jsou barevnější než jiné; trajdy z okolí Dědic, užívané na východním Brněnsku, mají nad dolním okrajem (v osnově) vetkány 1-2 černé pruhy, aby se už nemusela našívat ozdoba. Střízlivé, ale používající pro oživení potištěné příze, jsou trajdy z Bystřice nad Pernštýnem atd.

V Bystřici nejvíce specialisovaným mezi ostatními tkalci byl Adolf Dvořáček a jeho syn téhož jména, který tkal trajdy prakticky až do zrušení podniku r. 1948. Z rodinných vzorků lze sestavit chronologickou řadu až do trajd za 2.světové války, které byly charakteristické svou hrubou strukturou, protože byly tkány z méněcenné vigoňky. Vesnické ženy ještě dnes litují, že trajdy nejsou k dostání, tak byly oblíbené.

Abychom si lépe dokázaly, jak brzo a v jakém množství druhů pronikal do zdejšího oblečení nový, netradiční materiál, uvádím seznam látek (kromě plátna a sukna), užívaných v letech 1750-1850 na oděvní ženské součástky.[78]

Anglický loden - hrubší vlněná látka. 1840, sukně, 1 případ

atlas - hedvábná látka atlasové vazby. Jen 5 případů v letech 1810-1850, většinou kordulka

ausländer - bavlněná látka s plátnovou vazbou potištěná jako šátky na hlavu. 1849, zástěry, 2 případy

bandlzeug - látka podobná pravděpodobně cajku, sukně, 12x první etapa v letech 1798-1815, pak až r.1831

bavlněná látka blíže neurčená, v letech 1804-1815, pak až 1831-1841, hlavně na sukně, méně na šátky a kordulky

brokát - hedvábná tkanina, bohatě vzorovaná brožováním. Ženské čepce

cajk - vlněná látka, nevyráběná soukeníky, ale tzv. Zeugmachery; nevalchovaná, hladká, z materiálu dvojí barvy (např.černá osnova a červený útek), někdy sesoukaná s hedvábím, takže hedvábné, třebas světlejší vlákno pěkně probleskovalo. Do r. 1800 5x, 1800-1810 34x, 1810-1820 13x, 1820-1830 26x, 1830-1840 24x 1840-1850 5x. Na tomto počtu se podílejí sukně, kabátky a kordulky skoro stejně, 4x svrchní látka na kožiše, 2x šátek na krk

damašek - vlněná nebo hedvábná látka s atlasovou půdou, obrazec je zvětšen po osnově i po útku, kontura je schodovitá, na rubu je negativ líce. První výskyt 1772, pak 1810-1815, ale hlavně v letech 1830-1840, používáno hlavně na kordulky, na kabátky ojediněle. Celkem 24 příp.

dykyta - totéž co taffet, tkanina z nekrouceného hedvábí, plátnově hustě tkaná. 1831-1841 2x kabátek

flanel - starý flanel se podobal hrubšímu huněnému suknu, byl však měkčí, řidší, chlupatější. Byl tkán plátnovou i keprovou vazbou. Užíval se ve dvou etapách: do r.1791-1810 - na sukně a na kabátky; 1830-1850 rovněž na sukně a na kabátky; v obou případech stejný počet, nepříliš často

flór n. tyntych - hedvábná tkanina, užívaná většinou na šátky - hladké, proužkované, květované i polopřezné -

futrbarchet - pololněná česaná tkanina s plátnovou i keprovou vazbou, bíle i barevně pruhovaná. V letech 1839-1844 4 případy (sukně a kabátky)

hedvábí - nejčastěji používáno v letech 1800-1810, nejrannější výskyt 1772, v ostatních desítiletích celkem stejný počet, málo. Používáno nejvíce na šátky na krk, ojediněle na zástěry (2x), kordulky u nezemědělských žen

herkoska - označení sukně z r. 1831, blíže neurčitelné; 1 případ

cherchen - scharchen - materiál na sukni z let 1807-1819, dva případy

kamrtuch - mladší bavlněná tkanina plátnová. Poprvé se vyskytuje v letech 1800-1810, hojnější je však až 1830-1850. Užívala se hlavně na šátky, rukávce a na zástěry

kanafas - celolněná, pololněná nebo bavlněná tkanina,

pruhovaná nebo kostkovaná, tkaná plátnovou vazbou s hustší osnovnou přízí. Poprvé je uvedena r. 1791, v ostatních desítiletích celkem stejný počet, nejčastější v letech 1830-1840, celkem 101 příp. Užívaný hlavně na sukně (76 příp.), na povlaky a na zástěry.

kartoun n. cotton - bavlněná tkanina hrubší plátnové vazby, jednobarevně potištěná. Velmi často, po celou dobu, na všechny oděvní součásti

kreditor - pevná hedvábná tkanina s dvoj-trojnitěnou osnovou, silnější útek byl osnovou kryt, proto podobno rypsu. Vždy v pozůstalostech starších žen, nepříliš často. V letech 1803-1819 užíván na šátky na krk a na kordulky, kolem r. 1840 na kordulky

krizet - bývá polohedvábná nebo hedvábná květovaná tkanina, tkaná keprovou vazbou, jde-li ovšem o tento druh v našem případě. Koncem 19.století krizetem označována levná bavlněná tkanina vzorovaná proužkováním, užívaná na spodní nebo polosváteční a pracovní sukně. V I.pol. 19.století se vyskytuje 1x jako materiál na sukni

krondraš - vlněná látka jemnější než raš. 1772, sukně

manchester - v 18.století byl dvojího druhu - letní, druh trvanlivého bavlněného atlasu, zimní - bavlněný řídký samet tmavý, ale i pruhovaný. Výskyt 1812 a 1825-1841 v 5 případech na kordulky; v 1 na kabátek

matrabas - hrubší druh prostředně hustého bavlněného mušelínu. 1810, kordulka, jeden případ

merino - vlněná merinová látka. 1840-1847, kabátek, kordulka, sukně, řídký výskyt

moldon - mladší celovlněná proužkovaná nebo kostkovaná látka, česaná na jedné straně. 1828-1843, sukně, 6x

patern (pahejrový) - 1803-1841, většinou šátky na krk (7x), méně často kordulky (4x)

patonas - 1809, kordulka, jeden případ

perkail, perkál - bavlněné plátno, jemnější než kamrtuch. Užíván dosti zřídka hlavně v letech 1828-1834 na šátek na krk, přehoz a rukávce. R. 1847 uveden jednou - ušit z něho kabátek a zástěra

pik, piket - oblíbená bavlněná tkanina, složitě tkaná (stehová dvojná tkanina s dvojitou osnovou a útkem), vzorovaná kostkami, mřížkami, proužky a květy. Užívaná chudšími ženami 1803, 1842-1849, zřídka na sukně a lajble

polocajk - 1812, kabátek

raš - vlněná keprově tkaná látka pro selský lid. 1788-1798, stará sukně, 2 případy

šakonet - 1849, zástěra, jeden případ

šarka - látka ze lněné osnovy a vlněného útku různých barev, provedená plátnovou vazbou. 1803, sukně

štof - vlněná, blíže neurčená látka. 1809, 6 kordulek

trilich - starší druh činovatého plátna lněného, polobavlněného, nebo bavlněného - čtyřvazný osnovný

kepr, vzorovaný geometrickými motivy. 1810, sukně, 1 případ

valis - jemná bavlněná tkanina, vzorovaná proužky, kostkami, kvítky. Výskyt 1812, hlavně však v letech 1828-1846/10x na sukně, méně často na zástěry a kabátky; varisová sukně - 1799

Pro srovnání je zajímavé uvést, které materiály se užívaly ke konci 19. století. Chudost repertoáru je jen zdánlivá, protože zde jde o kratší časový úsek.

Atlas, hatlas - byl ojediněle používán už v 1. polovině 19. století. Ke konci 19. století se užívá - ne všeobecně na sváteční oblečení.

barchet, barchan, barchetka - vlněná nebo bavlněná tkanina s keprovou vazbou a vlasem na líci i na rubu. Užívala se na všední sukně za chladného počasí.

batist - jemná bavlněná tkanina s plátnovou vazbou, dosti zřídka užívaná na spodní živůtky

brokát - ojediněle užíván už v 1. pol. 19. století. Oblíben hlavně na východním Brněnsku na hodovou svrchní sukni. Před válkou běžný malý vzorek, po válce v oblibě velký. V posledních letech takřka všude užíván velkokvětý na kordulky

cirkasový - vlňák, užívaný pro jaro a podzim, z vlněné zplstěné tkaniny s plátnovou nebo keprovou vazbou

flanel, flanérka - liší se poněkud od staršího druhu,

užívá se na všední den do chladna.

glot - černá podšívková látka hustě tkaná s vazbou pětivazného atlasu útkového. Užíval se na zástěry

hedvábí - V první polovině 19.století řídké, koncem 19.století užívalo se hlavně na zástěry hodové, řidší je užití v ostatním oblečení

kalmuk, kalmučka - látka podobná moltonu, jenže na obou stranách česaného a na líci potištěného. Užíval se na všední sukně za chladna, z něho byly též všední šátky na hlavu

kanafas, kanafuska - hojně užíván už v 1.pol. 19.století. Užíval se na ložní povlečení, na polosváteční a všední sukně.

kartoun, kartónka - hojně užíván už v 1.polovině 19. století. Oblíbený letní materiál polosváteční a všední na sukně, kabátky a šátky na hlavu

kašmir, kašmirka - měkká vlněná látka s keprovou vazbou, často potištěná orientalizujícím nebo naturalistickým vzorem. Užívala se na sváteční sukně a byly z ní lehké sváteční vlňáky

kemka - sukně z česané příze jednobarevná svrchní sukně (ve Šlapanicích oblíbená ve višňové a karlátkové barvě), k význačným příležitostem. Někdy nazývána i štofka

krizet, krizétka - materiál na všední oblíbenou sukni teprve z konce 19.století; bavlněná tkanina s keprovou vazbou

listr, listrovka - 1900-1920, světlerůžový nebo modrý

materiál na sukně na neděli odpoledne k muzice

molton, moldónka - materiál užívaný už v 1.pol. 19. století. Oblíbený materiál na teplé sukně

mul - průsvitná látka na lehkou letní kacabajku

mušelín - jemná látka bavlněná s plátnovou vazbou, drobně vzorkovaná, užívaná na sukně k muzice a na neděli odpoledne

orbajtové - vlňák - teplý zimní vlňák s vetkaným vzorem

pargál, perkál - užíván už v 1.pol. 19.století. Ve Šlapanicích se z něho šily "podvrchní" sukně na hody. Na západě Brněnska na bílé sukně neoblíben.

plyška - sváteční sukně z tmavé tkaniny z česané vlny s vlasem

satýnka - sukně ze satinu, bavlněné nebo hedvábné látky tkané atlasovou vazbou. Zde častěji hedvábná, protože se nosila na největší svátky

soukenice - soukenná sukně, tmavých barev, sváteční, podšívaná organdi

sumetová sokňa - ze sametu, z česané vlny s vlasem, Sametové bývaly i kordulky, šátky na hlavu, kabátky i kacabajky. Nosily se na neděli do kostela v chladnějším období

šáfulica - zimní sukně vlněná (západní Brněnsko)

šifón - jemné bílé bavlněné plátno, užívané na "biláke"

škrupka - organdi, podšívala se jí barevná sukně z tenčího materiálu, aby lépe držela tvar

štofka - viz kemka

tabuláč - zimní vlňák

ternová sukně, šátek - sváteční z vlněné, nejčastěji
černé jednobarevné látky

tibetové vlňák, šátek na hlavu - sváteční, z měkké
vlněné látky, tkané čtyřvazným oboulícným keprem,
jednobarevné nebo potištěné

tiščen - modrotisk - oblíbený materiál už v 18.století.
Užívá se nejčastěji na svrchní všední letní sukně,
někdy i na svrchní kabátek

trajda - pracovní sukně, tkaná z bavlněné odpadové
příze plátnovou vazbou

trilich - užívaný už v 1.polovině 19.století. V paměti
informátorek doznívá jako materiál na svatební a sváteční sukně

tyl, tyangl - jemný materiál průsvitný, užívaný ve
Šlapanicích na svrchní sukně na hody, v některých
vesnicích strojově vyšit na půlky

valiska n. valistka - užíváno už v 1.polovině 19.století, starší tkanina na sukně na polosvátek

vapér - jemnější druh bavlněného plátna, užívaný na
rukávce a na prací sukně na neděli odpoledne

vatmólka - sukně z teplé polovlněné látky, nošená
hlavně dětmi v zimě na všední den

O rozšíření těchto textilních materiálů se staral
velmi čilý obchod. Byl trojího či čtvera druhu:

1) Na prvním místě třeba uvést jarmarky. V našem
území bylo mnoho míst s trhovým právem, ale nesporně

největší význam mají jarmarky v Hustopečích, protože přitahovaly kupce i prodávající z velmi širokého okolí svými proslulými dobytčími trhy. Navštěvovali je především cechovní výrobci, z nichž snad nejvýznamnější byli východomoravští a západoslovenští od Holíče. Boty "na slovenský způsob" tam koupené byly běžné r. 1839 v Nosislavi na Židlochovicku. Byli dovozci kožichů, rozšiřovateli halin, nejprve s límcem, pak s kapucí, zde se kupovalo sukno na mužské oblečení atd.

2) Nové zboží do našeho území dováželi i formani. Ústní podání praví, že oni první sem velmi dobrodružně propašovali vídeňské šátky i vlňáky (koním pod břichem).

3) Textil rozšiřovali i podomní obchodníci či častěji obchodnice - "hauzírnice". Měly na prodej především lehčí tkaniny, jako plátno oblekové i ložní, kanafasy, krizety, trajdy, modrotisky atd. Lidé od nich rádi kupovali, protože dávali na splátky nebo na dluh a mohlo se jim platit, až byly peníze.

4) Kupovalo se pak hojně na krámech přímo v Brně. Byl to současný městský materiál, na venkovské zboží se specializovaly obchůdky s levnějším zbožím hlavně kolem Zelného trhu. Měly velmi důvěrné názvy: "ho pantáty na schodkách", "ho černýho Žida" atd. Prodávaly tovární i manufakturní zboží horší kvality, potištěné šátky i pozdější druh honosných šátků na hlavu, ale byly také prvními rozšiřovateli konfekce - prodávaly se tu např. hotové kacabajky, tylové půlky, strojově vyšité atd.

Materiál nás však uvádí do širších souvislostí. To, že v oblečení severozápadního Maďarska, severního Rakouska a okolí Brna najdeme tolik společného co do materiálů a následkem toho i co do střihu, je nápadné na první pohled. Výrobci trajd měli např. své odběratele v okolí Sopronu; v Kapuváru se zvláštnímu druhu plyše říkalo brněnský (brüni plüss). V tomto místě užívají dívky tytéž hedvábné šátky na krk jako na Brněnsku ald

Z Brněnska se s oblibou chodilo také na pouti do Mariazell do Rakouska a poutnice si na cestě v určitých místech kupovaly určité součástky oblečení, např. ve Znojmě červené šátky s bílými tečkami. Poutě se konaly ke konci srpna, už po žních, čili to byla opět doba výhodná pro nákup.

Tento materiál pro vesnické konsumenty zpracovávala celá škála výrobců. Předně to byli ti, jejichž výrobky můžeme kvalifikovat jako řemeslné. Všude byli ševci, kteří šili především lepší sváteční obuv. Jen ta se šila na míru. Švec také spravoval obuv, někdy až do nemožnosti. V každé vesnici byli i krejčí, kteří šili oděv z dražšího materiálu a každý střihově náročnější. Bývali to lidé s vysokým vkusem, kteří tvořili a vyvíjeli ozdoby na oděvu. Od nich pochází ozdobné prošívání na mužském oblečení - koženicích, vestách, lajblech, které se nespokojilo jen s technic-

kým opracováním, ale vyvinulo je ~~na jednoduchý~~ na jednoduchý ornament. Podobně vznikly ozdoby ženského svrchního oblečení, zvláště na manžetách kabátků a na podlemech sukní.

Druhou skupinu tvoří velké množství dovedných lidí, určitým způsobem specialisovaných, bez jejichž služeb se vesnice nemohla obejít. Len či konopí spracovávaly „třelky". O barvířce plátna na černo jsme se už zmínili. Pletařky vlasů byly 2–3 a za jejich službu se sice skromně, ale přece platilo. „Věnčařky" uměly zhotovovat věnce pro nevěsty a kytice pro klobouky chlapců; zvlášť vyhlášené byly ve Šlapanicích. Jiné výtvarně nadané ženy dovedly v mezích normy vymýšlet a předkreslovat vzory na vyšívání, nebo později se několik žen v obci specialisovalo na předtiskování. Jinou specialisovanou prací bylo síťování; síťované krajky byly oblíbené a hledané.

Méně tradiční, ale svým způsobem též specialisované práce vykonávaly ženy, které měly často nějakým způsobem spojení s továrnou. Zhotovovaly levné náhražky obuvi. Od nich pocházejí proplétané papuče z okrajků sukna, které se už k ničemu jinému nehodilo, nebo byly z oděvních součástí, jinak už nepoužitelných. Podrážku šily samy z většího kusu starého sukna nebo kůže, nebo ji zhotovil švec. Pozdější způsob je pletení papučí z odpadků útků velkým dřevěným háčkem; materiál obstarával většinou manžel v továrně. Konečně pro děti byly určeny papuče ze starých tex-

tilii jakéhokoliv druhu. Jednoduše se zhotovily svršky, podrážka se sešila z mnoha vrstev materiálu a hustě prošila; některé ženy k tomu používaly i kopyta. Při velké bídě to byla vítaná pomoc v početných rodinách, ale do vlhka nevhodná.

Veškeré oblečení bylo velmi pečlivě ošetřováno. Už od nejstarších pozůstalostí máme zprávy, že se zde prádlo nepralo na potoku, ale doma. Svědčí o tom často uváděné necky, vandla na prádlo, kotel. Pěkně zdobený prací píst ze Šlapanic je nám dalším svědkem techniky praní - vytloukání hrubších součástí. Vyprané prádlo se sušilo na plotech. Pokud bylo z materiálu hrubšího nebo doma dělaného, mandlovalo se pomocí válce a pístu, rovněž v pozůstalostech často uváděného. Určité součásti ženského oblečení se leštily skleněným hříbkem, podobně jako na černo obarvené plátno. Brzo však, už v 1.pol. 19.století, jak ani jinak být nemohlo při převládajícím tenkém bavlněném materiálu, začala se používat žehlička.

Velké nároky na zručnost ženy kladlo škrobení a žehlení sukní, rozšiřující se od všeobecného používání bavlněného plátna, hlavně však od poloviny 19. století až dosud, pokud ženy ještě chodí v selském oblečení.

V celém způsobu oblékání se projevuje snaha po největší šetrnosti, zároveň s neustálou snahou po

úpravnosti, a to i u nejstarších žen. Pokud to bylo možné, materiál se škrobil, aby i levná tištěnka vypadala dobře a držela tvar. Naškrobená látka také déle zůstávala čistá a v létě byla příjemná, protože chladila.

Nedělní „šorce" a „biláke" se praly obvykle dvakrát do roka, před hody, starší ženy je praly jen jednou, protože je neušpinily při tanci. Na biláke byl nejoblíbenější šifon, protože nezežloutl, méně oblíbené byly sukně pargálové, protože byly měkké a neudržely škrob. Biláke se škrobily za syrova a varhánky, ve starší době větší, koncem století na západě Brněnska menší, v okolí Šlapanic velké, se tvořily rukama při žehlení. Nebo se sukně vyžehlily, pověsily do sklepa, aby zvlhly, a pak teprve se varhánkovaly. Nesměly se žehlit bezprostředně před nošením, protože by se "rozkřídlily", a proto se nechávaly naležet. O ženě, která měla špatně nažehlené sukně, se říkávalo, že vypadá jako"pecovy pometlo". Hedvábná vrchní sukně se několik dní před oblečením poskládala do záhybů bezprostředně předcházející sukně a oblékala se zároveň s ní. Vyžehlená sukně se skládala na šířku předního rovného dílu a dvakrát převázala stužkou.

Pro škrobené sukně bylo velmi těžké najít v domě místo k uložení, zvláště když bylo v rodině více žen, protože každá měla v zásobě nejméně 6 biláků a 10 sukní kartounových; třicet sukní v rodině v zásobě bylo zcela běžné. V poslední čtvrtině století

se proto uskladňovaly v dutině postele, vždy sváteč-
ně vystlané, protože se v ní nespávalo.

Všední sukně se věšely v komoře. Zimní sukně se ukládaly zároveň s ostatními svrchními součástmi oblečení a šátky v truhle nebo později v prádelníku. Hedvábné zástěry a sukně se vypouštěly ze záhybů a pečlivě se zavíjely do papíru.

Jižně od Brna a na Židlochovsku vůbec pozůstalosti už od 18. století dokládají používání skříní jako šatníků, v 19. století však jsou všude častější truhly.

Pozitivní tisk. Pracovní sukně ze Střelic, kolem r.1900.

Vzorky běžně nošeného modrotisku.

Vzorky krizetu

Tvarožná Střelice

Vzorky zefíru, ze kterého se šily mezi oběma válkami jupky

Vzorek trajdy, nošené ve Střelicích

Vzorek trajdy, tkané v Lysicích

Vzorky trajd, tkaných v Bystřici n.Pernšt.

Prací písty ze Šlapanic.

Morfologie kroje.

Mužský kroj.

Košile. Nebohatá škála mužského oblečení počíná košilí. Můžeme ji podrobněji určit teprve podle portrétu A. Trnky; šila se z rovných kusů, střihem tělu nepřizpůsobených, jak je to patrné ze vsazení rukávů. U zápěstí jsou široké rukávy všity do úzkého límečku, který se spínal nebo zavazoval. Jaký byl límeček u krku, není z obrázku zcela jasné; snad byl stojatý. Podle Vlastivědy[79] límečky u rukávů i u krku se zdobívaly modrým proužkem. V pozůstalostech kromě poznámky o materiálu "aus grobem Leinwand" o mužských košilích podrobnější zmínky není. Podle nejstarších informátorů byla dosti dlouhá, takže zastupovala ostatní prádlo. V podpaží měla vsazeny čtverečky. Místy (např. v Sokolnicích, na jihozápadě) se podle zpráv informátorů šily kolem r. 1885 košile se zapínáním nebo zavazováním na zádech. Jev se vyskytoval porůznu až k Nezamyslicím.[80] V jakém chronologickém vztahu je tato košile ke košili zapínané vpředu, není zcela jasné. Převládá mínění, že jde o jev pocházející teprve z počátku 19.století.

V 80.-90.letech 19.století už byly tyto košile vystřídány košilemi městského typu s přeloženým límečkem, zapínaným na 2 knoflíčky. Na zvlášť sváteční příležitosti se začaly v té době u mladších zdobit vpředu jen sámky, nebo sámky s krepinkami, příp. výšivkou. Po r. 1900 se např. ve Šlapanicích přišívá vpředu uprostřed úzký a po každé straně široký pruh

jemné drobné bílé výšivky, která se po r. 1910 podkládá červeným nebo modrým saténem.

Bílé kalhoty. Pro léto se nosily bílé konopné kalhoty; jsou také přímo charakterisovány jako "Sommerhosen". Že byly dlouhé, na dolním okraji nohavic roztřepené a tvořily s košilí jeden bílý celek, poučí nás Richtrův obrázek z r. 1830. Je to ostatně jediné vyobrazení mužského pracovního oblečení tohoto typu. Konopný nebarvený kabát se přizpůsoboval střihem kabátům z jiného materiálu.

Ve 20.století se v některých východobrněnských obcích a troubské farnosti zachovalo nošení bílých dlouhých kalhot buď na každou neděli nebo jen k některým obřadním příležitostem (např. na hody). Uvádí je v polovině 19.století líšeňská kronika a sumář.[81] Zdá se, že tento jev nesouvisí s nošením bílých konopných kalhot pracovních. Kolportér náboženské literatury Šebestián Kubínek, vzpomínaný Kosmákem,[82] v konopném oblečení kolem r. 1880 působí starobyle, nezvykle, což by nebylo vzbuzovalo pozornost tam, kde by se ještě 50 let bílé kalhoty nosily. Zde jde o dlouhodobé přežívání vojenské módy, v níž bílé kalhoty byly součástí uniformy prostých vojáků až do 30.let 19.století.[83]

Zástěra. Ke konci 19.století nosili muži na Židlochovicku a na velké části východního Brněnska a porůznu i jinde (v Jundrově, Komíně atd.) modrou zástěru, která byla asi přejata od jihomoravských německých krojů. Zda ji nosili už v 1.polovině 19.století, nevíme, ačkoliv podle poznámky z Vlastivědy moravské, pravděpodobně starší než polovina 18.století, týkající se odměňování čeledi,[84] by její užívání sahalo hluboko do minulosti.

19.stol

Koženky, soukenné kalhoty. Materiál koženek bývá zřídka blíže určen - užívala se na ně kozlí, ovčí, jelení kůže. Koženky jen k r. 1795 bývají bílé, jinak ani barva nebývá v pozůstalostech často uvedena, a jestliže je uvedena, pak častěji žlutá než černá, této však postupem doby přibývá, až k roku 1845 v pozůstalostních pramenech převládá. Informátoři však ještě r. 1964 pamatují, že „kůženice" byly "žluťóčky, jak dež se velihne hóse" (Nikolčice). Z pramenů nevyplývá, zda žluté koženky uvnitř území nosili častěji Češi než Němci.

K rozhraní století se vyskytují ještě dosti často i u nezemědělců: 1791 je nosil bednář, 1793 mlynářský pomocník, r. 1800 měl vrátný dvoje kožené kalhoty (asi byly součástí livreje), r. 1805 jiný řemeslník, r. 1806 bednář, rychtář, panský ovčák, 1811 a 1813 hostinský, r. 1823 porybný. U některých z nich nejsou kožené jedinými kalhotami, vedle ostatních se však

udržely proto, že bývaly trvanlivé a praktické.

Koženky, které se nosily v 18.století, byly širší, volnější než v 19.století a sahaly jen po kolena. V 2.čtvrtině 19.století, nosí-li se do vysokých botů, jsou dlouhé. Starší koženky se odepínaly vpředu, u Horna ~~až~~ na jednom boku, což zůstalo až do zániku kroje. V pase byly upraveny k provlékmutí úzkého opasku, nebo šňůrky, sahaly kousek pod kolena, kde byl opět průvlek pro šňůrku. Zavazovaly se ozdobnými řemínky, na konci jazykovitě rozšířenými, ozdobně vystříhanými a podloženými barevným suknem. Na hlavních švech byly zdobeny jednoduchým vlnovkovitým barevným vyšíváním.

Poměrně málo se ve starší době vyskytují kalhoty soukenné. Ani u nezemědělců nejsou časté; u nich je bohatá zásoba jiného materiálu, jako např. kazemír, manšestr, satenklot, cvilich, bristol, šturk, saminet, kartoun, cajk, vašcajk, nankin, kanafas. Na odlišný střih usuzujeme podle výrazu jezdecké kalhoty (nezemědělec, 1806, 1831), šaryváry (1806), pantalony - dlouhé kalhoty. Vyskytují se i dlouhé kalhoty s mnoha knoflíky na vnějších švech. Tak vypadaly i selské soukenné kalhoty z Ořechova.85

Na tyto soukenné kalhoty si vzpomene při zprávě ze Šlapanic, informující nás o tom, že i krátké koženky byly zdobeny na bočních švech hnědým koženým řemínkem asi 2 cm širokým, zdobeným asi 10 mosaznými knoflíčky, jejichž ouška byla prostrčena průřezy a

na jeho rubní straně podvlečena dratví.

Kombinací soukenných a kožených kalhot nebo soukenných kalhot a vysokých bot je způsob, rozšířený kolem r. 1890, kdy někteří muži měli na soukenných kalhotách, nošených přes nízké holínky, od kolen dolů přišity kusy černé kůže.

Ke konci 19.století se nosily i „kožuchovy nohavice", „kožuchovnice", tj. kalhoty z ovčí kůže se srstí dovnitř, dlouhé, úzké, střihu městských kalhot.

<u>Vesta (kordula).</u> Na košili se oblékala vesta. Byla dosti dlouhá a střihem odpovídala základní linii rokokové módy, měla vpředu skosené rohy. Na Brněnsku kromě jednoduchého prošívání barevnou nití na dolním okraji, na 4 prostřižených šosech, na sestřižených přednicích a na stojatém límci a kromě husté řady knoflíků byla bez ozdob. Upnutá u krku působí velmi přísným dojmem.

Kdy dostala vesta tuto ustálenou formu, je těžko říci. U sedláka povozníka z 60. let 18.století je dosti dlouhá, portrét Trnkův ji nezobrazuje celou, přesné jsou teprve poměrně pozdní litografie. Podle celého rázu však lze usoudit, že přešla z 18.století.[86]

Ke konci poloviny 19.století bývá černá či modrá, na rozhraní 18. a 19.století je modrá, světlemodrá, zelená a hnědá. Šest zpráv výhradně z východního Brněnska je o vestě červené. V muzeích a doposud

porůznu na venkově jsou vesty všech barev, kromě světlemodré, která se nedochovala. Jen kolem r.1800 - dosti často - je uváděna vesta cajková, a to nejen u nezemědělců. Kromě sukna a cajku však venkované tyto selské vesty z jiného materiálu nešijí.

Lajbl. Česky je vesta obvykle překládána jako "kordula", běžné německé názvy jsou "Brustleibel", "Weste", "Unterleibel". Protože její překlad také někdy zní "Leibel ohne Aermeln", vyplývá z toho, že kabát-"lajbl" na ní nošený jí celkem střihem odpovídal. Byl často na rozhraní 18. a 19.století světlemodrý či hnědý, tmavomodrý po celé období, černé barvy k polovině 19.století přibývá, zelený je zřídka, šedý byl pravděpodobně jen u nezemědělců, červený jako vesta nebyl nikdy. Vyskytuje se však i kabát bílý, nejčastěji kolem r. 1800 (poslední písemná zpráva kolem r. 1829). Jediný zachovaný z hrubšího bílého sukna je však o mnoho kratší než vesta. Místy jsou vůbec zprávy, že se lajbl, šitý z jiného materiálu než ze sukna (např. z barchetu), bez ohledu na vestu podle módní linie na počátku 19.století zkrátil do pasu.[87] Tento typ má přednice rovné. V 80. letech 19.století se pak můžeme setkat s lajblem, který má vpředu sestřižené šosy. "Kacabaja" je šita ze stejného tmavomodrého nebo hnědého sukna. Má stejně manžety, límce, klopy kapes a dolní okraj ozdobně

prošívaný, ale často ~~má~~ přednice rovné. Postupně se úzký stojatý límeček zvětšuje a překládá, podobně se mění klopy, takže kacabaja začíná tvořit přechod k městskému kabátu.

Lehčí než tyto dva typy byl trilichový bílý kabátek s nízkým stojatým límcem a malými klopkami, nošený rovněž do 90.let.

"Špenzr" či "špenzl" byl jednodušší lehký kabát šitý z továrních látek, bez podšívky s úzkým stojatým nebo přeloženým límcem, na rubu s 1-2 kapsami, zapínaný ke krku. V zimě měl úlohu asi našeho svetru, protože se na něm nosil teplý"burnusek" či jiný kabát delší o 10-15 cm. Měl-li stojatý límec a byl-li z pracího materiálu (nejčastěji z krizetu), říkalo se mu na západním Brněnsku "pluzna".

Burnusek měl záda střižená podobně jako kacabaja, avšak bez rozstřižených šosů. Továrním materiálem a střihem (přeložený límec, menší klopy) se blíží ~~normálnímu~~ běžnému městskému oblečení.

Plášť. Nutno se zmínit o plášti, ačkoliv nebyl oblečením všech. V pozůstalostech je uváděn velmi často. Nezemědělské vrstvy mívají od konce 18.do poloviny 19.století "Kaputrock", "Caput", "Gehrock", nebo - řídce - jen "Mantel". Tento výraz je vyhrazen jen selským vrstvám. Selské pláště bývají černé (od r.1809, ale hlavně v třicátých a čtyřicátých le-

tech), méně často modré. Jestliže je jejich barva uváděná jako šedá a bílá, jde pravděpodobně o halinu (o které bude řeč později), ať již původní nebo přešitou či přizpůsobenou kabátům. Z ostatních barev zbývá se zmínit o světlomodré, která bývala častá i u jiných soukenných součástí oděvu.

Starší typ přiléhavého pláště zobrazuje Hornova litografie Líšňáka a má střih z 18. století. Pro plášť tohoto typu platilo pravidlo, že musel být tak dlouhý jako koženice a mezi vysokými botami a pláštěm musely být na dlaň vidět bělostné "podléčky" (Ostopovice), jejichž tvar ani materiál (plátno?) blíže z žádné jiné zmínky neznáme.

Po 1837 byl vystřídán volným pláštěm s několika kratšími límci nazývanými cymbály nebo s jedním límcem podobným pelerině. Ty, které se nám uchovaly, sahají po kotníky, pelerinový límec kryje rukávy, stojatý límec je ozdoben geometrickým prošíváním. Nezapínal se, pod krkem se zachycoval dvoudílným poutkem.

<u>Halina.</u> Zajímavou součástí pracovního oblečení do nepohody je "halina" z bílé hrubé látky z ovčí vlny. Přestože se nikdy nevyráběla v našem území, najdeme ji od r. 1748, v pozůstalostech ji má opravdu kdekdo - mladí i staří, celoláníci stejně jako podruzi, ve 40.letech ve Šlapanicích dělníci z továren, ke konci nošení dělníci z cihelny nebo z velkostatku. Byla oblečením tak běžným, že se nikdy její název do němčiny nepřekládá, nanejvýš se jen opisuje.[88] Němci v okolí Brna přejímají beze změny její české označení, jiné ani neznají. Pro malíře byla tak běžná, že ji ani o Božím těle (na počátku léta) nemohl vynechat. Podobně figuruje na obrázku židlochovského jarmaku z let 1830-1850,[89] zde ji má oblečenou dokonce i malý chlapec. Na obou dokladech má široký kratší límec na zádech, taková je i halina jezdce z Újezda u Brna z r. 1812, publikovaná ve Vlastivědě moravské.[90] Podle těchto dokladů jde tedy o jednoznačný kus oděvu; tomu nasvědčuje i to, že se nikdy ani blíže v pozůstalostech nepopisuje, a k jejímu určení stačí pojmenování. Problém totiž jde-li o halinu s límcem nebo s kapucí tedy do konce 1.poloviny 19.století nebyl a nevznikl. Halina s kapucí je tudíž pozdějšího data. Opět by nebyla problémem, kdyby jedinou změnou bylo sešití límce v kapuci.

Zdejší stará halena s límcem, totožná s podlužác-

kou, kyjovskou a kloboučkou, vznikla nepochybně z podélného poncha s bočními částmi všívanými vždy stejným způsobem. Halina s kapucí nevypadá jako její vývojová přímá pozdější varianta. Je šita rovněž z rovných kusů sukna, avšak přední i zadní část je pojata samostatně, s ramenním švem, zadní část je symetricky nadstavena, kdežto vpředu nic nadstavováno není. Je to krok ke střihu městského kabátu.[91] Typ vznikl mimo území. Prodával se na jarmarcích a byl s oblibou kupován. Nemá stejně jako první zapínání, v případě potřeby se čímkoli převazuje. Nerozšířil se všeobecně, na západě pravděpodobně vůbec ne, všeobecný je jen v pozdější době na Židlochovicku a v severní části východního Brněnska. Dlouho se držely oba typy vedle sebe, i v téže obci, v závislosti na tom, na kterém trhu, od kterého výrobce byla halina koupena.

Kožešinový oděv. Za jedinou zprávu o ocáskovém kožichu vděčíme Korrompayovu obrazu. Na Brněnsku byl prostý a nezdobený a už tenkrát byl něčím zvláštním, mizejícím, protože je na něm zobrazen starý muž. Kožešiny však zůstaly i nadále oblíbené: kožešinové vesty (Pelzleibel ohne Aermeln, 1797, Pelzweste, 1830, jako jediná dochovaná ve Slavkovském muzeu z Lovčiček) či krátké kožichy, řečené "kamizoly", nejsou řídké a mnohé kožené kalhoty blíže neurčené budou též kožešinové, jak ukazují zprávy z terénu. Krátké kožichy

jsou časté od 20.let do poloviny 19.století, ale všeobecné jsou dlouhé hnědé nebo méně často - starší bílé nebo žluté ovčí kožichy s dlouhou srstí, vzadu zdobené vyšitými tulipány.

Od 90.let 18.století mívají řemeslníci, např. řezníci, bednáři, kožich, popisovaný jako "tuchener Kutscherpelz mit schwarzem Lammfell", nebo jiný zvaný "Rasspelz", nezřídka liščinou zdobený, avšak vždy soukenný. ~~Přesto~~ Velmi často najdeme i dlouhé selské kožichy suknem potažené, světlemodré nebo tmavomodré, hlavně v 1.desítiletí 19.století, vždy jen ovčí. Lze to vysvětlit hospodářskou konjunkturou v té době.

Pokrytí hlavy. Klobouky byly v 19.století trojího typu: 1) na počátku století módní s přezkou a černou páskou, 2) velké, o průměru nejméně 50 cm, 3) v okolí Slavkova též malé kulaté. Nejčastěji u selského obyvatelstva byly široké, jak to dokazují ostatně i Horovy litografie. Nosily se do let kolem r. 1860. Ženatí si zvedali u něho jeden okraj (Horn), do třírohého je sešívali stárci ve Šlapanicích. Zdobily se černou pletenou šňůrou nebo silnější bíločervenou, 2x kolem klobouku ovinutou "housenkou". Svobodní nosili v neděli kytice z umělých květin s mnoha stuhami.

Součástí letního oblečení byl slaměný klobouk, uváděný v pozůstalostech. Před první světovou válkou si oblíbila mládež k muzice tzv."oficírky" - čepice

se ~~šiltem.~~ štítkem.

Daleko větší pestrost je v zimních čepicích. Českému názvu čepica odpovídá nejčastěji "Mützel" (Pudelmütze), méně často "Haube"; rovněž"Kappe" bývá někdy synonymem. Zřídka bývá udána jen barva (zelená - týká se soukenných částí -, černá), nejčastěji je uveden i materiál. Výjimkou je výhradně textilní materiál (sukno, madras, manchester, samet), často bývá kombinace obou (zelená soukenná čepice, lemovaná beránčinou; sametová čepice vydrovka), nejčastěji je uvedena jen kožešina - beránčí všeho druhu, bobří, tchoří, kuní, sobolí, vydří, "šopovice". Sumář z r. 1845 uvádí medvědí a vlčí kůži. Beranice byly vysoké válcovité (Horn), nebo na jedné straně se zvednutým "prýmem" jako např. na Hané, nebo nízké široké. Beranice se nosily takové, jaké se dostaly koupit na jarmarku.

Obutí. V obutí mužů se vyskytují dva typy - střevíce a vysoké boty. Údaje o střevících jsou skrovné - byly nízké kožené s přezkou (1807, Šlapanice) a nosily se s vlněnými punčochami, nejčastěji modrými. Bývaly stejné v létě i v zimě, jen u řemeslníků se rozlišují na zimní a letní (bednář, 1791), nitěné se nosí v létě (mlynář, 1807).

Vysoké boty podléhaly změnám. Povozníkovi z poč. 60.let 18.století sahají do poloviny lýtek a mají ši-

roce přehnutý okraj, který může být našit i zvlášť. Takové se v té době nosily i na Hané. 92 Další jejich zřetelné vyobrazení je o 70 let mladší - na Hornových litografiích vypadají tak, jako by měly měkčí holeně, a sahají až ke kolenům. Místy ústní tradice vypráví o botách "s kolenama", tj. přes kolena, např. v okolí Tvarožné, kde se nosily pod vlivem uniforem z francouzských válek. Jindy všude, hlavně na vedutách z počátku 19. století, tedy ve městě, nosí sedláci střevíce. Pokud jsou zobrazeni mimo město, mají vždy vysoké boty. Vysoké boty se tedy ve starší době používaly při pracovních příležitostech, a to sedláky i řemeslníky stejně. Tomu odpovídají i zmínky o materiálu, z kterého byly šity: byly juchtové, hnědé až červené barvy, z hovězí kůže. Kolem r. 1800 z telecí kůže je mají jen řemeslníci; u sedláků jsou uváděny poprvé až r. 1838. Někdy nás pozůstalosti poučí i o zajímavých podrobnostech, např. používání dřev k udržení tvaru (1791, bednář).

V pozůstalostech se střevíce současně vedle vysokých botů vyskytují hlavně v prvním desítiletí 19. století, hojněji však ještě na začátku 30. let. Počet párů vysokých botů bývá však vyšší (3 p. Stiefeln - 1 p. Schuh, 1805). Horn, sumář, poznámky ke Vlastivědě moravské uvádějí nošení punčoch a střevíců už jen u starší generace, mladší obouvá ~~už~~ jen vysoké boty.

V 80. letech 19. století se nosí úkladové hrubé

tvrdé boty, z hovězí nebo vepřové kůže, sahající po kolena. „Faldovačky" nebo „shrnovačky", „krčáke" se záhyby kolem kotníků byly z měkčí kůže a šily se na míru. Na „jochtovicích", v Holubicích na svátečních, bývala vzadu na holinkách přezka na stažení. Sváteční mívaly v Líšni širokou „lakýrovou" obrubu, ozdobně prošitou, někdy opatřenou monogramem.

Nízké střevíce, které jsou ve sbírkách Moravského musea a pocházejí z Troubska, měly na nártu přehrnutý jazyk a velkou přezku. Nosily se s modrými punčochami. Kolem r. 1885 je tu mělo asi 10 starců, ale jejich střevíce vypadaly poněkud jinak. Místo podpatků měly 2 "fleky", od špičky k nártu vedl šev, kterému se říkalo "kozí stežka", šněrovaly se, přezku a jazyk neměly.

Po osmdesátých letech však mladí, zvláště ti, kdo nepracovali v zemědělství, místo obojí obuvi začali nosit "perka", která místy (např. ve Šlapanicích) v letech 1900–1914 převládla úplně. Všední obuví byly hrubé „komisňáky".

Kolem 1910 se místy nosily vysoké huněné valašské papuče (např. v Holubicích, Šlapanicích atd.).

K doplňkům oblečení patřil formanský opasek, vybíjený cvočky nebo vyšívaný pavím brkem. Ani jeden se nám nezachoval.

Na krku se nosil buď hedvábný či vlněný šátek

Antonín Trnka ze Slavíkovic, podle miniatury
z r.1795.
Zajímavé detaily účesu, košile a vesty.

Ocáskový kožich.
Detail z Korrompayova obrazu Brna
v době průvodu Božího těla r.1748.

Halena s límcem, počátek 19.století.
Újezd u Brna (podle Vlastivědy moravské,
Židlochovský okres).

Halena s límcem.
Ed.Richter: (1808-1853): Trhoví zpěváci
v Židlochovicích.

Mužská soukenná vesta "Kordula"

Lehký kabátek bez podšívky, oblékaný na kordulu.

"Kacabaja" ze Šlapanic.

Lajbl

Halina

Plášť

nebo starší úzký "Halsflór", "Halsband", "Halsbündel", takřka vždy černý. Vázal se velmi složitě. Nezbytným doplňkem oblečení mládeže byl barevný (velikosti malého šátku nebo [illegible]) kapesník, vykukující z kapsy, jako se to donedávna místy dochovalo v oblečení na hody (např. v Jundrově, v Líšni a jinde x).

Ženský kroj.

Součásti oblečení typu šátků. Nejstaršími oděvními součástmi jsou ty, které vznikly odtržením z celého kusu látky a dále se nesešívaly. Mezi ně patří především šátky, užívané k zahalování hlavy a jako přehozy.

Rouška. R. 1748 mají některé dívky kolem účesu užší dlouhé bílé pruhy plátna - na způsob tzv. šatek, zde se jim asi říkalo "rouška".[93] Poslední písemnou zprávu máme o nich ještě počátkem 19.století (2 St. Schleiernene Kopftücher mit Spitzen, Šlapanice 1804). Pravděpodobně už v této době se přetvářely tak, jak je známe ze Šlapanic a Líšně dodnes. Místo plátna se začalo používat hedvábného červeného šátku, nošeného původně do kabátku, který se pro nošení na hlavu skládal na úzko.

__Šata__, plína. Velký bílý šátek, šata, byl z jemného lněného nebo kamrtuchového plátna a patřil k těm řídkým součástem oděvu, na které se soustřeďovala vyspělá a kultivovaná výzdoba; nejčastěji jsou uváděny krajky a výšivka. Odlišuje se málo od šátku, který nosily v gotické době prosté ženy a řeholnice. Po celé 18.století zahaloval hluboko čelo i bradu, v záhybech sahal na záda a kryl krk. Na Redtoříkově obraze z r. 1817 má venkovská žena tento šátek už zavázaný na temeni a cípy volně splývají dolů. Podle zpráv z východní části území víme, že se též mohl zavazovat po straně a jeden cíp visel dozadu a druhý dopředu. V některých obcích se vázal i dozadu, není-li to ovšem už zase novější době přizpůsobený - podle změněných měřítek vkusu - nelibivý úvaz.

Úvaz tohoto šátku se už dále nevyvíjel a kromě zmíněných není variant. Když přišly do obliby bílé potištěné napoleonské šátky (koncem 20.let 19.století), v mnohých obcích se nosily vedle šat a přejaly většinou jejich úvaz i jméno.

__Vídeňský šátek.__ Je nutno dotknout se otázky, jak se tu mohlo rozšířit nošení červených šátků a z čeho vznikl jejich úvaz, obojí tak odlišné od šat. Na portrétu B. Trnkové z konce 18.století je tato žena zřejmě v oblečení pro doma, t.zn. bez šaty, ale se spodním šátkem, malým, uvázaným dozadu, pruhováním vzoro-

vaným. Víme z terénu, že až do konce užívání všech velkých šátků, ba starými ženami nad 80 let dodnes (1964), se nosily takové malé, avšak červené šátečky na uchránění svrchního šátku při tehdejší menší čistotě vlasů. Tyto šátečky se uvazovaly stejně, jako jej má B. Trnková, a nosily se po domě. Usuzujeme tedy, že napoleonské šátky se vázaly jako šaty (nemáme proti tomu ani jednu zprávu), červené však převzaly úvaz spodního šátku, s nepokrytou bradou. Na Hornových ilustracích z Brněnska má jej žena ze ~~Nosislavi~~ židlochovického panství. Až do konce 1. pol. 19.století se nosily takto vzadu jednoduše uvázané na uzel. V pozůstalostech jsou poprvé uvedeny k létům kolem r. 1810 u mladých žen, jako ohlas hospodářské konjunktury, o náš typ však ještě asi nejde. První hojný výskyt znamenající nástup tohoto šátku je na počátku 30.let (tomu odpovídá i Horn), u 22 - 28letých mladých žen, výjimečně u 35 leté. Zcela běžné jsou tyto šátky po r. 1840.

Šátky bývaly dvouloketní, sedmičtvrťové, čtyřčtvrťové, to jest velikosti od 100x100 cm do 140x140 cm. Jak lze na obrubě zjistit, pocházejí většinou z Feldkirchu ve Vorarlbergu. Na to svědčí i lidové názvy "vídeňský", "tyról", "hózlendr" - z "Ausländer"- které se vyskytují už v pozůstalostech, podobně jako "muryšák" - "marissener". Na jiné místo výroby nebo dovozu ukazuje název "saský", "lipský", na barvu "turecký" (jihovýchodní Židlochovicko).

Kolem poloviny století 19. se vážou ještě jedno-duše, vzadu v týle na uzel. Během 2.poloviny téhož století se však vázání velmi zkomplikovalo a diferencovalo podle farností. Základní postup při vázání byl tento:

1) Šátek se přehnul po diagonále podle značky, kterou si každá na okraji vyšila, aby se vždy bral stejně, a dbalo se přitom, aby růžička v rohu přišla dozadu; porovnaly se cípy vpředu, aby byly stejně dlouhé, zároveň se vpředu upravila hlava.

2) Potom se cípy přehodily dozadu, dopředu se vytáhly "záušnice", které se musely držet oběma rukama (když si ženy běžně šátek uvazovaly samy, přidržovaly si jej bradou nebo zuby). Záušnice se však všude nenosily.

3) Upraví se hlava a cípy se vzadu sváží. Musí se hodně utáhnout. Pak se formují okraje kolem celé hlavy, zvláště spodní části týlu. Zadní cíp, který visí na záda, se upravuje různými způsoby, jak bude dále popsáno. Tak končil úvaz se spuštěnými cípy.

4) Boční cípy se však mohly dále vést nahoru, při čemž se poskládaly tak, aby vynikl květinami ozdobený okraj ("věneček"). Cípy se nad čelem uvázaly v rožky nebo schovaly. Pak následovala poslední úprava vlasů zezadu.

Při tomto složitém úvazu, kde šátek musí být pěkně upraven i zezadu, bylo nutno jej stále kontrolovat ze všech stran. Informátorky to dělaly tak, že

se dívaly do zrcadla před sebe, druhé si postavily na prádelník za sebe nebo si je přidržovaly. Asi do 14 let vázala šátek matka, potom už děvčata sama.

Jestliže shrneme varianty vázání na Brněnsku, obměňuje se základní úvaz podle těchto prvků:

1) Celková úprava hlavy bývá přirozeně zaoblená a dále se neupravuje nebo se vyztužuje nad čelem papírem, nebo se týlová část směrem nahoru poněkud zužuje a končí hranou.

2) Úvaz může být na záušnice nebo bez nich.

3) Úprava cípu, který se rozkládá na zádech, je podmíněna záušnicemi a uvázáním vzadu. Není-li záušnic, cíp se přehýbá z obou stran takřka symetricky ke středu.

4) Věneček bývá široký nebo úzký nebo zatočený pro "rožky".

5) Rožek může být vysunut jenom jeden nebo oba.

6) Nad čelem se věneček svazuje v dvojitý uzel, nebo v jednoduchý a ovíjí se nebo zasunuje, nebo se nesvazuje a jen zasunuje.

Pro jihozápad Brněnska je charakteristická hranatá úprava hlavy. Na severozápadě se nosil široký věneček, často stažený až k okraji šátku. Obřany a Židenice vázaly uzel věnečku hodně do výšky, Ochoz a Šlapanice mají takřka stejnou úpravu věnečku. Líšeň je osamocená. Mnoho podobností je mezi Tvarožnou, Tuřany a Újezdem.

Zánik nošení tohoto šátku počíná s přelomem století, někde i dříve, zvláště na severu okrsku, a je dovršen

rokem 1914. Za světové války se často rozstříhaly z
nedostatku textilií, zvláště v rodinách, kde bylo ví-
ce dorůstajících dcer; v poválečné době se v běžném
nošení už nevyskytují.

Přehozové oblečení: a) obřadní.

K starým přehozovým součástem oděvním patří úvod-
nice. V pozůstalostech zmínky o ní v 1.pol. 19.stole-
tí není, avšak víme podle správ z terénu, že se pou-
živala. Na východě Brněnska jsou o ní zprávy velmi
sporé, a to ještě v transformované podobě. Do deva-
desátých let se udržela v západní části, bez rozdílu
v německých i českých obcích. Úvodnice byla sešita ze
dvou kusů plátna, spojených vložkou, nejčastěji sí-
ťovanou, proto se celé úvodnici ve Střelicích říkalo
"mřížka". Při nošení se přehnula na třetinu šíře s
ozdobným pruhem nahoře, nahrazovaném později efekt-
nější barevnou stuhou s portami. V německých obcích
se mřížka nahradila naturalistickou zvětšenou výšiv-
kou na kanavě.

b)Do nepohody. Plátěným přehozům, nošeným za nepo-
hody, se říkalo plachetky, jak je to doloženo k r.
1787 v Kobylnicích a jak o tom svědčí též název "pla-
chetka" ze Střelic, přenesený na šatu. ~~které se~~ Po-
dle všeho že jí asi podobal barvou i materiálem, byl však

větší. Byl podobně pěkně vypraven - měl vetkané pruhy nebo ~~byl~~ se lemovál bílými či červenými krajkami. Do tohoto typu počíná však pronikat ke konci poloviny století jiný materiál vyráběný v manufakturách a továrnách - vlňáky * (první k r. 1847).

c) Pod módním vlivem. Půlka, vlňák.

Protože kabátek měl hluboký výstřih, bylo nutné doplnit jej šátkem, který byl nejčastěji hedvábný. Nosil se po celé období výskytu kabátku. V devadesátých letech se na západním Brněnsku podkládá nevyšívaným bílým plátěným trojúhelníkem s naškrobenou a navarhánkovanou krajkou.

První zmínky o polovičních bílých šátcích z let 1806-1808, musíme typovat jako spodní šátky na hlavu a teprve kolem r. 1834 lze zmínku o dělení velkých šátků považovat za půlku.[96] Nosila se tak, že se překřížila přes prsa a zavázala vzadu. Překřížení bylo schováno pod kabátkem, jen cípy se vzadu vytáhly; proto se vrchní dva knoflíčky na kabátku nezapínaly. Z kabátku se nošení půlky přeneslo na letní oblečení s kordulkou. Na Hornových litografiích tento typ ještě nenajdeme, nesmíme však zapomenout, že tu šlo o zobrazení "pravého", tedy novotami nenarušeného typu. Je velmi úzký vztah mezi rozpůlenými kartounovými či jiným potištěným šátkem a mezi rozpůlenou vyšitou šatou. Proto není jiné starší

půlky než se zřetelnými stopami po vzniku ze šaty, a to nejen ke konci 1.poloviny 19.století, ale ještě i v druhé polovině. Nakonec mluví za všechno i jméno půlky.

Původní trojúhelník se během doby měnil a střih se přizpůsoboval tělu. Přepona se více vystřihovala, cípy se nadstavovaly, aby se na sukních lépe uplatnily. Původně se půlka jen vyšívala, později se, a to většinou na západním Brněnsku, lemovala řídkou bílou krajkou niťěnou nebo síťovanou. Starým půlkám, které byly vyšity do velkých zubů, se okraj zarovnával krepinkou, k nim se přišívala nejdříve úzká krajka protože potom lépe drželo škrobení a varhánkování širších krajek, které se k nim přišívaly. Plátěné půlky se koncem století nahrazovaly "konfekčními" tylovými ("tyjanglovými"), strojem vyšitými. Na západním Brněnsku se nerozšířily, v Bosonohách je nosily jen děti.

Půlka se nosila tak dlouho jako kabátek, jen stařenky ji braly i na kacabajku starého typu.

V zásadě se stejně jako půlka uvazoval vlňák, jenže se více přehazoval přes hlavu a také více kryl paže, což je vzhledem k jeho funkci pochopitelné.

Košile. K základnímu oblečení patří košile. Všeobecné mínění starších etnografů bylo, že na celé Moravě se původně nosil spodní rubáč východomoravského typu.[97] Z pozůstalostních spisů ani z terénu (o ikonografických pramenech ani nemluvě) nám to ani nejstarší materiály nepotvrzují, ani nevyvracejí. Tak, jak pozůstalostní spisy činí rozdíl mezi spodní a vrchní košilí - Unterhemd, Unterweiberhemd - Oberhemd (celkem čtyřikrát v 1.třetině 19.století), nebo krátkou a dlouhou košilí - Hemd - Halbhemd (třikrát v první třetině 19.století), kurzes Hemd (2x 1810) Brusthemetl, tj. skládající se jen z horní části (německé obce až do r. 1840), lze však nejspíše vyvodit, že spodní košile se od 80.let 18.století od svrchní podstatně nelišila, měla rukávy, sahala přes ramena.

O sto let později, tj. v 80.letech 19.století, košile šila se ještě stále z dvojího druhu plátna: "stánek" z jemného, zřídka z batistu, "podolek" z hrubšího, plachtového. Byla tunikového typu, rovná, sahala po kolena, krátké baňaté rukávy se připojovaly pravoúhle, stahovaly se tkaničkou a měly v podpaždí klínek. Ramena se vyztužovala velkými kusy plátna. Tělu se košile přizpůsobovala jen tak, že se nabrala kolem krku - na okraji byl průvlek se šňůrkou, která se podle potřeby stahovala. Vpředu tedy nebyla rozstřižena. Staré ženy je nosily ještě r. 1912.

Koncem 19.století se šije u krku do límečku a zapíná se na knoflík. Později se rukávy všívají jako u mužské městské košile, na ramenou je šev, vyztužení mizí. Mezi oběma válkami bývá běžný u mladších žen čtyřhranný výstřih, zapínání vpředu na 3-4 knoflíčky, na náprsence sámky. Po 2.válce nosí košili jen staré ženy.

U svátečních košil byl límeček, někdy i rukávy lemovány bílými drobnými zoubky a dírkami, na všedních byla výšivka modrá nebo červená.

<u>Rukávce.</u> Vrchní košile pak odpovídá pojmu rukávce. S tímto názvem v ~~dialektické~~ nářečí a polofonetické formě "rokafce" se sejdeme ke konci poloviny 19.století dvakrát. Jinak nás na něj upozorňuje německý překlad - Hemd und Ermel, Ermelhemd, Ärmel, Hemdärmeln (nejčastěji). Dosti často bývá název překládán jako "Vorhemd", což je dosti pochopitelné (při oblečení bylo vlastně vidět jen přední část), někdy se setkáme i s výrazem Halshemd.

V 18.století byly rukávce šity z rovných, tělu nepřizpůsobených dílů, jak to dokazují nizko položené ramenní švy rukávů. Ty byly ukončeny nabíraným límečkem a sahaly takřka k zápěstí. Vysunovaly se z rukávů svrchních kabátků jako na Hané. Měly poměrně velký výstřih - ve shodě se současnou módní linií, takže zvláště u svobodných krk zůstával holý. U krku

byl menší krejzlíček, který se zdobil výšivkou nebo krajkou, současně však bývají uváděny i prostší límce bez ozdob. V 19.století se výstřih stěhuje až k hrdlu, rukávy se zkracují, ale ještě ~~se~~ neškrobí. Rukávce se šily z plátna, zřídka se uvádí jemnější (1835), kamrtuch (1834) nebo perkail (1829). Košil i rukávců bylo v zásobě vždy větší množství.

Tak, jak je známe z konce 19.století, střihem odpovídají stánkům spodních košil, jen krátké rukávy - poněvadž nebývají už schovány pod svrchním oděvem - jsou široké, zdobené na taclích bílou výšivkou, později strojovou, méně často a jen v poslední fázi krajkou. Poněvadž se přes rukávce nosí půlka, stojatý límeček bývá většinou bez ozdob a zůstává čistě funkční. Na celém východě však zůstává zachován aspoň malý krejzlíček, š. asi 4 cm, bíle vyšitý, později tvořený jen nabranou hotově koupenou strojovou výšivkou. Po odložení půlky se krejzl zvětšuje na š. 7-10 cm a je ležatý, nikdy nestoupá k obličeji. Škrobíval se za syrova a upravoval želízkem do drobných pravidelných varhánků. V některých obcích, např. ve Střelicích, býval upraven dvojdílně, v malý, původně stojatý krejzlíček a velký ležatý, obojí odděleno nebo spojeno sametovou stužkou. Zapínal se vzadu. Tehdy vznikl čtverhranný výstřih jako u košil. O úpadkových všeobecně rozšířených formách je těžko se podrobněji zmiňovat, protože byly v každé vesnici jiné, někdy i individuálně. Koncem století byly nejjemnější rukávce vapérové, jinde zůstaly plátěné.

Sukně. Na košili se oblékala sukně. Její střih je velmi jednoduchý a prošel jen malými změnami. Starší se šila z jednoho kusu, mladší se sešívala z půlí, obvykle z pěti, svrchní sváteční až ze 7, tj. látka se podle určené délky rozstřihala na tolik částí, aby sukně byla dosti široká, a rovné kusy se prostě sešily. Z jednoho kusu zůstaly všední trajdy. Sukně se všívaly do pásku, byly nařaseny vzadu a na bocích, vlevo vpředu byl rozparek "nešporek" nebo "rozporek", vpravo někdy u svrchních sukní kapsa. Přední díl byl hladký. Je to jednak přežitek starších dob, kdy se sukně nosily nesešité a později se sem - pod zástěru - všíval kus levnější látky, jednak je to vlivem módy turnýr z let 1880, podle které se veškeré bohatství sukně shromažďuje na bocích a vzadu. Na to ukazuje způsob oblékání nejspodnější sukně, která se kolem r. 1890 podkasává a převazuje. Zde se slučuje dobový vliv s lidovou zkušeností: je to jen zvětšení "jelit", na kterých sukně dobře drží, nezařezávají se do těla a mají lepší, splývavý tvar, což bylo důležité zvlášť od druhé poloviny 19. století, kdy se nosí sukní mnoho.

Nejbližší zmíněným nesešitým sukním je drobně skládaná sukně "glancovaná" z černého lešténého plátna. Nosila se dlouho, pravděpodobně od 17. století; podobné sukně najdeme takřka na celé Moravě, ve starším tvaru na Slovácku (nesešité, vrápené). Jediná sukně, která se nám z tohoto území zachovala, dosta-

la se po Národopisné výstavě do Národního musea v Praze. V té době ji v troubské farnosti nosily ještě 3-4 ženy.

Na určitou starobylost ukazuje i název „šorec" (užíváno nejčastěji v pl. šorce); na západním Brněnsku se tak nazývaly sukně, které se praly a škrobily, na Ždlochovicku každá sukně vůbec. Bílé sukně, ~~které~~ na západě byly koncem 19. století ve velké oblibě, říkalo se jim "biláke".

Kolem roku 1890 se střih sukní poněkud diferencuje. Do pásku se všívají většinou jen prací sukně. Hedvábné, které se zde rozšířily teprve po r. 1890, a sukně ze silnější látky se navlékaly v pase na šňůrku. U prvních to bylo z ohledu k choulostivému materiálu, protože hedvábí trpí při uskladnění nejvíce v záhybech; druhé sukně do pásku prostě všívat nelze. Sváteční jemné sukně se z rubu podšívaly "škrupkou" (organdi), aby byly tužší a přizpůsobily se tak naškrobeným spodním sukním. Sukně byly zesíleny na rubu dole širokým pruhem plátna - "plechem". Měl i ozdobnou funkci, protože se k prošití užívalo materiálu odlišné barvy, než byla sukně, a při chůzi jej bylo vidět.

Sukně se dále ničím nelemovaly, Kolem r. 1890 se k dolnímu okraji přišívá šňůrka, kolem r. 1900 kartáček. Na bílých sukních jsou běžné krepinky, kolem r. 1900 se vyšívají zoubky (podobně jako na všedních), později se opatřují krajkami nebo se k lemování užívá strojové výšivky.

Nejstarší ozdobu sváteční sukně, pokud máme k tomu doklady, tvořila široká hedvábná stuha, přišitá nad okrajem. Hedvábné sukně a atlasky se v některých vesnicích v třetí třetině 19.století zdobí střídmou stehovou výšivkou, podobnou, jaká je v té době na manžetách kabátků a na zástěře. Bílé a všední sukně zůstaly bez dalších ozdob, jen místy, např. v Žebětíně, se na bílé našívala sametka nebo proplétaná modrá stužka. Na ostatní sukně se dávala dvakrát tresa nebo haraska, nejčastěji černá, oblíbené jsou i barevné sametky. Sukně se zdobila sámky, před první světovou válkou a po ní aplikacemi jako na ostatních součástech svrchního oděvu.

Délka sukně podléhala dobovým vlivům, sukně venkovanek však byly z praktických důvodů vždy kratší než v městské módě. Nápadně krátké byly v 18.století, prodloužily se pod vlivem empiru na poč. století 19., v 2.polovině 19.století sahaly do poloviny lýtek. Kolem r. 1900 sukně kryjí kotníky, po roce 1920 se opět zkracují.

Přechod k městskému oděvu tvoří řemeslnický typ oblečení, kdy se zástěra nenosí a napodobuje se hladkým předním dílem zvlášť všitým do sukně, která je pracována do klínu a odlišně zdobena než přední díl.

Zástěra. Dalším nepostradatelným kusem oděvu byla zástěra.

Pokud se týká zástěr, už v pozůstalostech se velmi zřetelně rozlišují všední a sváteční podle názvu, ačkoliv podle materiálu tento rozdíl zřetelný není. Sr. 1 zástěra z plátna modrého, 1 firtoch z plátna modrého (Ostopovice 1834), nebo 2 fěrtuche - 6 kusů zástěr (Tuřany 1847). V němčině Schürze znači obyčejnou zástěru, Fürtuch lepší (1810). Rozdíly se udržely na větší části terénu.

Chronologie střihu je pravděpodobně tato: Staré zástěry byly hodně široké, sešité ze dvou půlí; je to pravděpodobně pozůstatek z doby, kdy byly sukně nesešité nebo přední díl nahrazen z levnějšího materiálu. Takové byly především zástěry leštěné, dále už nezdobené, protože se nerozvinul volný šev, který je jinde na Moravě základem rozvoje výzdoby. Nic bližšího o nich říci nedovedeme, protože se nám nedochoval ani jeden exemplář, žil jen v povědomí informátorů.

Jednoduché byly tzv. zástěry „s křídlama", původně běžné na celém území jak u všedních, tak u svátečních zástěr. K obdélníku bílého nebo modrého plátna se přišily asi 7 cm od okrajů, které zůstaly volné, stuhy na zavázání ze stejného materiálu, jako byla zástěra, nebo jen tkanice. Na tomto místě byly tři záhyby, jinak byla zástěra hladká, tělu nepřizpůsobená. Modrá všední zástěra se nezdobila,

bílá se bíle vyšívala, kolem r. 1890 se místy na západě lemuje úzkou bílou krajkou.

Třetí typ zástěr vychází z předešlého a na její střih měl vliv empír. Bílá zástěra, stejně vyšitá jako v předešlém případě, se všila do vysokého pásku a tím se zdála užší. Nabrala se blíže k okrajům a tak se přizpůsobila tělu. Takové zástěry byly běžné na jihovýchod od našeho území.

Všední zástěry se dnes rovněž všívají do pásku. Není to však pod vlivem předešlého typu, ale jde o samostatný, mnohem mladší vývoj. Zdobí se buď jen na dolním okraji nebo na všech našíváním barevných stužek nebo sámky.

Taftové a hedvábné zástěry z let 1890 byly ze všech nejjednodušší. K obdélníku látky nahoře se přišila barevná krepinka, kterou se provlékala šňůrka na zavázání. Zástěra se upravila do potřebných záhybů až při nošení. Důvod k tomu byl praktický jako u hedvábných sukní, dbalo se, aby se materiál nepřeležel. Tento střih zůstal na velké části území, pokud se zástěry nosí, v zásadě stejný podnes. V troubské farnosti a ve Střelicích začaly švadleny zástěry zdobit tak, že dolní okraj vystříhaly do ostrých zoubků a vyšily odlišným hedvábím jednoduché geometrické stehové vzory, zdůrazňující hlavně tvar zakončení. Později se zástěry zdobily portami, které se opět nahrazovaly aplikací, tvořící na zástěře "cestu", lemovanou po obou stranách sámky. K dolním okrajům, někdy i

k bočním se přišívala jemná bílá nebo barevná strojová krajka, místy se však doposud zástěra nezdobí nebo zdobí jen krepinkou.

Na tuto hedvábnou zástěru se zvlášť dozadu převazovaly šňůrkou nebo jen přehazovaly stuhy z materiálu zástěry, které byly na konci zdobeny monogramem a jednoduchou výšivkou. Nebyly vyhrazeny však jen hedvábným zástěrám. Na východě Brněnska se stuhy (barevné nebo původně bílé plátěné až 3 m dlouhé), převazovaly zpředu dozadu přes límec zástěry, později se přes šňůrku přehazovaly charakteristické široké vyšívané konce.

<u>Kordulka.</u> Střih součástí oděvu, o kterých byla doposud zmínka, není charakteristický jen pro Brněnsko, ale byl rozšířen daleko na širším území. Součásti, podle kterých se zdejší kroj pozná na první pohled, patří k svrchnímu oblečení; jsou to kordulka, kabátek a kožíšek. ~~Jde o součásti~~ Na ~~kterých~~ nich se dobový vliv nejvíce uplatňoval, nejvíce podléhaly módě.

V polovině 18. století se zde nosily kordulky barokního typu. Přední část, prodloužená pod pás do špičky, se šněrovala, kolem výstřihu se nezdobily. Barbora Trnková ze Slavíkovic, vyobrazená už jako stará žena, má však koncem 18. století, prostou kordulku z modrého sukna, vpředu nezdobenou, jak se zdá, ovlivněnou v materiále i střihu vestou mužskou.

Na ni se vztahuje určení "Unterleibel vom blauen Tuch". Podobné se vyskytují v pozůstalostech do r. 1809. První výskyt rokokových kordulek, které ovládly pole ~~po celé~~ 19.století, však nutno klást ještě do konce století 18. To, že se na Židlochovicku po celou první polovinu objevuje jako materiál na kordulky sukno, nás nesmí splést, protože se i v Líšni při změně střihu sukno objevovalo částečně až do zániku kroje.

Rokoková kordulka je vpředu hluboko vystřižena, zapíná se, sahá jen po pás nebo se nad něj mírně zkracuje, kolem krku je poskládaná jinobarevná stuha a materiálem jiné barvy je podšit úzký šůsek, který se ohrnuje. Ve své době byl tento typ běžný na velké části Moravy. Výzdobné prvky jsou dosti odvážné, např. v pozůstalosti 22leté služebné z Ostopovic z r. 1834 je:

1 kordulka ze zeleného damašku, vroubená červenou hedvábnou stuhou,

1 kordulka z červeného damašku se žlutými květy, vroubená stříbrnou stuhou,

1 bavlněná červená, vroubená modrou stuhou

1 modrá, vroubená červenou stuhou,

ale podobného něco najdeme už 1809: Lichtblau damastenes Leibl mit gelb geblümter Bandeinfassung.

Ke konci 19.století vypadala obdobně. Zdobila se taftovou stuhou v doplňkové barvě k základní látce. Stuha byla poskládána v drobounké záhyby a na

středu prošita úzkým, vlnovkovitě vinutým prýmkem. Starší kordulky se zapínaly na knoflíčky. Zadní díly zvané „šoške" tvořily 3 „peřinke" a byly rozstřiženy. Ke konci století se ve velké části území šůsky prodloužily, a proto se později už neohrnovaly. Zároveň na nich přibylo záhybů kordulky. Tyto se zapínaly na háčky a šněrovaly tkanicí na 6-7 dírek. Přední dílce byly vyztuženy podél zapínání vložkou ze štípaného rákosu. Výzdoba se rozšířila na přednici a podél všech švů, našívalo se množství prýmků, drapcoumů a port.

Dále už není možno sestavit jednotný přehled vývoje kordulek, protože byl v každé vesnici jiný. Někde šůsky zmizely úplně a kordulka vybíhala vzadu do hrotu (Ořechov), nebo se záda skládala z mnoha dílků, přednice byla vcelku a zapínání se umístilo na boku (Židenice) atd. V té době se velmi často jako ozdoba uplatnilo naturalistické vyšívání na černém sametu.

S vrchními kordulkami jsou velmi těsně spjaty kordulky spodní. Pokud sahá paměť informátorek, nosily se vždy, i tehdy, když se na tanec nosily kordulky vrchní. Střihem se jim podobaly, byly však pochopitelně šity z pracího materiálu a kromě příp. vyšitých zoubků na okraji bez ozdob. Vzadu se k nim přivazovaly dva polštářky, vyplněné sečkou, senem nebo odstřižky, tzv. „jelita", „bóčata", „puše" atd., jejichž úkolem bylo držet sukně, aby nepadaly a nedřely v pase.

Tato kordulka se plně přizpůsobila tělu a jejím úkolem bylo zpevňovat je a chránit před chladem. V terénu se však vyskytl i daleko primitivnější typ, nošený v létě, skládající se z obdélníkového kusu plátna se dvěma tkanicemi místo raminek, s nezbytnými jelity, vpředu zapínaný na 2 knoflíčky. Buď se nosil proto, že byl jednoduchý a každá žena si jej mohla ušít sama, nebo vznikl jako synthesa z přežitku horní části rubáče, jestliže se tu kdy nosil, a z kordulky, protože obě části oblečení měly stejnou funkci; přijal pak střih kordulky také proto, že lépe odpovídal tvarům těla, neboli takto uzpůsobená kordulka mohla lépe plnit svou funkci.

Na rozhraní mezi spodní a vrchní kordulkou byly šlapanické krátké batistové živůtky, lemované bohatým dírkovým vyšíváním. Výšivka z pravé poloviny překrývala knoflíčkové zapínání. Tento živůtek se nosil zvláště pod lehkým letním kabátkem. Jemu se podobají západobrněnské prací kordulky, rovněž vyšívané, oblékané k méně význačním tanečním zábavám.

<u>Svrchní kabátky.</u> Kabátek měl v 18.století velmi dlouhé šůsky s mnoha záhyby vzadu, sahal do poloviny boků a dozadu se půlkruhovitě prodlužoval. Ke krku byl upjatý. V 19.století nebo ještě ke konci 18.století se podobně jako kordulka zkrátil do pasu a vpředu se hluboko vystřihoval. Velmi vystižně jej

nazývají pozůstalosti "Leibl mit Ärmeln", dokazují tak, že v podstatě je střih kabátku i kordulky týž, což dříve nebylo. Rukávy měl u ramenou široké, k zápěstí se zužovaly. Jinak byl kabátek přísně hladký a nezdobený, jen kratičký šůsek a obloučky vzadu v pase, pozůstatek po barokních záhybech, se barevně podšívají. V okrajových částech východního a jihovýchodního Brněnska jsou místo obloučků vějířky. V pozdější době se na západním Brněnsku výzdoba soustředila na manžetách rukávů, které byly původně na celém území jen úzké. V době, kdy se na hedvábných zástěrách vystřihovaly zuby, zakončovaly se zuby i manžety. Konečně bylo zakončení "véložků" u polokruhovitého tvaru, podšité hedvábím jako šůsky, lemované barevnými trojúhelníčky. Zde se také vyšívaly, nebo lépe řečeno, původně prošívaly barevným hedvábím jednoduché vzory. U všedních kabátků byla manžeta zdobena krepinkou nebo vyšívanými dírkami a zoubky. Jedině na Židlochovicku se kabátek - podobně jako kožíšek - vyšívá střídmě barevným hedvábím na přednicích.

Nejběžnější název je kabátek, na východě Brněnska se kabátku z drahého materiálu říká „marinka", nebo „duša", plátěnému nebo pak pracímu vůbec „plautošk", v německém prostředí „Weiberjakl". Ve Šlapanicích se setkáme s názvem "krčavé" nebo „zelské kabátek".

Kabátek se nosil někde až do r. 1900-1914, ve zvlášť konservativním prostředí, jaké bylo na západ-

ním Brněnsku, bylo jej možné uvidět ještě v třicátých letech na velké svátky. Již však v osmdesátých letech se vedle kabátku nosí starší typ kacabajky s úzkými a normálně vsazenými rukávy. Tato kacabajka byla těsná, upjatá ke krku, s dlouhými šůsky, vzadu vyztuženými, aby tvořila velké oblouky "křídla". Výzdoba se soustřeďovala na šůscích - kraječky, třásně, sekané korálky, prostě předzvěst secese, úpadku, zániku kroje.

Koncem století, resp. po r. 1900, měla kacabajka rukávy podobné jako u kabátku, jenže nebyly u ramen tak široké. Šůsky se už nevyztužovaly, ale poněkud zkrátily. Zvonovitým záhybům vzadu se říkalo "tunélke", "kohótke", "frcolka". Lemovaly se šňůrkou a výzdoba se soustřeďovala na přednicích kacabajky.

Po r. 1920 k"řemeslnickému" kroji patřila "pluska", která se nosila přes sukni a byla přepásána, ale jinak se výzdobou blížila typu halenky, bluzky. Ve všední den se v té době nosila "jupka", kterou si podle střihu mohla ušít každá žena. Hodně pozdě, prakticky až po 2.světové válce, tam, kde se ženy drží tradičního oblékání, se jupka začala šít z dražšího materiálu a nosí se i v neděli do kostela, protože za 2.světové války bylo na brněnském venkově zničeno mnoho starších součástek.

Kožíšky, které nebyly běžnou součástí zimního svátečního oblečení, byly střihem závislé na ostat-

ním svrchním oděvu a měnily se s dobou. Byl to vlastně kabátek nebo kacabajka, podšitá beránčinou, a to na šůscich lemovaná černou imitací kožešiny.

Čepce. Silně ovlivněny dobou byly dále ostatní úbory hlavy - čepce.

Místo spodních šátečků se vyskytují ve Šlapanicích a hlavně na Slavkovsku plátěné spodní čepečky. Jde tu pravděpodobně o vývojově pozdější jev, sahající však ještě před r. 1850, nebo přejatý z jiného sousedního území. Nezachoval se nám ani jeden.

Sváteční čepce v tomto území jsou několikerého druhu. Jedněmi se odlišují - kromě používání hedvábného a jiného drahého materiálu v oblečení - především mlynářky od ostatních venkovských žen. Že tu působila i hospodářská konjunktura z poč. 19.století, je samozřejmé. 54letá mlynářka z Telnice r. 1807 jich měla ve své pozůstalosti šest:

"1 gold stoffener Hauben mit rothen Blümeln

1 dtto mit grünen

1 dtto abgetragen

1 weiss silberstoffene Haube

1 dtto abgetragen mit gelben Porthen

1 dtto schwarz samtene",

zatím co její předchůdkyně z r. 1792 v téže obci jen dva: "1 goldene und 1 silberne Haube". I jiné ven-

kovské řemeslnické ženy nosily zvláštní čepce, jak se výslovně zdůrazňuje po "brněnské módě", předešlým asi podobné, ne-li s nimi stejné (kolem r. 1812 ševcová, řeznice atd.).

Vedle šat se zde s rouškami musely nosit i selské čepce. Ty, které známe, jsou však vývojově mladší.

Tyto selské čepce se odlišují od ostatních v té době nošených, jak výslovně upozorňují popisy: "Bauernhaube"nebo "Haube nach hiesiger (Modřice) Mode". Bývají brokátové s barevnými květy nejčastěji na bílé (ale i žluté a zelené) půdě, o kterých si zapisovatelé - muži - často myslí, že jsou vyšité. Vyztužovaly se hrubým plátnem, papírem a drobným prošitím. Jsou dvoudílné a vždy mají kolem obličeje a na temeni širokou modrou stuhu, vzadu uvázanou. Takový čepec má provdaná žena z Líšně na Hornově litografii. Vyskytuje se od r. 1787 - tedy od nejstarších pozůstalostí - a to přímo v této je uváděn jako starý.

Jaký je vztah čepce k ostatnímu úboru hlavy? Víme, že popsaný typ se neomezuje jen na Brněnsko, jde údolím Svitavy na sever, zabírá na jihu Znojemsko,[99] v Rakousku a severozáp. Maďarsku se setkáme s podobnými. Jde pravděpodobně o součást kroje ne starší než 1750, která přešla z městské módy a užívala se k obřadním příležitostem (při svatebním čepení). Dochovala se do paměti informátorek. V 1.popení). Dochovala se do paměti informátorek. V 1.po-

lovině 19.století ji nosily asi mladší vdané ženy.

Punčochy. Většinou za chladna a v neděli se obouvaly vlněné punčochy, a to červené, méně často bílé, modré jsou uvedeny jen jednou. Nezemědělské ženy nosí už na poč. 19.století punčochy nitěné.

Ženské obutí. Boty byly dvojího typu: se stuhami a přezkami - hrubé juchtové, ale i jemnější z telecí kůže, "kordovánky", plstěné, soukenné, hedvábné (1809), "damišky".[100] Někdy se ze starých botů schovávaly přezky k novému použití (1810,1831). Barva jejich je uvedena zřídka (černé 1x 1829). Ke konci poloviny 19.století se objevují šněrovací boty (1849), snad jsou jejich předchůdci "Schnurstiefel" ořechovské služebné z r. 1829.

Třikrát se objevují v ženských pozůstalostech vysoké boty: 1808 - služka z Prace - měla syna vojáka; - z Křižanovic "Stiefeln, resp. Schuh"; 1839 podruhyně ze Sokolnic. Ačkoliv tu nejsou uvedeny jiné mužské součásti oděvu, lze usoudit, že si je ponechaly ženy z dědictví po mužích jako cennější předměty, kterých mohly za nepohody případně též použít.

Uveďme nakonec jak houževnatě se některé názvy drží. R. 1810 jsou v sokolnické pozůstalosti po 55 leté domkařce uvedeny 1 P. Hau(s)schuh (jiné boty

Účes se lžicí, šata a další podrobnosti ženského
švrchního oblečení.
Detail z Korrompayova obrazu z r.1748.

Úvaz šaty a podrobnosti ženského svrchního oblečení.
Detail kvaše Zelného trhu z r.1765.

Úvaz šaty.
Detail z akvarelu F.Rechtoříka Petrov od dnešní
Hybešovy ulice, z r.1817.

Úvaz šaty v Líšni podle Marie Gardavské.
Počátek 3.třetiny 19.století.

Detail rukávců, kordulky a úvazu šátku.
Barbora Trnková ze Slavíkovic, podle
miniatury z r.1795.

Čepec

Úvaz šaty

Úvaz spodního šátku

Úvaz "na réč".

Úvaz "na babičko".

Postup vázání vídeňského šátku.

Úvaz šátku z Troubska.
S malými variantami se nosil na celém západním Brněnsku.

Ořechov.

Řečkovice

Žebětín

Bystrc

Jinačovice

Komín

Juliánov, úvaz na grču.

Židenice, úvaz na grču.

Obřany

Ochoz

Lišeň

Tvarožná. Šátek bez veložení.

Tvaročná.Veložené šátek.

144

Na rožke.

Na věneček.

Újezd

Tuřany.

Typ východobrněnské zástěry (Šlapanice)

Typ západobrněnské zástěry (Troubsko)

Ženský kabátek.

Výzdoba véložků - manžet ženského kabátku.

Příklad stehové výzdoby na manžetách.

Kacabajka staršího typu

Ovčí kožíšek střihu kacabajky, potažený suknem

Kacabajka mladšího typu

Jupka

nejsou). Dodnes se všude říká nízkým střevícům bez podpatků "ausšuche", "hóšuche", "hóšuške".

Dětský kroj.

Pro získání přehledu oblečení dětí máme daleko méně možností než u dospělých. Po dětech jako po právně nesamostatných osobách prakticky pozůstalostní soupisy neexistují. Jediným pramenem jsou nám vyprávění informátorek. Mnoho z toho lze však aplikovat do minulosti, protože jde o jednoduché součásti, jejichž střih je rozšířen na velké územní prostoře a prostě pro malé děti v daných možnostech a hygienických podmínkách nejúčelnější a nejlevnější.

Když se dítě narodilo, dostalo plátěnou čepičku, kterou se mu stáhla hlava, dále košilku, která nesměla být z nového plátna, ale ze starého, hodně sepraného, asi proto, že bylo měkčí. Pod ramena se mu dávala plena, aby nemělo křivé ruce.

Jedinou přepychovou součástí oblečení malého dítěte byl křestní čepeček. O podobném se zmiňuje pozůstalost po celolánici z Modřic z r. 1806. Ze Židlochovicka je v ~~MM~~ Moravském museu (byl získán převodem z ~~UPM~~ Uměleckoprůmysl. musea v Brně inv. č. 5783), rovněž z 1. poloviny 19. století, brokátový, pro dítě snad velmi nepohodlný, protože zdobený bujony, ~~pajetkami~~ penízky apod. Ostatně čepečků měla v zásobě každá matka dostatečné množství. Byly velmi

barevné, v 80.-90.letech 19.století se šily ze zbytků hedvábných i vlněných látek a měly plátěnou podšívku. Byly trojdílné, skládaly se ze dvou částí u uší a z obdélníku, který se vedl od čela do týla. Nejsvátečnější čepeček, který se nasazoval na tyto menší, přiléhavé čepečky, byl z potištěného hedvábí nebo atlasu, měl na všech švech tylové kanýrky, na jejichž okrajích byla provlečena červená nebo modrá vlna. Kolem r. 1900 byly oblíbeny háčkované čepičky a kabátky. Ke křtu se čepičky a košilky u rukávků a u krku zdobily stužkami. Stužkami byla ozdobena i peřinka s velkým krejzlem, do které bylo dítě zavinuto. Peřinka se ovíjela „povijánem", totiž silnou barevnou pentlí, nebo byl povijan uháčkován. Podobně ustrojila matka dítě, šla-li s ním v neděli na besedu. Nemluvně chovala matka nebo starší sourozenci v „chůvce" nebo „odívce" z pevného barevného kanafasu nebo z trilichu barevně pruhovaného. Kdo chová dítě, drží ~~dítě~~ je na levé ruce, odívku ovine přes levé a pod pravé rameno, pravici má volnou; obdobně chovali dítě za sebou na zádech.

Jednoduché košilkové oblečení přibíralo další prvky, když dítě šlo už bez peřinky a začalo chodit. Tu bez rozdílu pohlaví dostalo ještě sukničku na šlích, za chladna oblékal chlapeček špenzílek, děvčátko kacabajku. Oba nosili v létě slaměný klobouček, v zimě mělo děvčátko háčkovaný čepeček a chlapeček čepičku. Až už chodilo bez cizí pomoci, nosilo „kanduček", tj.

sukničku sešitou se živůtkem, zapínanou na zádech a s krejzlíčkem, který se dal vyměňovat. Na nohy se ~~jim~~ obouvaly kožené střevíce nebo v zimě látkové papučky, které třeba matka sama ušila.

Od 4. do 6. roku mívali chlapci kabátek a kalhoty vcelku vzadu zapínané, vpředu a vzadu s otvorem. Od počátku školní docházky dostávali chlapci vlastní gatě - kalhoty, košili, kabát, obvykle po starších sourozencích, na hlavu čepici, klobouk nebo beranici. Jen zámožnější si mohli bohatě dopřát botů s holinkami, ozdobených vpředu barevným střapečkem. Školní děvčata se také oblékala jako dospělá - nosila kacabajku nebo jupku, dvě sukně, modrou zástěru, šátek pod bradu, když povyrostla, i větší červený vyvázaný o rozměrech 100x100 cm. Chudší děvčata měla červený vyvázaný šátek jen na největší svátek, tehdy nosívala i půlku s rukávci.

Dětskému oděvu, zvláště všednímu, se nevěnovala zvláštní pozornost a péče, jak dokazuje fotografie z let kolem 1890 z Ořechoviček.

Po celou zimu se děti těšívaly, že budou moci chodit bosky, protože to také znamenalo konec domácímu zimnímu vězení. Boty vyzouvaly na cestě ze školy už 19.března a chodily tak od jara do zimy, jen při práci na strnisku se obouvaly jako dospělí. Děti nejchudších i v zimě běžely do školy bosky a klouzaly se i na rybníku, zatímco bohatší měly boty. Do kostela se chodilo bosky jen ve všední den v létě,

v neděli nikdy ne. Často se několik dětí dělilo o jedny boty a do kostela se v nich střídaly.

Několik zpráv máme o oblečení odrostlejších dětí z 2.poloviny dvacátých let. Vzácný je např. soupis po 14letém čtvrtlánickém sirotku z Kobylnic z r. 1829, po kterém zbyl lajbl z bílého sukna, bavlněná vesta, plátěné kalhoty, košile, klobouček a pár vysokých botů.[101] V týchž letech předkládal Tomáš Losa přehledy příjmů a vydání za různé práce, úsluhy a koupě, které provedl jako poručník pro děti po chalupníku Matěji Losovi, zemřelém 1825.[102] Děti byly tři - Marie nar. 1805, byla mimo domov, Běta se narodila r. 1812 a Jan 1816. Roku 1826 poručník zaplatil Janovi boty, dal mu ušít korduli a lajblík. Koupil mu též dvě kůže na gatě a dal mu je ušít. R. 1827 mu rovněž koupil nové boty a dal podrazit staré, obstaral novou korduli, flór na krk jako dospělému, plátno na gatě. Koupil a dal mu ušít lajbl, a opět korduli, boty, klobouček a kabátek. Podobně tomu bylo i v další léta. Z tohoto výčtu nás zajímají více typy oblečení než počet, který je nutno brát s reservou vzhledem k tomu faktu, že jde o poručenský účet. Podle typu je jasné, že se ani tehdy vcelku nelišilo oblečení chlapců od oblečení dospělých. Nesmí nás plést fakt, že chlapci v Troubsku dostávali kordulku až v 18.letech, kdy začali chodit k muzice pro velké. Odehrávalo se to totiž ve změněné situaci, kdy kordulka nebyla funkční, ale jen obřadní součást oděvu.

U Janovy sestry Alžběty, r. 1826 14leté, tomu bylo obdobně. Poručník si započítal peníze za sukno na kabátek, přípravy a knoflíky k němu, obstaral jí dva šátky na hlavu, střevíce a k nim přezky a zaplatil za opravu starých. Podobně se to opakuje v obdobné sestavě i v další léta. I z tohoto kusého výčtu, kusejšího ~~o to~~ než v předchozím případě, že matka mohla pro Alžbětu ledacos sama ušít, opakují se stejné součásti oděvu jako v oblečení dospělých v těch letech. To by nám potvrzoval i dětský kabátek sametový s velkým oválným výstřihem získaný v terénu (v Ostopovicích, troubská farnost). V kabátku s půlkou tancovala troubská děvčata královničky za chladnějšího počasí, jak o tom svědčí fotografie z 90. let, publikovaná v Zeitschr. f. öst. Volkskunde.[103] Přestože oba doklady pocházejí ze ~~staršího~~ období narušeného národopisnými slavnostmi, přece jen tato farnost byla v oblečení tak konservativní, že lze považovat tyto doklady za průkazné.

Posledním kusem, který dělal tečku za dětstvím děvčete, byl vlňák, který dostalo od matky v 16.letech; do té doby jí matka na hrubou půjčovala svůj. V 17.letech začalo chodit k muzice " k velkém" a to mělo všechny součásti oděvu svoje.

Dětský kroj z Líšně podle Marie Gardavské.
Konec 19.století.

156

Oblečení dětí v Troubsku r.1902.
Třídním učitelem byl národopisný pracovník
Konstantin Sojka.

157

Kroj v životě lidu.

Kroj v Životě lidu.

Všední oblečení.

A) Mužské. Konopné oblečení, velmi ceněné pro své přednosti při letní práci, bylo, jak už řečeno, po polovině 19.století vystřídáno materiálem továrně vyráběným a cenově přístupným. Při žňových pracích se nosily bavlněné košile do modrých spodnic, dole zavázaných, ve kterých se i spávalo. V jižní části našeho území byla nezbytným doplňkem modrá zástěra. Byla buď jednoduchá jen do pasu nebo mívala i hrudní část, nazývanou lacl. Nosívali ji bez rozdílu velcí sedláci i chalupníci, k našim letům už jen "kraváci", členové JZD ji nosí místy dodnes. Byla oblečením výhradně všedním, ale zašlo se v ní i do hospody; v neděli se nenosila. V severnější části našeho území, jako např. ve Šlapanicích i jinde, ji nosili jen v létě a jen vazači obilí, není to však pravidlem. Předměstí Brna Komín je od jihu vzdálenější a přece ještě dnes, jde-li starý rolník po vesnici, má modrou zástěru, zasunutou jedním cípem za pás, aby při chůzi nezavazela. V ještě severnějších Kníničkách ji nosili košaři.

Do žňového oblečení patří nezbytný slaměný klobouk. Klobouk byl daleko důležitější součástí oblečení než boty. Sedláci všeobecně chodili málo bosí. Neselští (dělníci a jiní zaměstnanci), domkaři chodívali od jara do podzimu bosi doma i při práci ve vesnici i na pole; 104 do tvrdšího strniska si obouvali pantofle, nebo "ledazjaky škrpále", do ječného a ovesného ani ty ne. Do města do zaměstnání šli bosi, obuli se až před mě-

stem. Informátor z Holubic o tom říká: "Nebel sem takové chodák, že bech se to nemohl kópit, ale to víte, to bel takové zvyk." Je to projevem lidové šetrnosti neutrácet tam, kde se může ušetřit. Po první světové válce se tolik chodit bosky přestává, ožívá to opět za nezaměstnanosti. V té době mezi oběma válkami v mnohých vesnicích se běžně chodí bosky doma. Po druhé světové válce se bosky nechodí vůbec. Někteří občané tak chodili do nedávna, i do lesa, až do své smrti. Jeden z nich si vysloužil přezdívku Josef Bosé("a nigdá nemocné vod noh nebel" - komentuje s podivem informátor).

Pantofle, o kterých jsme se zmínili, se nosily na jihu území častěji, čím jižněji, tím pravidelněji patřily k letnímu oblečení. V některých obcích, jako např. v Mělčanech, měly dřevěné podrážky, ale takové byly spíše vyhraženy čeledi, která pocházela z Českomoravské vysočiny a nosila je do chléva, do mokra, i v zimě. Všeobecněji byly rozšířeny celokožené pantofle upravené ze staré dosloužilé obuvi nebo kupované na jarmarcích. Nosívali je častěji sedláci i řemeslníci. I při práci s koňmi se obouvaly, braly se např. do okopávky. Na poli se mohly odložit. Byla to obuv více pracovního rázu, a přece si vzpomenou informátoři, že v Nikolčicích tančili v nich o hodech sedláci, ba i sám starosta - když šli v sobotu večer před svatým Jakubem ze sečení.

Bylo-li chladněji, navlékla se přes košili stará

obnošená sváteční korđula a přes ni nějaký krátký kabátek z levnějšího materiálu. Svačina se nosívala ve vnitřní kapse špenzru nazývané "batoša", který byl původně svrchním oděvem, ale postupně nabýval asi takové úlohy v oblečení, jako má dnes svetr. Jako vždy se na hlavě nosil klobouk.

Ještě dlouho do 3.třetiny 19.století se oblékaly dlouhé černé kožené kalhoty, nahrazené cajkovicemi. Tyto kalhoty se obouvaly do vysokých bot, které byly původně na všední den všeobecnou obuví. Byly hrubé a tak důkladné, že "lehčím vozem jich nepromačkl". Pro sedláky "koňáky" byly zvlášť praktické, často si pochvalovali: "Mně šlápl kůň, dobře, že sem měl vepřáke". Ochozský otec vápeník říkával dětem, které se podivovaly hrubým botám: "Co te nic neviš, mně jela fůra vápna přes boto!". Asi v 80.letech přestali nezemědělci nosit vysoké boty a obouvali hrubé komisňáky.

Podstatnou a nepostradatelnou součástí oděvu všech vrstev byla za nepohody na jaře a na podzim halina. "Tu měl na vozu v zimě v litě každý, kdo měl koně". Nosívali ji nejen sedláci povozníci, v Telnici i nádeníci, chodící v létě na tovarych do dvora, ve 40. letech 19.století je uvedena i v pozůstalosti po dělníku ze Šlapanic. Většinou se na ni vzpomínají jako na oblečení starších. "Chodíval s nima jeden staré a voni si z ňé dělali smich a dávali mo kameni do kapoce. Hále pak voni zas beli staří a zas ti mladi

se z nich dělali smich. A tak to de na světě dokola". (Hynek Konečný, Telnice) Nebyla však výsadou starců, ale pokud se nosila běžně, měli ji i mladí selští synové; srovnej o tom píseň z Líšně:

Synečko v halině
nesedé vedli mě,
jož sem roznešená
po celé dědině.[105]

Zvláště typická byla pro vápeníky z Ochoze a Obcí: "Na kozlíku sedí hospodář, na rozpoře synek nebo čeledín. Oba mají na sobě boty s holinkami, koženice do bot a bílé haleny".[106]

Nová se sice mohla nosit do kostela, ale jen jako každá nová dobrá věc; halina byla určena pro nepohodu a sychravo. Byla k tomu vhodná střih i materiál s vlasem, po kterém kapky lehce stekly a aby lépe přilehla, převazovala se řemenem nebo častěji jen povříslem, pokud nebyl kožich, i do mrazu a nakonec až dosloužila, užívalo se jí na přikrytí na spaní jako pokrývky.

Ochozští vápenici jí přikrývali koně: "Před hospodó stál vůz a kůň byl přikrytě halinó. Hned sem viděl, kdo to je" (Hynek Konečný, Telnice).

Informátoři si je velmi často pamatují už jen jako dlouhé černé nebo hnědé kabáty s kapucí volné nebo s dragounem. Tehdy se už kroj všeobecně nenosil a halina klesla na oblečení nejchudších lidí; tak ji charakterisuje žebráky Václav Kosmák,[107] jako kdyby věděl, že už r. 1815 v Křepicích byla jediným majetkem

v pozůstalosti Žebráka, a v téže obci r. 1827 po 40 letém nádeníku Martinu Bílkovi "nic nezůstalo, jest velmi veliká chudoba a v dlouhotrvající nemoci všechno došlo". 107 Opovržení halinami bylo projevem určité pýchy; v Sokolnicích si je barvili na hnědo, aby se jim lidé nesmáli, že jsou jako Slováci.

Zimní oblečení je poznamenáno všeobecným využitím kožešin. Nebylo ovšem oblečením všeobecným, protože ani všeobecně se v zimě venku nepracovalo. Nosili je především bohatí sedláci, majitelé koní, zimní příležitostní povozníci i povozníci z povolání. Jestliže v zimě venku pracovali např. lesní dělníci, pak se oblékali v kožich chudých - halinu.

Kožešinový byl už ocáskový kožich v polovině 18. století. Z pozůstalostí máme zprávy o kožešinových vestách (taková je i v muzeu ve Slavkově), ale z terénu není o nich zpráv jako o všeobecném oděvu jako je tomu např. na Drahanské vysočině. Povozníci nosili raději kratší kožichy, ale nejčastější jsou zprávy o ovčích kožiších, opravdu velmi dlouhých a nemotorných, k všedním příležitostem dubených hnědých s velmi dlouhou ovčí srstí. Kožešinové byly i dlouhé kalhoty, které se nazouvaly do vysokých botů.

Zdá se tedy, že je to opravdu jen oblečení zimní. Avšak už u ocáskového kožichu bylo nápadné, že si jej muž oblékl na Boží tělo, které r. 1748 bylo počátkem června. Víme i odjinud, že se ocáskový kožich nosil neustále, bez ohledu na roční dobu, takže jsou i iko-

nografické prameny, kde chlapci v něj oblečení běhají bosí.[108] I dlouhý kožich byl tak běžným oblečením, že se nosil všude, takže se svému majiteli stával osudným.[109] Starší zprávy nám vůbec dosti často udávají, že se kožichy nosily v zimě v létě. Ještě v terénu jsme se setkali s tím, že se dlouhé kožichy nosily v létě, dokonce přímo ve žně, srstí nahoru (Bohunice, Ostopovice, Popovice u Rajhradu).

Kožešinové oblečení doplňovala "čepica" z téhož materiálu a vlněný šál "fróla".

Universální obuví byly opět vysoké boty. Obouvaly se do nich onuce, ale proti chladu chránila především žitná sláma. Rozstříhala se na dno v délce chodidel, v Ochozu si k tomu účelu rozpletli povříslo. Na jihovýchodním a východním Brněnsku se na nohy ovinovaly "vobtáčke", měkké povříselko ze žitné slámy, navinované od mártu k prstům. Někde, jako např. v Holubicích se navinovaly opačně, od prstů až po kolena, s volnou patou a prsty. Takové obouvání trvalo až půl hodiny, ale pak opravdu už zima nebylo. Užívali ho kromě povozníků i vesničtí řemeslníci, kteří museli pracovat venku. V Šaraticích se slamou omotávaly boty na vnějším povrchu. Pro kratší chůzi pěšky, ale nikoliv s koňmi, si někde (např. v Ochozu, kde byly zimy drsnější) obouvali na boty ještě jedny nižší, sahající do poloviny lýtek, plstěné, obšité kůží. Na vůz nebyly vhodné proto, že v nich noha nebyla tak jistá jako v samých vysokých botách. Podobně se v Troubsku nazouvaly

Povozníci na třech detailech kvaše Zelného trhu z r.1765.

Mužský pracovní kroj.
Detail akvarelu údolní cesty od Kamenného mlýna
do Žabovřesk. Frant.Richter, 1830.

Pasáček.
Detail Richtrova akvarelu U Kamenného mlýna
v Pisárkách, 1830.

Hotařva oráč.
Detail kresby tuší z pohledu na Brno z Černých polí
Fr.Richter, 1.třetina 19.století.

Přežívání vesty ve všedním oblečení.
Líšeňský kuřenčář podle Marie Gardavské.

Líšeňský kuřenčář v oblečení pro fotografování.
Z původního tradičního oblečení zbyla vesta a kabát.
Kolem r.1900.

na vysoké boty ještě jiné vysoké boty, upletené z okrajků.

Nejlépe tedy vyhovovaly pro různá roční období ve oblečení všedním, které bylo především pracovním, původní staré materiály, jako konopí, vlněná hrubá látka, kožešiny a sláma.

B) Ženské. Barbora Trnková chodila koncem 18. století po domě v rukávcích s kordulkou a malém šátečku na hlavu, uvázaném dozadu. Toto základní oblečení se velmi dlouho neměnilo. Ve velkých vedrech ještě kolem r. 1900 chodily ženy po domě jen ve spodní košili z bavlněného plátna s plátěnou kordulkou, obdobnou střihem krodulce sváteční. V té době však bylo vidět stařenky na poli ještě ve všedních rukávcích s beňatými rukávky, s dosti hlubokým výstřihem, sdrhnutým šňůrkou bez límečku. Asi o 10 let dříve nosily staré ženy ko-
spodní kordulku nahrazovaly obdélníkovým průkrčkem jela bez
šile s dolní částí z hrubého konopného plátna, s dvěma ramínky, vpředu zapínanými. Všechny ženy oblékaly na kordulu jednu až dvě sukně a opásaly se zástěrou. „Úlevačky", dvanáctiletá děvčata,[110] chodila kolem r. 1900 i na pole jen v košili, v jedné sukni a modré zástěře "s křídlama". Mezi všedními sukněmi - nazývaly se podle materiálu kanafuske, krizétke, kartónke, tiščenke - byla speciální pracovní sukně, tkaná ze zbytků příze - trajda.

Ať svobodné či vdané, ženy se česaly na cestičku,

splétaly vlasy do dvou copů, které na konci spolu x svázaly a ovíjely kolem hlavy. Na hlavu si uvázaly malý červený šáteček konci dozadu.

Když šly ženy na pole nebo do továrny, brávaly si ještě jednu svrchní sukni, která byla ze stejného materiálu jako ostatní, ale novější, méně obnošená. Na košili se oblékal svrchní kabátek. K vystřiženému kabátku se nosila kartounová půlka, která se kolem r. 1900 začala lemovat levnou nitěnou krajkou, Na hlavu na malý červený šátek se vázal velký obnošenější šátek "vídeňský", méně oblíbený k všednímu nošení než tzv. "turecký", bílý, s modrofialově nebo červeně potištěným okrajem. Vídeňský se uvazoval pokždé znovu a nemohl se prát; turecký se pral a škrobil, sundával se nerozvázaný a mohl se ráno zase nasadit. Ke konci století se začínají nosit malé kartounové šátky "kukle", uvazované pod bradu. Na západním Brněnsku se uvazovaly také dozadu pod vlasy a tento úvaz měl případný název "na réč". Po domě, po vesnici, cestou do Brna se chodilo bosky; na jižním Židlochovicku se v pozůstalostech uvádějí i pantofle.

Při polní práci se svrchní kusy oděvu odkládaly "na hóvrati", aby se ušetřily. Podobně se děvčata převlékala v továrně.

V chladnější období se letní sukně zaměňovaly teplejšími a podle materiálu se jim říkalo barchetke, kalmucke, vatmólke, flanérke. Svrchní oděv byl z obdobného materiálu. Čím bylo chladněji, tím více se

stejných kusů se oblékalo. Pro chůzi venku se hlava v složitě vázaném šátku a vrchní část těla chránila větším či menším starším vlňákem, přeloženým na polovinu a vázaným obdobně jako půlka. Později se vlňáky přeložily na obdélník a jen přehazovaly. Trhovkyně si často vázaly (a dosud vážou) vlňák jen kolem pasu. Jestliže žena musela jet na voze, vázala si na hlavu malý vlňáček "na babičku".

Na nohy se obouvaly silně zplstěné vlněné punčochy, starší jednobarevné červené, později nejčastěji černožlutě pruhované, a hrubé nízké střevíce, kterým se říkalo "šopáke". V Brně se kupovaly "hóšuche", "hóšuške", nošené na cestu do práce do Brna. Do sněhu byly praktičtější papuče z okrajků, s kožešinovou nebo koudelovou podšívkou, pošité koží; nenabíral se do nich sníh. Podobně se nosily papuče háčkované z odpadků útků. Chudé ženy si podšily jen punčochy a tak přebíhaly po vesnici.

Ženský kroj se z konservativnosti a šetrnosti dochoval dodnes. Starší ženy kolem 60-65 let pracující v JZD, jej neodkládají, ale dosud si pořizují všední součástky nové. Na podzim za sychravého počasí při dobývání řepy, bývá vidět tyto ženy ve více či méně tradičním oblečení, pod které si navlékají tepláky. Dlouhé kabáty doposud nenosí.

Jestliže rozhodujícím momentem u mužského všedního kroje je jeho funkčnost, a proto málo podléhá vlivům módy, u ženského kroje je tomu úplně jinak. Také se řídí praktičností, ale ta se projevuje především ve volbě materiálu - užívá se levnějšího pracího materiálu a někdy se nedotrhávají součásti svátečního oblečení - a celkovým vztahem k oděvu je podřízena módě, jak co do střihu svrchního oděvu, tak co do délky a úpravy sukní.

V principu je střih svrchního oděvu pro práci, chůzi a nošení břemen nepraktický, protože nevznikl z potřeb lidu. Až do objevení se jupky odpovídají jednotlivé součásti všedního kroje součástkám kroje svátečního a byly ohlasem městské módy, i když retardované a svým způsobem přetvořené. Kabátek i kacabajka byly těsné, rukávy měly úzké a celek znemožňoval volný pohyb. Nadto kabátek měl velký výstřih a nutně vyžadoval nošení půlky, která rovněž nepřispěla k pohodlí při práci. Jen starší typ kacabajky byl oblíben, protože na křídlech (na šůscích vzadu) dobře seděla putna, běžná rekvisita pro nošení břemen.

Jedinou součástí užívanou vskutku jen k práci, byla jupka, která vznikla kolem r. 1900, tedy nedávno před zánikem kroje. Je volná, rovná, někdy si podržela od kacabajky stojatý límec, na severu Brněnska je běžný přeložený límec jako u halenky. Rukávy jsou volné, takové, aby nebránily pohybu. Jupka vznikla nejen z toho důvodu, že po r. 1900 ubývalo kvalifikovaných

selských švadlen, které by dovedly ušit co do střihu náročnou kacabajku, ale také proto, že už mnoho venkovských žen si koupilo šicí stroj a podle hotového střihu si dovedly ušit jupku samy. Jupka neměla původně obdoby ve svátečním oděvu a neslušelo se ani, aby se v ní šlo do Brna. Teprve po druhé světové válce, když za fronty bylo zničeno mnoho součástek svátečního kroje, došla takové obliby, že se šila i z dražšího materiálu na svátky.

Pracovní oblečení s kacabajkou staršího typu, kolem r.1890, Šlapanice.
Ant.Kalvoda , kresba barevnými tužkami a uhlem.

Pracovní oblečení starší líšeňské překupnice.
1910.

Žena v polosvátečním letním oblečení s kabátkem.
Nošeno kolem r.1890. Od všedního pracovního se
liší jen pečlivostí a zachovalostí.
Německé národopisné slavnosti Brno-Komárov,1935.

Současné polosváteční oblečení žen (1950).
Od všedního se liší jen materiálem.
Šlapanice.

B) Sváteční. Kromě kroje pracovního, všedního, existoval zvláštní způsob oblečení polosvátečního, tj. nošeného v neděli odpoledne, který byl někdy týž jako kroj nošený do města. Od kroje všedního se příliš nelišil, protože jako polosváteční se užíval nový, o stupínek níž sestoupil, když se obnosil. Typicky polosváteční byly sukně muželínky, kartounky, prací vapérky, kanafasky.

Sváteční kroj byl ten, který se nosil na běžné neděle do kostela. Jsme zvyklí jej brát jako základ, jako normu, z níž se vycházelo. Na rozdíl od předešlých druhů vždy k němu patřily boty. Střih ostatních součástí oděvu, tak, jak se dochovaly do konce nošení kroje, se v první fázi ustálil koncem 18. století. Sestava byla však pravděpodobně běžná po celé 19. století. Tehdy muži nosili na košili zelenou, modrou nebo hnědou korduli, lajbl modrý, dlouhý nebo kratší bílý, žluté koženky, modré punčochy a nízké střevíce s přezkami. V zimě brali dlouhý kožich a kožešinovou čepici. Toto oblečení se v průběhu 19. století měnilo málo. Střevíce s přezkou se sice nosily dále, ale vedle nich stále častěji vysoké boty, do kterých se černé koženky prodlužovaly. Hornovi muži mají klobouky se širokou střechou. Změny, kterými toto oblečení dále prochází, jej už jen přibližují městskému oděvu.

Vývoj ženského oblečení je složitější. Na dlouhou košili s rukávy se vždy oblékaly sukně se zástěrou. V létě se nosila kordulka s rukávci, za chladna se

oblékaly kabátky a nosily přehozy, v zimě kožíšky střihu kabátků. Rozdíl v tomto způsobu oblékání mezi svobodnými a vdanými příliš nebyl, jen se neslušelo, aby se děvčata oblékala příliš teple. Svobodné a vdané se rozlišovaly podle úpravy hlavy. Děvčata chádila prostovlasá, příp s věncem, nebo rouškou, mladé ženy nosily modré čepce, starší vážné ženy a v zimě vůbec šaty. Střihově se ustálil kroj asi koncem 18.století. Tehdy se k vystřiženým kabátkům nosí barevný šátek na krk. Poslední dodatky přišly do kroje po r. 1830, totiž do kabátku a pak i na kordulku půlka, tj. přestřižená šata, ať již vyšitá nebo potištěná. Od týchž let se nosí na hlavě červený vídeňský šátek, který během 19.století vytlačil všechny ostatní úbory hlavy a setřel rozdíl mezi svobodnými a vdanými, starými a mladými. V této skladbě je kroj hotov, jen po polovině 19.století přibývá sukní, které se do tuha škrobí, a úvaz šátku se stává složitější. Někdy v 70.letech se začíná pociťovat oblečení s rukávci do kostela za neslušné. Odsouvá se z běžného nedělního nošení jen do oblečení na tanec; nikdy jindy se už nenosí. Je chápáno, zvláště později, soubory, za „kroj."

Pro lepší představu shrneme, jak vypadalo sváteční oblečení žen v letech 1890-1914.

Na obvyklé neděle a svátky se do kostela nosily svrchní sukně ternovy, sůkenice, kemkovy - zvláště v po-

slední době, a byly tmavých barev, černé, hnědé, šedé. Pervínové byly modré až do fialkova. Spodní sukně byly kartounové nebo některé ženy, které na sebe velmi dbaly, měly i bílé plátěné spodní sukně, obojí škrobené za syrova do tuha. Ke kabátku se nosila bílá vyšívaná půlka, ke kacabajce už ne. Zástěra byla ve starší době černá leštěná, běžně se nosila bílá vyšívaná nebo i starší hedvábná. Na hlavu se už jen výjimečně uvazovala šata, i vídeňský šátek byl vystřídán kolem r. 1900 malými šátky. Kožíšek i v této době mělo jen málo žen. Lehký kašmírový vlňák braly v létě jen vdané ženy. Tabuláče nebo barevné kostkované vlňáky cirkasáky se nosily na jaře a na podzim. Orbajtové vlňáky byly červenomodré s vetkaným vzorem a nosily se v zimě. Ještě před první světovou válkou se začaly nosit pleteninové "lišňáke". Punčochy měly barvu oranžově červenou nebo byly pruhované.

Na největší svátky v roce - velikonoce, svatodušní svátky, mladé a staré hody, vánoce, Nový rok (v některých vesnicích ještě Tři krále a hromnice) - nosilo se nejlepší, co v domě bylo, ponejvíce svatební šaty. Sukně byly satýnke, hatlaske, hedvábny (oblíbená barva byla červená nebo švestkově modrá), později tenké vlněné kašmirke, plyške a sametovy sukně. Spodní sukně byly vždy bílé. Nejméně se jich nosilo 4, nejvíce 7. Šátek na krk se bral hedvábný, hedvábná byla zástěra, vídeňský šátek byl nový. V zimě k tomu přibyl tzv. zlatý vlňák, ve Šlapanicích zvaný "hóvodní plachta",

s vetkanými nitmi zlaté barvy. Později se na největší svátky nosily vlňáky a šátky bílé barvy. Byly vzácnější, protože se musely více šetřit než barevné.

Oblečení s rukávci se bralo jen k tanci. Nechodilo se však na každou muziku stejně. Nejslavnostnější byl první den starých hodů, které bývaly v říjnu, kdy v hospodářství bylo nejvíce peněz, pak mladé hody a ostatky. Odpoledne ven, pod máju, brávaly stárky vše hedvábné, svrchní sukni, zástěru i šátek na krk, na hlavu vídeňský šátek. Odchylky od běžné normy popíši v kapitole obřadní kroj. Běžně se stárky lišily od ostatních děvčat jen tím, že měly nákladnější oděv, protože to ostatně patřilo k věci a od stárek se to očekávalo, zvláště když jimi byla nejbohatší děvčata ze vsi. Na západě Brněnska měla ostatní děvčata bílé svrchní sukně a bílou vyšívanou půlku a bílou nebo hedvábnou zástěru. Před první válkou se tu místy ujala „štikovaná" sukně, tj. celá ze strojové výšivky, protože dobře držela škrob. Večer do místnosti si brala všechna děvčata - a stárka zvlášť na zavádění - kartounové sukně. Druhý a třetí den se chodilo skromněji.

Kolem roku 1900 se i v konservativních vesnicích přestává na menší muziky nosit půlka a zvětšuje se krejzl u krku.

Manželský pár z Líšně.
W.Horn: Mährens ausgezeichnete Volkstrachten.
1838.

Sváteční

Sváteční oblečení z Líšně podle M.Gardavské.

Sváteční oblečení Z líšně podle M.Gardavské.

Ženské sváteční oblečení z Troubska z let 1875 a 1895.

Sváteční oblečení informátorek národopisných pracovnic
1) lidová léčitelka Lemonka z Ořechova (L.Bakešové),
2) zpěvačka V.Růžková z Bohunic (F.Kyselková).
1890-1895.

Rodina šafáře Pražáka z Tvarožné. Matka a nejmladší dcera v kacabajce staršího typu a v šátku se spuštěnými cípy. Dospělé dcery v kabátku a půlce. Otec a synové v městském oblečení.
1884.

Selská rodina Knechtova z Ochoze. V mužském oblečení se dlouho udržuje vesta. Nejmladší dítě má gandušek a slamáček, matka a babička mají starší typy, dcera je v kacabajce mladšího typu, dítě v zástěrce se blíží městskému oblečení. 1910

Děvče v rukávcích po odložení půlky, ale ještě
bez krejzlu.
Bohunice, období Národopisné výstavy v Praze.

Děvčata oblečená k tanci.
Žabovřesky, 1914.

Děvčata ve svátečním oblečení
1) v kacabajkách mladšího typu,
2) v pleteninových vlňácích.
Žabovřesky, 1914.

Zimní sváteční oblečení žen z r.1950, Šlapanice.
"Kočková kacabajka", žinilkový vlňák.

C) Obřadní. Při mimořádných příležitostech se k základnímu oblečení přidávaly některé součásti oblečení, které se jindy nenosily, nebo se odlišnost chvíle vyjadřovala zdůrazněním některé součásti, nebo konečně volbou barev.

Protože v období, kdy nám mohou pomoci svou pamětí informátoři, byl prakticky mužský kroj mrtev, stalo se k vyjádření účasti na hodech nutné nošení korduli, což byl vlastně jediný přežitek starého kroje. Jak silně je spjata funkce stárka (a představa slavnostního oděvu vůbec) s nošením vest, dosvědčuje také to, že po první světové válce, když se staré vesty upotřebily a na nové nebylo možné dostat vhodný materiál, ani nebylo už krejčích, kteří by je dovedli správně ušit, nosily se vesty od normálního městského oděvu, u kterých záda byla z jiné, např. podšívkové látky. Ostatně městské vesty bez kabátu, někdy ještě s čamarovitým zapínáním, se k těmto příležitostem nosily už dříve, např. v Židenicích, Obřanech, Ořechově i jinde.

Byla však vždy běžně nošená vesta výrazem slavnosti okamžiku? Tmavá vesta ne, však červená už sama byla vyhražena svobodným a ženatí ji nesměli nosit (Šaratice); jestliže ji staří nosili, pak nanejvýš v létě po sv. Duchu, pro kteroužto dobu je v liturgii právě červená barva charakteristická. Ve všech případech není zcela jisté, zda jde o rozlišování barev pro různý věk nebo o rozlišování slavnostní a

všední příležitosti, protože v té době, jak řečeno, mladí kroj už nenosili a vesty zůstaly vyhrazeny jen na zvláštní slavnosti. Nejpravděpodobnějš se tu uplatnily oba momenty, jak dosvědčuje píseň z Líšně:

Kdo chce bét stárkem,
mosí mít ferko,
na hlavě klobóček
a za ňém pérko. 111

Potvrzuje to na jedné straně i ta okolnost, že se červená vesta šetřila a chasa ji nosila v první den hodový nebo ostatkový, další dva dny, nepovažované už za tak slavnostní, se pak nosila vesta jiných barev (ve Šlapanicích druhý den zelená, třetí den tmavomodrá, čtvrtý den tmavohnědá; ve Tvarožné třetí den tmavomodrá; v Telnici druhý a třetí den tmavomodrá; ženatí a chlapci v pondělí u muziky měli vestu tmavomodrou a zelenou atd.). Jestliže jeli svobodní muži na koních vítat biskupa, měli také vesty červené, jestliže vítali jakoukoliv vrchnost ženatí muži, měli vesty tmavomodré. Jen ve Tvarožné měli na slavnostech červené kordule všichni; znamená to, že ten to rozdíl zde už byl šetřen.

Kdy se zde objevila tato červená vesta, není nám známo. Sama se v pozůstalostech objevuje velmi zřídka. O jejím územním rozšíření bude řeč v příslušné kapitole o hranicích kroje.

K slavnostnímu oblečení se vysoké boty, ať už s přezkami jako v Tvarožné, nebo "kolenáče" v Líšni, nebo "faldovačky", nošené zvláště chlapci, kteří

sloužili na vojně u jízdy, odkládají v mnoha místech, např. v Komíně, Žabovřeskách, Obřanech, Tuřanech aj. a nosí dlouhé kalhoty a nízké střevice. Jinde však staří sedláci dosud obouvají na slavnosti vysoké boty "holinke" (např. v Troubsku). Kalhoty byly běžně tmavé, v Telnici světlemodré. V líšeňské kronice je uvedeno, že slavnostní kalhoty byly bílé pikové. Takové se nosily i v troubské farnosti, ve starší době do vysokých botů, po první světové válce k nízkým střevicům. V mnohých východobrněnských obcích se nosily na běžné neděle. (Sr. kapitolu o ~~typologii~~ morfologii kroje).

Kromě jiných drobností mívali stárci ke konci století ozdobné šle, vyšité na kanavě nebo na sametu, na levé straně hedvábný šátek (Komín, Ochoz), o kterém se zmiňuje už sumář z poloviny 18.století. První stárek měl na stužce "vrub", "vróbek","lyniǰár".

Nepostradatelnou součástí hodového oblečení tak jako vesta byl ozdobený klobouk. Široký klobouk, mající v průměru 50 cm a běžně nošený jen do šedesátých let, dal základ výzdobě ve větší části okresu. Nejlépe to uvidíme na šlapanickém, jak ukazuje ilustrace. Tento klobouk, je na hody zformován a sešit v třírohý a výzdoba pokrývá jednu jeho stranu, jsouc stejně dlouhá i vysoká. Později ji převyšuje. Ve starší době se skládá z červených stuh, květů a bujónu, později z umělých květin, zrcátek, "ovoce". Základ vždy tvoří horizontálně položená kytice a tři

snítky rozmarýny. Z tohoto klobouku se pak tvar výzdoby přenesl na klobouk široký, nesešitý, který se ve Šlapanicích nosil na ostatky, později na běžně nošený tmavý. Z mnoha obcí od Ochozu až po Telnici jezdilo se pro kytky na klobouk do Šlapanic, protože tam byly obratné věnčařky. Mládež z ostatních obcí kupovala kytice v Brně, Slavkově, Židlochovicích a jinde.

Jestliže se pro výzdobu klobouku užilo rozmarýny obzvláště dlouhé, vzniká kytice vysoká (v Líšni, Komíně, Obřanech, Králově Poli aj.). Nebývalo lehké pohybovat se v takovém klobouku, natož pak tancovat a vyskakovat. V Líšni proto visely od kytice stuhy, které měl stárek v ruce a kterými si klobouk přidržoval. Někdy se tyto těžké klobouky nosily jen odpoledne na zvaní, při tanci a zavádění pod máji. Večer se často brával normálně nošený klobouk s menší kyticí (Tvarožná) nebo čepice oficírka. Součástí výzdoby bývalo také paví péro. Dnes si na ně pamatují jen informátoři z Líšně a Šlapanic, ale dřív bylo rozšířenější, jak dokazuje píseň, zpívaná při příchodu přespolních:

Maloměršči dó,
už jsó za vodó,
každé sobě vede frajerenko svó.
Ale ne všeci, jenom nekeří,
co majó za klobóčkem pávovo peří. ~~(Sušil)~~ 112

Bartoš vůbec pochybuje o tom, že by kdy chlapci na Brněnsku nosili za kloboukem péro. Nenosilo se ovšem, běžně na každou neděli, ale jen ke zvláštním příležitostem. Příznačné pro to jsou odvody (projev

dospělosti; paví péro k odvodům se nosí na velké části jižní Moravy). Po celém okrese ještě donedávna se nosila nebo doposud nosí paví péra k odvodům, někde ještě bažantí a jiných lesních ptáků (Tuřany, Líšeň). Většinou je obstarávala rekrutova milá; kdo žádnou neměl, obstaral si je sám. Péra se kupovala v Brně, nebo se někde pávi k tomu účelu zvlášť pěstovali (např. v Ořechově). Péra se zdobila množstvím navázaných stužek a vyztužovala se drátem. V Troubsku se říkávalo, že čím bylo delší, tím byla nevěsta hodnější. O císařských hodech mívali rekruti sóla, při kterých tančili se svými vyvolenými. Na obyčejné zábavy péra nenosili.

Po odvodech před první světovou válkou se péra dávala neodvedeným a odvedení se vraceli v čepici příslušného vojenského útvaru. Často se o ně strhla bitka, zvláště když odvedený nechtěl dát to, které dostal od svého děvčete (Ořechov).

Obstarat kytici na hody patřilo k povinnostem stárky; že to odjakživa bylo spojeno s finančními obětmi, svědčí napomínání chudých rodičů: "Ať ti neobětmi, svědčí napomínání chudých rodičů: "Ať ti nehodělajó stárkó, vehebé se!" U Sušila najdeme píseň, která je zajímavým dokumentem i pro tělesné trestání provinilé:

Šafářova dcera hokradla hosečko,
hokradla hosečko chlapcům na kytečko,
A jož jo tam veďó, čím jo mrskat budó?
Březovó metličkó; hokradla hosečko. 113

Na východním Brněnsku zhruba v týchž obcích ja-

ko červená kordula nosila se na hody i bílá vyšívaná zástěra, obdobná střihem i výzdobou ženské, avšak vždy užší. Jako ~~i~~ jinde ve střední Evropě patří k určitým zvláštním projevům, protože ji vždy obstarávala děvčata pro chlapce a sama se též starala, aby vždy byly čisté. Je součástí oblečení jen hodového. Poněkud posunutý význam - ne už čistě dekorativní - měly tyto zástěry na svatbách, kde úkolem mládenců bylo posluhovat u stolů. Hodové a svatební zástěry nesouvisí vůbec s všedními pracovními mužskými zástěrami.

Na západobrněnska, od Žebětína po Tuřany, německé obce nevyjímaje, se nenosily zástěry, ale družbové, tj. všichni svobodní chlapci pozvaní na svatbu, nosili šerpy zv. "ručník". Bylo to opět povinností nevěsty a první družičky je obstarat a udržovat čisté. Ručník byl rovný obdélníkový kus plátna o rozměrech asi 150x35 cm, zakončený na obou koncích třásněmi, zdobený nejvýše monogramem nebo vetkanými červenými nitmi, a nosil se uvázaný za řemen na pravé straně. V Horních Heršpicích byl dlouhý 225 cm a ještě pod kordulí i lajblem omotán kolem pasu. Konce visely rovněž na pravé straně.[114]

Doposud jsme si všímali, jak se oblekem a barvou vyjadřovala příslušnost k stavu svobodnému, dospělost, určité postavení mezi mládeží a jak měl i erotický význam; ručník byl vedle rozmarýny projevem zvláštního svatebního roucha. Oděvem se však vyjadřovala také důstojnost nebo význačné postavení ve vesnici,

příp. při úředním konání. Rychtář a konšelé oblékali, třebas v létě, dlouhé kožichy a kožešinové čepice jako odznak své důstojnosti, a to i když bylo zapotřebí úředně jít do Brna.[115]

Kromě toho počínaje svatbou zámožní "usedlí", hospodáři, nosili plášť. První mládenec už ani zvát bez něho nemohl. Na svatbě jej měli buď družbové, a ženich nikoliv (např. v Tvarožné), jinde jej měl i ženich (Telnice: "Dokavád neměl plášč, neženil se"), jinde jen ženich, jako na západě Brněnska. Tam se vylučoval u družbů plášť a ručník. (v Troubsku nosili plášť do kostela o [illegible] [116]) Protože plášť byl drahý, chudší si jej půjčovali; máme o tom svědectví už z 18. století.[117] I později na pohřeb hospodáře prý jej museli mít, kdyby jej měli vypůjčit. Ve východní části území, Šlapanicích, Telnici, Tvarožné a j. jej nosili na slavnosti, zvláště na Vzkříšení a Boží tělo, když nesli baldachýn, někde jako např. v Šaraticích oblékali jej i v neděli na „hrubou". Kronikář v Líšni poznamenává, že kdo měl plášť jako 24letý na svatbu, nosil jej ještě jako 80letý na svátek.[118] V terénu jej málo najdeme, protože se dával do hrobu.

Byl to tedy čistě representační kus oděvu, protože v zimě se nosil kožich na všední den i na neděli a do nepohody a deště na všední den halina.

Obřadní příležitost se v ženském oděvu vyjadřovala jen dvěma prostředky - úpravou a úborem hlavy a přehozovými součástmi oblečení. Jsou to zároveň nejkonservativnější projevy oděvu , co do tvaru, barvy i způsobu nošení; úprava hlavy zachovává pak přísně rozdíly, které při jiných příležitostech docela zmizely.

Velmi přísně se ve starší době například rozlišovaly svobodné od vdaných. Přibližně do poloviny 19. století je můžeme rozeznat na všech ikonografických pramenech. Svobodné chodí prostovlasé, na slavnosti nosí vlasy zapleteny zvláštním způsobem kolem ploché, na obou koncích rozšířené jehlice, jak nám dokazuje obraz z r. 1748 a také pozůstalosti (např. Šlapanice 1804 - 2 stuhy s cínovou jehlicí). Na to asi naráží Hanke z Hankeštejna, když se zmiňuje o úpravě hlavy žen v okolí Brna na západní Moravě, že nosí "... ein rothes Band in Form eines Kranzes oben am Wirbel des Kopfes mit einer langen weissen oder gelben Haarnadel befestigt."[119] R. 1748 je toto zaplétání zcela běžné, pozdější ikonografický materiál, zobrazující objekty hlavně zpředu, nás o něm nepoučí. Příliš to však nepostrádáme, protože se v určitých případech dochovalo dodnes.

Tento způsob byl běžný především pro svatby. Je však paradoxem, že se jeho starší fáze zachovala hlavně v zaplétání vlasů svobodných stárek. Prováděla se takto: Vlasy se důkladně učesaly, rozdělily

dvěma pěšinkami od čela do poloviny hlavy a odtud kolmo na tento směr, k uším. Tak se dělily na tři části, přední dvě se sčesaly dopředu, zadní se podvázala tkanicí a rozdělila na další dvě části, kolem kterých se ovíjela asi 2 m dlouhá červená stuha, která vlasy úplně skryla. Na utažené vlasy se pak vsunula cínová "Žlica" (ve Šlapanicích se na ní popelem vykružovala třpytivá kolečka) a oba prameny vlasů se velmi pevně jeden po druhém ovinovaly kolem ní nejprve v osmičce, pak ve spirále ~~kolem lžíce~~. Z předních vlasů se malá část upletla ve čtvero tak, že jeden pramének neustále zůstával uprostřed. Ten se stáhl a tak vznikly "reličky", které nad čelem tvořily ozdobné zoubky. Zbytek po každé straně byl spleten z několika pramenů v široký a plochý cop, vedený kolem uší a upevněný k ostatním vlasům.

Na západě Brněnska měly nevěsty zapleteny vlasy zhruba stejně, avšak už bez stuhy, tzn. že ze 2 částí v týle se každá spletla v patero v cop a tak se ovinuly kolem lžíce. Na zapletené vlasy, čili na "dudek", se pak upevnila červená stuha, která visela až do pasu, dále plochý věnec "pekáč" z bujonu a jemných umělých květin, kolem něho pak ještě jeden vyšší, velmi honosný, který stál vzhůru jako koruna.

Ve Šlapanicích stárky rovněž upevňovaly "na vrčku" věneček, od něhož dolů viselo 8 větévek s květy a slámkou. V Líšni (název "na motáč") byl věneček z umělých pomněnek a látkových růžiček, od něho opět vi-

sely "konce". Tyto stárkovské věnečky jsou však pozdějšího data a byly sem asi přeneseny, protože "staro-líšeňské" stárky, uchovávající starší stadium kroje, věneček nenosily.

Na Židlochovicku se nad "vrkoč" s jehlicí upevňoval "kolovrat" neboli "čtyrypintl", to jest sametová pokrývka, lemovaná vpředu krajkami. V tomto případě může jít o ustrnulé původní ovinutí stuhami. 121

R. 1748 mají některé dívky kolem popisovaného účesu se stuhou ještě užší dlouhé bílé pruhy z plátna – na způsob tzv. šatek, zde se jim asi říkalo "rouška". Poslední písemnou zprávu máme o nich ještě počátkem 19. století (2 St. Schleiernene Kopftücher mit Spitzen, Šlapanice 1804, táž pozůstalost uvádí jehlici). Pravděpodobně po této době se přetvářely tak, jak je známe ze současnosti z oblečení stárek ze Šlapanic a z Líšně. Místo plátna se začalo používat hedvábného červeného šátku, na okraji pruhovaného, nošeného původně do kabátku, který se pro nošení na hlavu skládal na úzko (asi na 8 cm šířky). Vkládal se do něho na vyztužení papír, pokládal se kolem hlavy a vázal vzadu tak, že oba koncem padaly dopředu, (Líšeň), nebo jeden dopředu, druhý dozadu (Šlapanice).

~~Z tohoto účesu přešlo asi pletení relíčků do účesu se lžicí.~~

Ze zaplétáním vlasů kolem lžíce se na našem území kříží a částečně kombinuje jiné, běžné na jihovýchodě od našeho území a doposud živé. V Bosonohách, kde se donedávna uchovávaly oba způsoby vedle sebe,

považovalo se zaplétání pro nevěstu (tj. se lžicí) za slavnostnější. Ve Šlapanicích naopak tento účes byl účesem svatebním a účes se lžicí vyhrazen jen stárkám.

Počáteční postup pletení, totiž rozdělení vlasů na pěšinku a úprava vpředu, je stejný.[120] Pozdější varianty už sčesávají všechny vlasy dozadu a ruličky se nahradily kudrnami, které se předtím natáčely na vlásničky. Jak je tento prvek cizí, poznáme z toho, že starým ideálem byly naprosto hladké vlasy, a proto se mastily sádlem, cukrovou vodou nebo pivem.

Vlasy vzadu se rozdělily na několik pramenů, jejichž počet se řídil hustotou vlasů. Pletly se v šestero až osmero a upevňovaly kolmo vzhůru, a to tak, že celý útvar byl kulatý, protažený v ovál nebo až v obdélník. Dva krajní copy se kolem útvaru otočily. Variant z Lískovce: copy, které vedly nahoru, se střídavě přichycovaly, takže tvořily zoubky. Záleželo tedy na zručnosti pletařky, jaká byla konečná úprava účesu. Tomuto útvaru se říkalo "dudek", "drnda", "danda", méně často "pekáč". Na něj se posadil podobně jako u účesu stárek věnec, s několika konci visícími dolů.

Ojedinělý, velmi mladý je variant z Řečkovic. Všechny vlasy se sčesaly dozadu, rozdělily uprostřed ve tři díly nad sebou, po stranách ve dva. Tři díly se svinuly pevně ve vodorovné ruličky a nad sebe připjaly vlásničkami, krajní po každé straně svisle. Útvar ~~měl tvar~~[81] obdélníkový.

Příležitostí ke zvláštní úpravě vlasů byla svatba (tu byly zapleteny kromě nevěsty i družičky) a pohřeb svobodné (družičky), dále slavnost Božího těla a poutě, obvykle do Sloupu, Vranova a Křtin, z jihovýchodu okresu do Žarošic, nikoliv však do Tuřan, nebo jiné slavnosti, jako např. kněžské prvotiny, Zprávu o tom, že tak chodily i stárky, máme jenom ze Šlapanic a z Líšně. Na pohřeb, Boží tělo a na pouť zaplétány vlasy jen dětem a děvčatům do 20 let, starší nosily šátky. Vdova, nebo žena, která měla za svobodna dítě, se vdávala ve vídeňském šátku.

Znalost zaplétání nebyla všeobecná, uměly to ve vesnici 2-3 ženy. Před svátečním dnem a ráno čekaly u zaplétaček celé fronty dívek. Každá si sebou musela donést přípravek na vyztužení vlasů - v Tuřanech se prý k tomuto účelu vplétalo do vlasů "šóší" (kukuřičné listí). Od zaplétání se platilo, sice málo, ale přece to každá matka nemohla svým dětem dopřát, zvláště kdy bylo dcer mnoho; a proto, aby byly soběstačné, se tomu mnohé matky samy naučily.

Vedle zaplétání vlasů je starobylá ještě šata či plína mající naprosto protilehlý význam. Už v pokročilé gotice bylo nošení obdobného šátku projevem smutku, přísného vdovství.[122] Tento rys zůstal až do konce nošení, jak to také informátoři zdůrazňují (Moravany, Šaratice). Kolem r. 1870 byla např. v Zatčanech pohřbena žena, která byla ke hrobu nesena ženami, oděnými bílými šatami. Když přišly do obliby

bílé napoleonské šátky, převzaly nejen jméno, ale i funkci šat. Na některých, užívaných v Němčanech u Slavkova, byly na okraji natištěny kosti a lebky a říkalo se jim hrobové. Kupovali si je manželé společně; až zemřeli, každého z nich před uzavřením rakve polovinou přikryli. Jde tu o přenesení zvyku z plátěné šaty, nebyl-li tu ovšem dříve používán podobný pozitivní tisk.[122] K tomu srovnej baladu z Kohoutovic:

Vezmi panenko šatu bíló,
a zakré mně mó krev nevinnó.
Hať nad nó vráne nekvákajó
a černý voči neplakajó.[123]

K starým způsobům, jak se vyjadřovala obřadnost, patří také úvodnice. Zmínky o ní v 1.polovině 19.století není, avšak podle zpráv v terénu víme, že se používala. Měla ji nevěsta do kostela k svatebnímu obřadu; v troubské a žebětínské farnosti ji nosila i první družička, která byla oblečena přesně jako nevěsta, což pěkně ilustruje její úlohu. Úvodnici měly všechny nevěsty, i vdovy a ženy s nemanželským dítětem. Zpráva z katalogu výstavy v Troubsku je jediným dokladem, že se nosila i k úvodu; nezastihla jsem však už žádnou pamětnici, protože všude byla úvodnice nahrazena vlňákem.

K velmi zajímavé kontaminaci úvodnice, šaty a plachetky, kterou nutno klást před r. 1850, došlo v Němčanech u Slavkova. Šata - odění starších vdaných žen; bílá plachetka - přehoz; úvodnice - obřadní přehozový kus oděvu, mající u svatby magický účel

zajistit plodnost budoucí matky, tvarem a funkcí si byly tak blízké, že byl k záměně jen krůček. Křestní a svatební šata se nesla na svatbu, přeložená po délce; když šla nevěsta kolem oltáře prosit o početnou rodinu, ženich jí ji přehodil přes ramena. Nosila se přeložená tak, aby vynikl pruh bílé výšivky na obou dlouhých okrajích. V souvislosti se šatami je nutno si všimnout, jakou barvou se vyjadřoval smutek. Už když se šaty dávno nenosily, braly si všechny ženy v Tvaružné, které se zúčastnily pohřbu svobodných, malý bílý šátek na hlavu. Podobně bíle se oblékala svobodná děvčata do rakve - do rukávců, bílých sukní a věnce, ačkoliv nevěsty na svatbu nechodily oblečeny bíle. Ve Šlapanicích si všechny ženy v postě oblékaly bílou zástěru. Všechny družičky měly na pohřeb k černým kacabajkám bílé sukně. Starší ženy oblékaly do rakve do jediné dlouhé bílé košile, zakrývající celou postavu, s dlouhými rukávy. Také muži se pohřbívali v bílých plátěných kalhotech a v bílých košilích. „Smutky" se oblékaly do bílých šatů. Bílá barva byla barvou smutku, jak je z těchto četných dokladů jasné; proto, že byla barvou přírodní, nejprostšího všedního oděvu, neměla nic bílého nevěsta, protože to bylo považováno za barvu obyčejnou a zároveň smuteční a použít ji nebylo dobré vzhledem k budoucnosti. Avšak později přichází k přehodnocení. Muž, jak jsme už naznačili, pod vlivem vojenských uniforem nosí i na neděli bílé kalhoty, ačkoliv naopak u halin se

sedláci bílé barvě jako barvě obleku chudých vyhýbají. Bílé oblečení jako vzdálená pozdní reminiscence na empir a jako projev bohatství - bílé sukně jsou dražší - nosí dívky k tanci. Protože bílé věci se špiní a nelze je prát a musí se proto šetřit, stávají se bílé brokátové šátky, bílé vlňáky v 20.století svátečními. Konečně pod církevním vlivem se tato barva stává barvou svobodných, protože je symbolem nevinnosti.

Stárek z Ochozu s ozdobeným kloboukem a zástěrou.

Schematické znázornění, jak se nosil široký klobouk:
1) běžný způsob,
2) se střechou ohrnutou na jedné straně (podle Hornova muže z Líšně; klobouk ženatých na Mor. Krumlovsku),
3) se střechou ohrnutou na dvou stranách, jak se nosil na Hané,
4) třírohý hodový klobouk ze Šlapanic.

Stárkovská kytka na třírohém šlapanickém klobouku

Stárkovský klobouk z Líšně

Stárkovský klobouk z Komína

Oblečení stárků z Tuřan, 1954.
Vyšívané košile, ozdobné šle, vysoké rozmarýny a ozdobený "vrub".
Postava s putnou je ohlas vybírání koláčů obecním pastýřem.

Hody ve Šlapanicích 1932.
S ostatním honosným oblečením stárků kontrastují
běžné dlouhé kalhoty.

Stárek a stárka z Líšně, 1900.
Stárek zachovává tradiční oblečení; stárka nemá na krku ani šátek, ani půlku.

Stárka a stárek ze Žabovřesk, 1932.
Stárka má tradiční oblečení (viz obr.   ), ale
stárek je v oblečení městském až na klobouk.

Postup obřadního zaplétání vlasů.

Líšeň, účes na motáč.

Šlapanice, variant, na vrčku.

Detail úpravy hlavy šlapanické stárky, 1932.

Nevěsta z s úvodnicí
Troubsko, 1895.

219

Nevěsta s úvodnicí.
Německé národopisné slavnosti v Komárově, 1935.

Další život krojů

Nošení kroje na jedné straně je projevem dělení podle stavů přísně udržovaného zvláště mnohými zákazy shora, na druhé straně pak charakteristickým příznakem vesnického kolektivu, kde platila jeho všemocná zákonitost, vykonávající pevný nátlak na všechny, kteří k němu patřili. Od poloviny 18. století však pomalu roste v blízkém centrálním městě síla, která obojí prvky neustále narušuje. A nejen blízkost Brna a jeho rostoucí průmysl má takovou moc, ale veškeré politicko-ekonomické proudy, hýbající zemí. Velká změna - hospodářská konjunktura nebo politické uvolnění působily vždy na vývoj kroje, naopak neutěšená hospodářská situace vývoj zpomaluje nebo zastavuje. Ve vývoji brněnského kroje můžeme tyto etapy velmi dobře pozorovat. Během 2.poloviny 18.století mizí pomalu některé starobylé prvky z oděvu (ocáskový kožich), hlavní změna se však děje ke konci století. Barokní střih svrchních oděvů, které v tomto území jsou charakteristické pro celkovou klasifikaci kroje, je vystřídán rokokovým jak u žen, tak u mužů a je zajímavé, že za tohoto typu dosáhl svého estetického vrcholu a že vytrval až do zániku kroje. V této době mizí další starobylé prvky docela nebo se udržují jen v některém způsobu přeměněné, jako např. rouška v oblečení východobrněnských stárek. Hospodářská konjunktura přivedla na počátku 19.století do kroje bohatou škálu materiálů v ženském oblečení, jeho vývoj to však hlouběji nezasáhlo, protože nešlo o prudký průlom do starého krojového materiálu. Poslední změny

se dovršují v letech 1830-1840, kdy mužský kroj mění střih pláště, ženský přibírá nový druh šátku na hlavu a půlku. Rok 1848 zastihl kroj v zásadě na jeho vrcholu.

Doposud tedy každá vnější viditelná změna vedla ke změně kroje, ne však k jeho doložení. Ovšem vnitřní napětí existovalo už dávno. Musíme nyní rozdělit naši pozornost a zabývat se zvlášť krojem mužským a zvlášť ženským, protože postavení obou, ať již ve vztahu k okolní společnosti nebo uvnitř vesnice, se vyvíjelo různě.

Je velmi zajímavé, že na jedné straně je mužský kroj daleko konservativnější než ženský, např. v tom faktu, že ~~jen~~ kolem r. 1800 je schopen přijmout jako nový materiál ~~jen~~ cajk, jinak však stále používá kožešin, kůže, sukna, kromě plátna na letní oblečení a košile vůbec. Zachovávání starobylých rysů je spojeno s hlubokou funkčností té které součástky, ať již ve střihu nebo už zmíněném materiálu. Je hluboký střihový rozdíl mezi zimním a letním oblečením, pracovním a svátečním. V jádru vyhovuje výborně zemědělské práci.

Vyhovuje však také práci mimo vesnici, v továrně? Není tam pracovník v tomto oblečení příliš nápadný? Pracovní přechod z vesnického kolektivu nutně v důsledku vede ke změně oblečení. Dělník se vyděluje z vesnického kolektivu a postupem doby kroj také skutečně odkládá.

Avšak i ve vesnickém kolektivu samém od 18.století vzrůstá snaha protrhnout vnucované hranice. Pochopíme

to, když se vžijeme do příhody střelického sedláka Matouše Holešovského na samém počátku 19.století.[124] Domluvil se se sousedy, že sami vykoupí zbylé pozemky po rozděleném kartuziánském dvoře. Do Pisárek,kde se dražba konala, přišel oblečen ~~do~~ plátěných nohavicích, haleny a širokého klobouku a přítomní "páni" se pohrdavě smáli a ukazovali na něho, co tu ten sedlák chce, snad nejde také kupovat. K jejich překvapení ke ~~tomu~~ koupi došlo. Zde je v rozporu ekonomická síla a podřízené postavení, vyjádřené oděvem jako vnějším znakem. Proto sedláci sami usilují o to, odložit tento příliš nápadný, oddělující znak; jejich sebevědomí těžko snáší pohrdání kvůli oděvu. Tehdejší mužská móda, která je od konce 18.století (od doby Velké francouzské revoluce) v jádru civilní a smazává stavovské rozdíly, to jen podporovala.

Zánik kroje nastupuje po polovině 19.století dosti rychle, kolem r. 1880 jej však v každé vesnici nosí ještě několik starců. Většinou jsou vystaveni posměchu, např. v Žebětíně se jim říkalo "hadrláci". Některé součásti oblečení, protože byly příliš praktické a nebylo za ně v městském oblečení do terénu rovnocenné náhrady, aspoň se vzhledem přizpůsobují. Tak např. v Sokolnicích nechtějí sedláci nosit bílé haliny, aby si nikdo o nich nemyslel, že jsou "Slováci", a přebarvují si je - jako ostatně i jinde na Brněnsku - na tmavo a pokud je to možné, opatřují je zapínáním. Podobně se přebarvují žluté kožené nohavice a trh sám jim vychází vstříc v

tom, že kožešinové nohavice dodává jen tmavé. Kožichy se veskrze opatřují soukenným potahem.

Ze svátečního kroje na východním Brněnsku zůstávají místy jen honosné selské pláště k representačním účelům. Dodnes se nosí na pohřbech starých sedláků.

Velmi dlouho přežívají některé prvky oblečení, jinak střihově zcela přizpůsobeného běžnému typu. Např. v Šaraticích a jiných okolních obcích nosí sedláci do 30.let 20.století v létě v neděli do kostela dlouhé bílé kalhoty a k tomu černý listrový kabátek. V jižních obcích se doposud (u tzv. "kraváků") houževnatě udržuje ve všední den modrá mužská zástěra. Sváteční oblečení starých sedláků tvoří černé šaty, bílá košile bez vázanky a vysoké boty. Vesničtí chlapci, narození v letech 1900-1910, kteří odešli za prací a odstěhovali se, považovali jedině černý oblek za sváteční. Za člověka slušně nebo vůbec správně oblečeného pro styk s cizími lidmi považovali jen s kloboukem na hlavě, "vlasatý" je dodnes pohoršuje. Ve vesnickém oblečení měly pláště svůj zvláštní vyhraněný a omezený účel, buď pracovní nebo čistě representační nebo obřadní. Na běžnou potřebu se nepoužívaly. Proto sedláci pociťovali svrchníky nebo zimníky za něco cizího a nenosili je.

Vesta svátečního kroje změnila svou funkci a stala se součástí "stejnokroje" k hodům, spolu s ozdobeným kloboukem; zvláště bez něho je oblečení stárků nemyslitelné. Vesta je součástí tohoto oblečení jako pojem a nikomu nevadí, že při jejím nedostatku ji někde neváhají

zaměnit za vestu městskou, jinobarevnou atd. Kalhoty a boty jsou ve většině případů zcela civilní. Zůstalo tedy jen povědomí, tendence ke starému oblečení.

U ženského oblečení je tomu zcela jinak. Nový materiál je přijímán odedávna, nepůsobí na kroj rušivě. Mnohé rozdíly se smazaly. Není rozdílu mezi svobodnou a vdanou, je rozdíl jen mezi generacemi, ve vývoji. V ženském oblečení je jednota střihová mezi všedním a svátečním typem, mezi zimním a letním. Není zde rozhodující funkčnost; pro soudobou vesnickou "módu", úpravnost, se snáší mnoho nepohodlí. Ženský kroj je tedy daleko jednotnější a pružnější než mužský a v tom je blízký oblečení městskému.

V postavení ženy ve společnosti po celou dobu ke změnám nedochází, politická uvolnění se týkala muže, ne jí. Jestliže se v ženském oblečení udržují starobylé prvky, má to smysl v mimokrojovém okruhu - spočívá to ve vnitřních zvykových příkazech vesnice. Nejvíce se to odráží v úborech hlavy. Je tu tedy permanentní srážka dvou na první pohled protikladných prvků, hluboké konservativnosti, ve které je žena neustále udržována, s nepřehlušitelnou touhou po novém, která také souvisí s jejím vnitřním životem, s jejím podřízeným postavením a jediným určením. Při hlubším rozboru nejde tedy o čistý protiklad, ale o velmi komplikované křížící se vztahy. Postupem doby dostává převahu druhá složka, ale první nemizí a je latentní dodnes.

Až do konce 19.století není taková touha vyměnit selské oblečení za městské. Z krásné literatury jsou sdostatek známy případy úplného odsouzení takové ženy, která se převlékla do městských šatů. Mezi vesnické oblečení a mravní zachovalost se klade rovnítko. 125 Nesmíme si ovšem myslet, že kroj brněnského venkova ustrnul. Vyvíjel se dále v typy, které se uzákonily. Rukávce se užívají jen ke kroji k tanci. Šátek se složitě váže, žehlení sukní vyžaduje určitá pravidla. Vyvinulo se vůbec tolik pravidel k úpravě oděvu, že bylo obtížné je dodržovat a vzhledem k zintensivnění práce nebylo na ně času, a proto se půlka s kabátkem a vídeňským šátkem postupem doby začíná nosit jen na slavnosti.

Pomalu se svrchní oděv - např. různé typy kacabajek a jejich výzdoba - a délka sukní přizpůsobuje městské normě; jen přizpůsobuje, protože si vesnice opět tvoří své vlastní zákonitosti, podle kterých se rozlišují (např. dodržovala se barva šňůrky k lemování šusků). Vliv má také zavedení šicího stroje, který se na venkově velmi rozšířil. Šijí se na něm nejen jednoduché součásti kroje, ale i jupka, což mělo velký význam pro její rozšíření.

Vztahy a ovlivňování selské vrstvy dělnickou jsou v ženském oblečení velmi složité.

Z bližšího a vzdálenějšího venkova začínají děvčata v továrně pracovat hlavně po r. 1870-1880. Už ten sám fakt, že děvčata chodí za prací mimo vesnici - ať se již vracejí domů každý den nebo jednou týdně - a v

prostředí, které bylo tenkrát považováno za mravně velmi nevyhovující, by mohl připadat převratný. Ne že by zde byly ženy přísně uzavřeny v rámci vesnice. Odedávna zásobovaly brněnský trh nejrůznějšími plodinami a měly možnost hotových peněz, svobodné si z tohoto výdělku pořizovaly oblečení a šetřily na výbavu. Vdaným jenom to umožňuje udržovat domácnost, jsou vlastně živitelkami rodiny, jestliže muž propadl alkoholu - což bylo nejčastější, nebo se jeho výdělek šetřil na nákup nemovitostí. Možnost hotových peněz ji činí snad finančně nezávislou, ale nečiní ji nezávislou uvnitř vesnice. Pokud vesnice splynuly s Brnem, zde bylo odtržení žen od stále menšího uzavřeného selského ostrůvku samozřejmé. Pokud šlo o vzdálenější vesnice, uchovávající si samostatnost, jakmile se ženy provdají, vracejí se zpět do kolektivu, zůstávají v rodině, překupničí, pomáhají u sedláka, věnují se drobným službám. Z vesnického kolektivu se neoprostily, jsou na něm i nadále neustále závislé.

K tomu faktu, že se žena aspoň pracovně začíná oprošťovat od vesnice a který připadal převratný, musíme připojit, že z něho zbylo málo. Vše jde totiž pomalu a nové vrůstá do starého a nemění se zvratem.

Všimli jsme si v kapitole o různých vrstvách obyvatelstva, že se na vesnici velmi markantně vydělují řemeslníci. Pokračuje to i nadále. Síla venkovského kolektivu však překonává u mladých, u dcer řemeslníků tyto zákony. Např. dcera krejčího v Troubsku si dala

u jiného šít kabátek, protože jí její otec odmítl, že není ze selského. Ona se však nechtěla lišit od svých družek, se kterými konala stejnou práci (v zemědělství a překupničení). Příkaz vesnice pro otce nepovažovala závazný pro sebe, protože ona z kolektivu nevybočovala. Vyprávěná příhoda je z velmi konservativní vesnice.

Nepodceňujme však tento řemeslnický typ, do kterého se postupně vřadili i familianti, pokud pracovali v továrnách jako kvalifikovaní dělníci. Jeho dědicem se stává dělnická vrstva - mistři v továrně i prostí dělníci nebo jiní zaměstnanci, jako např. ve Střelicích početní železničáři. Byla tak silná, že vytvořila pro všechny ženy k ní patřící (matky i dcery), i když samy v továrně nepracovaly, místy mladší variant řemeslnického kroje s"pluskou", tj. s přepásanou kacabajkou a zástěru jen na předním díle sukně střihově naznačenou, zúžená sukně se šila do "cviklu". Oba kusy oděvu, dosud rozděleného, se šijí ze stejného materiálu a výzdoba je přizpůsobena městskému typu. Velmi charakteristickým příkladem vytvoření samostatného variantu je oblečení ze Šlapanic, jak je popisuje L.Kunz, kde řemeslnická vrstva byla zvlášť silná.[126]

Masa svobodných děvčat z konce století - a tu se vracíme k našemu problému - pracujících v továrně, neměla za sebou tuto stavovskou oporu ve svých rodinách. Protože pracovala přes týden v Brně, mohla se společenského života v obci zúčastnit jen v neděli. Pořizovala si k těmto příležitostem oblečení obdobné ostatním děv-

čatům, ovšem neměla je v zásobě v takovém množství a také se lišilo materiálem. Užší byla především sukně - jen ze 4 půlí. Dívky se přizpůsobovaly vesnici proto, že je vesnice stále ještě zasahovala, počítaly s návratem do ní a cítily, že k ní patří. Bylo to i pod vlivem místních švadlen. A i jinak jsou neustále pod vlivem vesnice, i když pracují mimo ni a vidí neustále jiné oblečení. Zůstává v nich starý vztah k oblečení: je to jednak hromadění součástek ze stejného materiálu, byť levného (krizet), ke stejným účelům (polosvátečním), jednak tendence v přehánění v určitém prvku. Vymýšlením a nákupem stále nového vzbuzovaly pocit závisti u bohatších selských děvčat, které neměly tolik příležitosti k vynalézavosti - a to byl jediný projev aktivního, ale neuvědomělého úsilí o překonání svého postavení vůči nim. Je to také projevem, jak jim stále ještě na vesnici záleželo. Neustálý nákup nových věcí vzbudil ovšem nevůli starších, jak svědčí toto vyprávění: "Maminka dycky říkávali, že šli na kopeček a tam seděl na hrubé skali čert a moc plakál. Maminka se jé ptali: Proč plačeš? Von jim povidál: Lidi po mně chcó novó módu a já už žádnó nemužo vynalízt. A voni mu povidajó: Neplač, naša Cyrila z Mařenó ti to vynaleznó!" (Tvarožná).

Další diferenciaci přineslo spolkaření, bylo však jen povrchní a zasahovalo - což je samozřejmé - jen kroj k tanci. Sokolky nebo ženy z pokrokových socialistických rodin nosily např. v Troubsku punčochy červe-

ných barev, v Líšni se pro ně do modrého věnečku přidávaly červené růže. Jinde se braly sukně červené, zatímco orelky měly v oblibě sukně modré. Rozlišoval se "staro-líšeňský" kroj, držící se tradic, pro sedláky a zjednodušený úpadkový pro spolkové slavnosti.

V této době zapůsobil ještě jeden vliv na brněnský venkov. Jeho kroj vzbudil v období národopisných výstav v devadesátých letech 19.století i obecnou pozornost. Přičinila se o to jedna ze sester Wanklových, Lucie, provdaná za statkáře Bakeše v Ořechově. Dovedla kolem sebe shromáždit a nadchnout skupinu obětavých pracovníků. Pro národopis měla více lásky než správné míry a citu. Přes dobře míněné romantické snahy se jí nepodařilo mizení kroje zastavit, ale některé prvky, jí zavedené a utvrzované školou, se udržely, pokud kroj trval. V souvislosti s tím je velmi charakteristické přehodnocení vztahu ke kroji pro inteligenci právě z okruhu její skupiny. Jeden z jejích význačných spolupracovníků, ředitel školy v Ořechově František Kyselka, pocházel ze Šlapanic z rodiny, která tam bojovala mezi prvními o odložení místního kroje jako projevu zpátečnictví. Kyselkovi sem totiž přišli jako familianti na rozdělený velkostatek koncem 18.století a je příznačné, že ani za 100 let do kolektivu vesnice nezapadli. Frant. Kyselka v Ořechově však bojuje za uchování lidového. První postoj vyplýval z pozic rodáka, druhý z pozic buditele - inteligenta, vesnici vlastně už cizího.

Velmi zajímavé je, kdy tedy se odkládal ženský kroj. U mužů to bylo prosté a celkem jednoduché. Muži sami se snažili z vnitřních i vnějších příčin odložit kroj, kolektiv nesený stejným přáním jim v tom nebránil. U žen nebylo nikdy tak silného tlaku zevnitř, nebylo k němu podmínek ani možností, protože kolektiv naopak nutil udržet tradiční oblečení. Práce v továrnách sice otázku zkomplikovala, ale vnitřní zákony k udržení kroje přetrvávají dál. Teprve první světová válka udělala ~~první a~~ základní průlom do tohoto stavu. A opět tu byly spíše vnější příčiny k definitivnímu odložení kroje, zdemokratizování celého veřejného života, změna postavení Brna v nové republice, změna postavení Čechů z menšiny ve většinu. Základní materiál pro oděv se zlevnil, zemědělství přestává být rozhodující pro vesnici. V této společnosti se tradiční oděv prostě přežil a co bylo, to se za válečné bídy spotřebovalo. Aktivního faktoru jako u mužů nikdy nebylo. Neslyšela jsem ani, že by se někdo byl z vesnice posmíval těm ženám, které dlouho udržely kroj. Nejspíše jim bránili nejmladší členové rodiny, a to ještě až po r. 1950. Přitom mnohé prvky zůstávají latentní i nadále, především velká konservativnost v odění hlavy. Uvázaný červený vídeňský šátek byl vůbec nejdéle trvajícím znakem toho, co se dá nazvat krojem; ten šátek, který spolu s půlkou přišel jako poslední prvek do oblečení, ale postupně se stal jedním z nejcharakterističtějších rysů a dokázal lidovou tvořivost ve vymýšlení místních

variant i v tak pozdní době. Po první válce si sice mnoho mladých žen dalo ustřihnout vlasy, ale nosí dál malý šátek pod bradu, pro jehož úvaz, zdánlivě jednoduchý a neměnitelný, se opět vytvořily zákony, jakož i pro vhodnost barev i materiálů k různým příležitostem. Šátek si berou okamžitě, jakmile přijde cizí člověk do domu a zastihne ženu bez něho. Nosí jej k nedělním pláštům i na pole, a to všechny pocházející ze zemědělských rodin a zůstalé v něm, některé i když jsou mimo toto prostředí, ale žijí na vesnici. Tato tendence byla oživena a posílena módou za 2.světové války a pokračuje i nejnovějšími materiály.

Dnešní nošení krojů je nestejné. Drží se dosud jak na západě Brněnska (např. v troubské farnosti, v Nebovidech, ve Střelicích, v Brně-Lískovci a v Bohunicích), tak na východě (v Líšni, Tuřanech, Chrlicích, Šlapanicích atd.). Jestliže západ je více uzavřený, východ je více zvyklý s Brnem obchodovat (latentně doposud) a selské oblečení je dobrým rozpoznávacím znamením, určitou uniformou. Ženy nic nenutí, aby je změnily. Pokud tedy ženy ještě udržují tradiční oblečení (jsou to ty, které se narodily kolem r. 1900), tíhnou neustále ke starým materiálům - k těm, které připomínají modrotisk, proužkovaný nebo kostičkovaný kanafas, jemně kvitkovaný kartoun. Proto velmi často vyhledávají např. kostkovaný zefír, ale hlavně materiály z Krásné jizby, ÚLUV, inspirované oblečením babiček, ale určené už pro jiné obyvatelské vrstvy, kterým se stal módním, přitažlivým

jako protiklad k současné tovární výrobě. Proto je zcela běžné najít dnes u žen ve zbytcích starý a nový krizet či kanafas.

V tomto selském oblečení nadále udržovaném se vytvořily zase nové zákony, týkající se délky sukní, nebo jako např. v Troubsku šití jupky a zástěry ze stejného materiálu, platné však jen uvnitř této obce. Doposud se srovnává a kriticky pozoruje oblečení žen z jiných obcí. V mnohých obcích žije již jen oblečení k hodům u 4 párů stárků. U děvčat se buď ustálil jeden ze starších tanečních typů kroje - s půlkou nebo s hedvábným šátkem - nebo s odloženou půlkou a zvětšeným krejzlem, tedy sváteční dívčí typ z počátku tohoto století. Protože pokaždé se stal normou jiný vývojový typ, do některého pak vnikly nové materiály (např. velkokvětý brokát na sukně a kordulky na východním Brněnsku, brokát na zástěry ve Střelicích), nezdá se dnes náhodnému pozorovateli, že by brněnské kroje byly jednoho typu.

Další vývoj je nezadržitelný i tam, kde se jinak přísně udržují stará pravidla, jako např. v Troubsku. "Národní" výšivka, vzniklá v období Národopisné výstavy jen na zástěrách, rozšiřuje se i na bílé sukně. Velmi často si vyměňují děvčata místní kroje - kromě několika opravdu tradičních obcí, jejichž počet však neustále klesá - za "kyjovské", naštěstí jako v období první republiky už ne za "českou selku". Nemusí tu dodržovat žádná pravidla oblékání a zdá se jim také méně obtížné je nosit než místní kroje, které ~~jim~~ připadají méně

efektní a jejichž počet klesá a nové se nepořizují. Přizpůsobují si je svému dobovému "vkusu".

V některých obcích se rozšířily rodácké sjezdy nebo hody pořádají spolky a organisace a do stárkovských krojů(včetně všech pravidel - i účesů) se oblékají starší ženy a muži. Kdyby se oblékali jen do kroje, odpovídajícímu jejich věku, nepůsobilo by to nezvykle a anachronicky a bylo by to chvályhodné a pěkné, takto - původně dobře myšlené - vyznívá někdy směšně.

Zmiňme se ještě o souborech lidové tvořivosti. Pokud vznikly na vesnicích, pokračují v jejich tradici (např. v Troubsku). Tovární kroužky doposud neměly dlouhého trvání. Jedině brněnský kroužek neslyšících si pořídil kroje odpovídají zákonům originálů nejenom co do střihu, ale i co do způsobu nošení - jak se mají žehlit, oblékat, chovat se v něm.

Několik poznámek na konec. Jestliže se čtenáři bude zdát, že jsem příliš zdůrazňovala přebírání prvků odjinud a tím snižovala cenu lidového kroje, neporozuměl vývoji a neporozuměl ani tomu, co jsem chtěla říci. Romantickým přežitkem je představovat si kroj jako něco neměnného, tedy uniformního, "čistého", bez příměsků od doby praslovanské po dnešek. Žijeme však vždycky v určitém území, v určité době, ne ve vzduchoprázdnu a kroj je odrazem stupně kulturního vývoje, zaměstnání, ekonomického stavu svého nositele. Vtip v lidovém kroji

není to, co se přejalo, protože předloha bývá často stejná, ale jak, to znamená, jak dalece tvůrčím způsobem se dovedl k věcem postavit. Příkladem, který jsem už uvedla, je pozdní přijetí vídeňského šátku a tvůrčí schopnost vytvořit z jeho úvazu nesčíslné varianty. Mnoho krojových badatelů zdůraznilo, že na lidovém kroji je zajímavé a charakteristické právě to, že v něm vedle sebe žije staré i nové harmonicky stmelené v jeden celek. K tomu přistoupila retardace způsobená přirozeně konservativním prostředím, takže tak jednoduše nelze říci, že ten nebo onen typ je zrustikalisovaný typ městské módy. A u brněnského kroje je to zajímavé, že se tak dlouho udržel v bezprostřední blízkosti velkého průmyslového centra.

236

Starší varianta"řemesnického"oblečení ze Šlapanic
s úvazem šátku "na peřinko".
Rekonstrukce r.1950.

Vývoj kordulky v Židenicích a Juliánově:
a) 80.léta 19.století,
b) 90.léta, Židenice,
c) počátek 20.století, Židenice,
d) počátek 20.století, Juliánov.

Košile ze Židenic z poč.20.století.
Střih rukávů je starý, nové je honosné sedlo.

Starosta Sojka z Troubska v obnoveném mužském kroji
r.1895

Národopisná pracovnice Lucie Bakešová a Konstantin Sojka v troubském kroji na Národopisné výstavě v Praze r.1895.

Troubská děvčata na Národopisné výstavě v Praze. Mají dlouhé sukně, zástěry vyšité už novým způsobem.

Troubská chasa v Praze r.1895.
Střelická mládež o hodech r.1955.
(Střelice i Troubsko mají touž variantu kroje.)

Polosváteční tuřanský kroj, nošený v současné době
na národopisné slavnosti. 1954

Obřadní kroj troubských stárků, nošený v současné době na národopisné slavnosti. 1955.

Obřadní kroj troubských královniček. 1955.

Výšivka.

Současně s oděvem vyvíjela se i výšivka. Brněnská výšivka bývala považována za dosti mladou, vzhledem k tomu, že se dochovaly většinou jen výtvory z poslední doby. Máme však dosti dokladů, které ji kladou více dozadu, než by se předpokládalo. I když z počátku ji můžeme sledovat jen na mimokrojových součástech, není možné je pominout vzhledem k tomu, že vývoj je souběžný a motivy přecházejí z jednoho do druhého a kříží se.

Ačkoliv pozůstalostní soupisy jsou na vyšité věci dosti skoupé, mají tu výhodu, že je datují. Nejstarší zprávy jsou z r. 1758 z Nosislavi z mužské pozůstalosti a z r. 1763 z ženské; přitom není jasno, o jaký předmět jde, protože v obou případech se uvádí "ausgenähtes Tuch" - snad tu jde o koutnici. Podle pozůstalosti ze Šlapanic k r. 1809 vyšívaly se černým hedvábím koutnice, kterých se uvádějí tři kusy, a šátky na hlavu. Jde tu s největší pravděpodobností o roušku. O jiné výšivce na koutnici - kromě vložek - přesných údajů není.

Hmotných dokladů ze staršího období není mnoho, jsou však typické, že si z nich můžeme utvořit souvislou vývojovou řadu. Za jejich zachování můžeme děkovat sběratelům z konce století, kteří je darovali do národopisných sbírek, jež se tehdy začaly vytvářet.

Nejstarší výšivkou z tohoto území najdeme na zlomcích církevních z Tikovic.[127] Jsou to proužky lněného plátna, vyšité světležlutým hedvábím buď geometrickým vzorem, nebo vzorem seskupeným do kytic, který byl ob-

líbený až do konce 19.století. Výšivka je velmi přesně provedena a je po stránce formální dokonalá. Její námět je čerpán ze vzorníků. Jeden z rohových motivů najdeme přímo ve vzorníku Sibmacherově,[128] hlavní motiv nám připomíná červeně vyšité církevní pokrývky z Valašska i odjinud.[129] Výšivka je pracována technikou podle počítané niti a je v ní použito stehu vrkůčkového i Holbeinova. Vložka vyšitá rovněž vrkůčkovým stehem, je zajímavá tím, že počítá, jak tomu bývá u vetkaných vzorů, s nevyšitými místy jako prvky svého geometrického ornamentu.

Geometrický ornament se na celé střední části jižní Moravy dále nevyvíjel, snad proto, že tu vlivem raného rozvoje textilního průmyslu a vlivem rozvinutého obchodu nebylo vyspělého lidového nebo maloměstského tkalcovství, které by použití takových vzorů podporovalo. Na lidových textiliích 18.století, vlastně jen na koutnicích, se setkáváme s následováním jiného způsobu výšivky - nazývaného " z volné ruky". Rohová kytice na zlomku další církevní výšivky, provedená hedvábím smetanové barvy Holbeinovým stehem, má ještě přísně renesanční skladbu, připomínající i novokřtěnskou keramiku. Na lněném antipendiu z Tikovic vidíme však už kytice, vyšité černým hedvábím, stehem stonkovým a plochým úsporným. Výšivka už není formálně tak dokonalá jako předešlá, najdeme zde už prvky vynalézavosti a fantasie ve výplni plochy, tedy určité tvůrčí zkvalitnění práce.

vislá linka je přerušována, takže tvoří čtverečky, nebo je použito krokvičkového stehu. Tím se opět vyvaruje jednotvárnosti. Proti výšivce s orly tu není vyrovnaný rytmus, ale jeví se tu spíše neklid a vzruch. Každá část je jakoby pracována sama pro sebe, a to je opět typické pro oblast, jejíž částí je Brněnsko. Celek působí v rámci moravské výšivky cize, ale jen zdánlivě, protože výšivka zveličila, zdeformovala prvky, kterých se užívalo jinde v malých rozměrech.

První způsob - rozvíjení rostlinných prvků - našel pokračování v jiné církevní výšivce - širokém pruhu, zcela zaplněném složitou komposicí rostlinných motivů. Právě tato komposice je nejen v této době (kolem r. 1800), ale až do zániku výšivky lidovému pojetí cizí, i když materiál sám (lněné plátno a červená příze), technika i jednotlivé motivy odpovídají lidové zvyklosti.

Tento kus má však ještě něco lidového a vlastního
tomuto území. Je totiž lemován síťovanou krajkou. Ne-
máme dokladů, že by se zde krajky paličkovaly; jestli-
že se na textiliích vyskytují (na cit.koutnicích a
roušce ze Šlapanic r. 1809, na límci u rukávců 43leté
domkářky ze Sokolnic z téže doby /1808/ a zvlášť hoj-
ně na šátcích na hlavu od 1805 do 1848), všechny po-
cházejí odjinud, ale síťování se dochovalo až do kon-
ce 19.století.

Síťované práce našly v textiliích na Brněnsku ši-
roké uplatnění. Jak se ještě v terénu dalo zjistit,

užívalo se na počátku 19.století do koutnic a úvodnic síťovaných vložek vyšitých pestrými barvami silnou vlnou nebo později hedvábím.[132] Dosvědčují to i pozůstalosti. Po této stránce jsou zvlášť vzácné údaje z cit. pozůstalosti ze Šlapanic z 1809, podle nichž tato mřížka vedla středem a byla červená (asi červeně vyšitá), nebo červená a bílá a u posledních se rozlišovala kvalitou ("za cena 69" a "za 39"). Dochované jsou podle výšivky soudě daleko mladší než vložky z Luhačovska, jižního Valašska či Hané. I v nich kromě výrazných rostlinných prvků najdeme ještě stylisované ptačí motivy. Koncem 19.století pod názvem "nebovidská krajka" - protože se v té době síťovaly v Nebovidech - zdobí půlky a jsou i záclonkami. Jejich výšivka ovšem značně zjemněla a zjednodušila se.

Do roku 1800 se nenašla ani jediná součástka lidového oděvu, která by byla zdobena výšivkou, ačkoliv je možné předpokládat, že se šaty nebo pliny vyšívaly. První archivní zmínka je až k r. 1812. Teprve na počátku 19.století se setkáváme. Jako materiálu na tehdejší se užívalo místo hrubšího, doma tkaného lněného plátna jemného bavlněného kamrtuchu a později i batistu. Výšivka byla zprvu červená a provedená přízí jako na koutnicích. Dochoval se nám jeden kus, který dále rozvíjí tradiční výšivku koutnic z 18.století. První změna záležela v tom, že ornament ve shodě s materiálem a s použitím se zmenšil a zjemnil. Motivy jsou stále ještě osamocené, nepřipojené k sobě,

ale není tu rytmus opakování. Výšivka se vyvíjí v čistě rohovou výzdobu, nepůsobí jako část řady, jedna zmnožena druhou, ale jako jednotlivá, osamocená. Obliba ve figurálních motivech pokračuje a projevuje se ve vkreslení obličeje do kopretiny. Komposice kytice se odpoutala od tradiční, ačkoliv je stále ještě symetrická. Tradiční prvky rostlinného ornamentu zůstávají jako základ, ale jsou zpracovány volně. Přibývá zvláště drobných lístečků a koleček - základ pro dírkové vyšívání. Velkých výplní není, středy květů jsou mřížovány - základ pro pozdější pavoučkové výplně. Do pobočných motivů vniká už bílá bavlnka.

Tato plína z Ořechova tvoří tedy spojovací článek mezi výšivkou na koutnicích asi do r. 1800 a dalším vývojem, který je poznamenán empirem.

Od té doby je výšivka už jedině bílá (první zmínka r. 1829). Motivy jsou plné pohybu a jsou často, hlavně v jednotlivostech, asymetrické. Základní prvky rostlinného ornamentu se dále uvolňují. Kytice vyrůstá z ozdobného košíku nebo hrníčku, kolečka jsou už často nahrazena dírkami, středy květin se začínají vyplňovat pavoučky. Ještě se setkáváme s ptáčky, ale jen jako s doplňkovým motivem.

Vliv empiru pokračuje dále. Kytice je komponována do věnečku a v provedení zjemňuje. Forma začíná ponenáhlu převažovat nad obsahem. Figurální motivy mizí. Motivy už nic nevyprávějí, jako tomu bylo při červené výšivce, ale působí svou jemností. Vynalézavost vyší-

vačky se projevuje v pavoučkovitých výplních ploch. Počet prvků rostlinného ornamentu - už od počátku nepříliš bohatý - ještě se zmenšuje a všechny motivy jsou vlastně varianty květů z lístků.

Do posledních plín, vyšitých kolem r. 1880-1890, vniká opět červená barva, tentokrát sytého tónu. Místo pavoučků se výplně podšívají tylem, lemování třásněmi nebo - řidčeji - paličkovanou krajkou se nahrazuje jednoduchou krajkou háčkovanou. Celková komposice však ještě udržuje tradiční řád: kytice vyrůstá z košíku a výšivka je soustředěna v jeden celek, není rozdrobena na množství malých kytiček nebo jiných motivů.

Vzory na plíny se ještě nepředtiskovaly, ~~ale~~ proto se do podrobností neopakují. V této práci vynikalo vždy jen několik jedinců v obci; tak např. L. Kunz uvádí ze Šlapanic Matouše Hanzla, nar. 1849, v Katalogu Národopisné výstavky v Troubsku je zmínka o B. Mackové aj.

Plíny rozvily vyšivačské umění k formální dokonalosti. Ještě v 1.polovině 19.století se výšivka rozšiřuje i na jiné součásti oděvu, na límce rukávců (v 30. a 40.letech), na půlky (1849) a na zástěry (1843), avšak plínám se nevyrovná. Zkoumáme-li půlky se stejně dokonalými výšivkami, zjistíme, že byly předělány, z plín, jak už o tom byla zmínka. Postupem doby bohatá rohová kytice, která při nošení půlky přišla na záda, zakrňovala, protože byla kryta cípem šátku na hlavu. Místo ní se rozšířila a zvětšila výšivka v řadě, původ-

ně podružná a představovaná vlnovkou. Byla rozložena na odvěsnách trojúhelníkové půlky a vyplňovala cípy, které se ozdobně rozkládaly na sukni. Podobně se vyvinula výšivka na bílých zástěrách na třech stranách a na pruhu -"cestě"- vloženém příčně nad dolní okraj. Rohové motivy tu většinou odpadly úplně.

S výšivkou v řadě jako s hlavním motivem jsme se setkali již v 18.století; tam se opakoval motiv jako ukončený celek, který se s druhým nespojoval a uplatňoval se samostatně. Nyní se vytváří řada jednoduché komposice těsně spojené, která se většinou nedá rozložit na prvky, schopné samostatného použití. Není už také možné, aby se vzory předkreslovaly, protože řada týchž opakujících se motivů je pro kresbu jednak technicky příliš náročná, jednak nevyžaduje tvůrčí vynalézavosti ani vtipu. Shodou okolností je to v údobí, kdy se mnoho úkonů mechanisuje, proto se vzory předtiskují. Na takových výšivkách už není drobných nedůsledností technického duktu, protože podávají kresbu do všech podrobností a jejich jednotvárná pravidelnost je při nesložitém vzoru unavující.

Předtiskovalo se především v Brně, na východním Brněnsku také ve Šlapanicích, odkud se zachovaly takřka všechny formy, a jinde. Ve zmáněných místech si dávaly dělat formy také předtiskovači odjinud, např. ze širokého okolí Klobouk u Brna. Kdežto do let 1870-80 jsme nenašli stejných vzorů, nyní, při předtiskování, se stejné vzory opakují na širokém území střední Moravy.

Výšivky vzniklé brzy po polovině století přejímají ještě prvky empirové drobné a jemné výšivky, hlavně na zástěrách. Podobné půlky ještě z let 1880-1890 (např. z Tuřan) vynikají jemnou pavoučkovou výšivkou. Postupem doby začíná se kombinovat vyšívání plné s dírkovým a nakonec po r. 1900 dírkové převládá úplně. Poměrně velké dírky se řadí mechanicky v geometrické útvary. Na západním Brněnsku byly oblíbeny dva soustředěné kruhy z dírek, uvnitř s kvítkem o 7-8 lístcích; ten zůstal jako chudičká reminiscence na rostlinnou výšivku. Na východním Brněnsku se kombinují lístky malé a velké, po r. 1900 kulaté a slzovitě protáhlé. Výsledný dojem je u obou týž. Výšivka je efektní, ale s lidovým uměním má už jen málo společného.

V poslední etapě svého vývoje se lidová výšivka na Brněnsku uplatnila na nejrůznějších bytových textiliích (pokrývky, plachty na vystlanou postel, záclonky aj.) Je lehko napodobitelná strojově a je nakonec strojovou výšivkou i nahrazena. Je to období, kdy do kroje samého vniká najednou mnoho cizích prvků, takže není dostatek času k jejich absorbování a přetvoření.

Jestliže v 18.století můžeme určit okrsky výskytu stejných výšivek, není ani brněnská bílá výšivka v 19. století isolovaným ostrovem, ale zařazuje se s ostatními moravskými bílými výšivkami do jednoho celku; je však z něho setřena osobitost, tak charakteristická pro výšivku starší.

V devadesátých letech se vrací výšivka do změněných oděvů, avšak pod vlivem nelidovým, úsilím národopisných pracovnic, působících na lid jednak přímo, jednak prostřednictvím industriálních učitelek.[133] Zcela ve shodě se secesním stylem je výsledek jejich působení; bez ohledu na vývoj a prostředí té které výšivky, na její geografický výskyt a způsob použití přenáší se mechanicky na jednotlivé kusy oděvu. Redukuje se forma, zjednodušuje se jejich technická stránka, vulgarisují se barvy. Eklekticismus secese, který vytvořil jakési "národní vzory", není v některých vesnicích dosud překonán a znehodnocuje kroj, jinak stylově čistý (např. v Troubsku).

Ale i tam, kde nebylo národopisných pracovnic, zavádí škola v devadesátých letech do oděvu výšivku, což se projevuje např. na severním Brněnsku. Samy informátorky o tom říkají: Vyšívala ta, která se tomu naučila ve škole a měla čas. Tyto výšivky v lince, jednoduchého konvečního stylu, se uplatnily většinou na zástěrách. Na glotových zástěrách se uplatňují i "renesenční" kytice.

Pokud výšivky zdobily kroj, nevyjadřovaly rozdíly mezi chudými a bohatými. Kdo si součást vyšil, ten ji většinou také používal, ledaže se dědila. Jen ojediněle se vyšívačstvím jako povoláním zabývali i jednotliví lidé, ženy i muži, obvykle tělesně postižení nebo se sníženou pracovní schopností. Ke konci 19.století se na Brněnsku vyšívalo i pro jiné oblasti.[134]

Půlky se vyšívaly v zimě po práci. Ale také se

často sešla skupina dívek v neděli odpoledne, při pěkném počasí i v "humně" (v zahradě) a vyšívala v besední pohodě. Obdobně - pokud bylo světlo a příhodné počasí - sedávala po práci na Petrově děvčata, zaměstnaná přes týden v továrně v Brně, a vyšívala na zakázku, aby si přivydělala.

Nakonec pro úplnost zbývá se zmínit ještě o řemeslné krejčovské výšivce. Vyskytuje se na dražších součástech kroje a je patrná už na Hornově ilustraci z roku 1837. Bývá velmi prostá a kreslí linkou jednoduché varianty proplétajících se vlnovek, a to na mužských vestách a kabátech v barvách materiálu, na ženských kabátcích (resp. i mužských koženkách) barevným hedvábím. Nejkrásněji se vyvinula krejčovská výšivka na západním Brněnsku na manžetách kabátků, jak již o tom byla zmínka.

Zlomek kostelní výšivky z Tikovic, provedené smetanovým hedvábím na lněném plátně.
Vlastiv.ústav, Olomouc.

Zlomky kostelní výšivky z Tikovic, provedené smetanovým hedvábím na lněném plátně.
Vlastiv.ústav, Olomouc.

Část lněného antipendia z Ořechova, vyšitá červenou přízí.
Jedna polovina je v NM v Praze, druhá ve VÚ v Olomouci.

Část lněné koutnice z Ořechova,vyšitá červenou přízí.
VÚ Olomouc.

Pták z koutní plachty
z Ořechova. 18.stol.

Dvouhlavý orel z koutní plachty z Ořechoviček.
18.stol.

Pták ze síťované vložky, 1.pol.19.století

Ptáček z plíny z Ostopovic. Kolem r.1850.

Detail z červeně vyšité plíny z Ořechova.
1.pol.19.století.

Lněné antipendium z Tikovic, vyšité černým hedvábím.
Vlastiv.ústav, Olomouc

Část antipendia z Ořechova, vyšitá červenou přízí.
Krajka síťovaná.
Vlastiv.museum, Ivančice.

Červeně vyšitý roh šaty ze Šlapanic. Soukr.majetek

Hlavní cíp plachetky ze Střelic, přešité na půlku,
s typickým empirovým věnečkem.
Národopisné sbírky Moravského musea

Červeně vyšitý roh plíny z Ořechova.
Detail téže plíny.
Národopisné sbírky Moravského musea

Vedlejší motiv pliny z Ořechova, příklad uvolňování
symetrických kytiček.
1.polovina 19.stol., národopisné sbírky Moravského musea.

Příklad stylisace košíčku, plína z Ořechova.
Pol.19.století. Vlastiv.ústav, Olomouc.

Příklad střídmé výšivky z pliny. Ořechov.
Vlastiv.ústav, Olomouc.

Hlavní cíp půlky ze Žebětína. Kolem r.1880.
Národopisné sbírky Moravského musea

Starší a mladší typ výšivky na oddělených stuhách k zástěře. Šlapanice, soukromý majetek

Detail z interiéru ze Šlapanic, 1950.

Síťovaná vložka z úvodnice nebo koutnice, barevně vyšitá.
Vlastiv.ústav,Olomouc.

Hranice kroje.

Zbývá nám nakonec pokusit se vytýčit hranice našeho typu a zařadit tento kroj brněnského venkova mezi ostatní moravské kroje. Opírat se přitom o starší popisy ~~krojů~~ většinou nemůžeme, nepotvrdí-li je nebo blíže neosvětlí terénní výzkumy. Např. u obce Říčany bychom při povrchním posouzení zařadili kroj k brněnskému,[135] přece však váháme tak učinit, protože informátoři z Popůvek (např. Vinc. Bučková, nar. 1868) aspoň tvrdili, že dále směrem na západ nic obdobného popůvskému kroji nebylo. I když tyto údaje bereme s reservou, přece nás hornatý terén upozorní na možnost změny typu. Hranic kroje si autoři všimají jen velmi zřídka; jen C. Hladký v Upomínce na národopisnou výstavu ve Slavkově z r. 1893, a to ještě jen v náznacích, obdobné kvality jsou popisy ve Vlastivědě moravské, týkající se opět Slavkova.[136]

Určit hranice však většinou není úloha nesnadná, místy však dnes, r. 1965, více než sto let poté, kdy začal kroj zanikat, takřka neřešitelná. Zcela snadné je ohraničit Židlochovicko tam, kde se opírá o národnostní hranici. Podle archivního materiálu kolem příprav slavností z r. 1834 bylo krojově diferencováno obyvatelstvo v samé blízkosti Brna, na židlochovickém panství. Zatím co se ženy oblékaly podobně, muži německé národnosti v souvislém území kroj už odložili a blížili se svým oblečením kroji městskému.[137] Ve východní části hranice brněnského typu tvoří obce Nikolčice, Moutnice, Těšany, Otnice, Lovčičky, Kobeřice a Heršpice;

zde přirozeně tvoří pohoří, jen Bošovice patří ještě do oblasti kloboucko-ždánské. Dále na sever je rozhodující hranice farností bučovské a slavkovské. K Brněnsku patří Rašovice, Křižanovice, Němčany. Nad nimi hranice prudce uhýbá k Brnu; k Brněnsku patří Holubice, Koválovice, Viničné Šumice, Jezera, Hoštěnice, Bukovinka. Severněji je brněnského typu mužské oblečení v Jedovnicích, Vilémovicích, Lažánkách a Oloučanech, ačkoliv starší prameny na to jednoznačně neukazují;[138] možná, že se sem červené korďule a stárkovské zástěry rozšířily až později. Ženské oblečení je zde už zcela jiné, patří k drahanskému typu s kasaňou.

Vést hranice dále na západ je obtížné, protože není dostatečných zpráv, ale pravděpodobně Vranovsko, Kuřimsko, Veverská Bitýška už k Brnu nepatřily. Z dalších obcí máme zprávy jen z Omic, Střelic, Radostic, Prštic, Silůvek a ořechovské farnosti; německý uzavřený ostrov pod Brnem patří do tohoto typu bez problémů. Zprávy ze západních a jižních obcí odtud (např. Bratčic, Mělčan, Syrovic atd.) jsou nejasné a nepřesné, ale dá se předpokládat, že jestliže se zde nosily kroje od brněnského typu odlišné, pak jen málo.

Při určování těchto hranic je zajímavá otázka, proč k Brněnsku patří Slavkovsko, a ne Rousínovsko. Leží přece na důležité dopravní tepně, což by spíš odpovídalo spojení s Brnem než s Vyškovskem. Mezi ním a Vyškovskem leží totiž další ostrov německých obcí; zapadají sice do tohoto typu jako starší vývojová fáze kro-

je okolního obyvatelstva, ale pro nás je v tomto případě dělítkem právě mladší typ.[139] Rousínovsko přesto patří k Vyškovsku, které tvoří jednotu s určitými obcemi Drahanské vysočiny a severním Bučovickém. U Bučovicka, komunikačně odlehlého, je to jasné. Zde opravdu byl obchodní spád do Vyškova, pevné spojení severní a jižní části se utužovaly sňatky, děvčata z Drahanské vysočiny se provdávala na Bučovicko.[140] Podle materiálu, který máme po ruce, tuto otázku zatím vyřešit nemůžeme. Buď zde hrají úlohu starší faktory, které neznáme, nebo jde až o velmi mladý rozdíl jen ve svrchních součástech, (mužská vesta, mužský kabát, ženský kabát) které jsou na Vyškovsku mladšího vývojového typu. Jinak je tožž základ u obou krojů týž. Druhý zajímavý problém jsou varianty uvnitř území. Zcela jasně se vyděluje typ západní, ve kterém není zpráv o haleně s kapucí (vyskytuje se jen s límcem), červených vestách, mužské všední zástěře, (místo ní nosí na svatbách ručník) a stárkovské zástěře; v ženském kroji se tam déle nosí úvodnice, ale není přežitků roušky. Střihové rozdíly ženských zástěr jsou nepodstatné. Východní typ se dělí opět na dvě varianty, z nichž židlochovický, jak jsme doposud mohli zjistit, se liší jen ve výzdobě ženských kabátků a mužských vest. Ostatní rozdíly (např. v beranicích, kloboucích atd.) závisí na tom, na kterých jarmarcích se co koupilo, zda na východ nebo na západ od Brna. Na druhé straně, jak už jsme se zmínili, jarmarky rozšiřují stejný typ na širokém území; např. nevyšívaná

modrotisková zástěra zdobená vývazovým vzorem, kupovaná v Hustopečích, se nosí na Kloboucku i na celém Brněnsku, stejně zvláštní druh bílých sukní s vetkávanými červenými a modrými pruhy, abychom neopakovali příklady z mužského oblečení.

Kam bychom zařadili brněnský kroj? Je typickým oblečením středomoravské otevřené krajiny (ocáskový kožich), v základě je však západního typu (ženská košile s rukávy, sešitá sukně, šata, měšťanský základní ráz mužského svátečního oblečení). Proto směrem západním pravděpodobně nikde ostré hranice nebylo. Velmi silně se v něm uplatňují i prvky, které pronikly z jihu nebo jsou s ním stejné - z jihovýchodu halena, nebarvený plátěný letní oblek, z jihu mužská pracovní zástěra. S východomoravským a hanáckým jsou stejné některé součásti ženského oblečení, jako přetrvávání bílé plátěné roušky a nošení úvodnic. Není tedy ani variantou kroje hanáckého, jak usuzují povrchní posuzovatelé podle obliby bílých sukní k tanci, ani jakýmsi krojem podhoráckým, jak býval s oblibou zván kolem Národopisné výstavy. Patří ke skupině, pro kterou by snad byl nejvhodnější název středomoravská. Kromě brněnského by sem patřil typ vyškovský a nezamyslický, z velké části z Drahanské vysočiny, kloboucko-ždánický a ostatní přechodné kroje směrem ke Slovácku. Nechceme se pouštět do této problematiky hlouběji, protože je mimo rámec naší práce, ale podotkněme aspoň, že by sem spadal i mužský kroj severokyjovský (viz přetrvávání ocáskového kožichu), jehož

typ by se nemusel vždy vysvětlovat jen vlivem českých kolonistů. Že ženský kroj je tu jiný, nás nemusí mást, protože hranice obou typů se nekryjí a nerovnoměrného vývoje a nestejného územního rozšíření ženského a mužského kroje už v jednom území jsme si všimli. Všechny tyto skupiny mají společné to, že jsou stupňovitým přechodem mezi západním typem na jedné straně a východomoravským nebo hanáckým na straně druhé. Protože ve srovnání s ostatními jsou méně výrazné a neodpovídají vždy představám "lidovosti", prostupování prvků pak působí při třídění potíže a je podezřelé - věnovala se jim doposud menší pozornost, než si zasloužily, takže mnohé zanikly dříve, než mohly být popsány.

Hranice kroje brněnského venkova k r.1880.

Poznámky

1) Okolí Brna. Vedoucí autorského kolektivu dr. Miroslav Vahala. Praha 1963. Kap. II. Přírodní poměry.

2) Gregor Wolny: Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert. VI sv., 1835-1842. Sv. II vyšel r. 1836-7.

3) J. Tenora: Statek sv. Petra v Brně. Brno 1934, II. sv. str. 199n. Podle Tenory úhořilo se ještě na počátku 19. století i u dvorů. Poddaní ještě r. 1846 byli přesvědčeni, že kdyby se neúhořilo a kdyby musili do úhoru síci pícci pro dobytek, sklidili by na druhý rok docela málo.

4) Paměti hodná kniha. Založena od r. 1801. Jaké příhody se ty léta staly a taky léta toho, který tu knihu zakládal a jeho manželky a dítek, kterého roku se který narodil, zakladatel této knihy byl dole stojící: Franz Doležal. Zápis k r. 1803: "S kadlátkama jezdili od nás až do Byteše, do Mezeříčí a kde mohl prodat".

5) Na to poukazovala císařská vláda, když se k ní odvolala komárovská obec r. 1743 pro nátlak roboty, Tenora, I. svazek, 278-279.

6) Fr. Bartoš-C. Mašíček: Líšeň. Obrázky lidopisné. Zvláštní otisk z Čas. Mat. moravské 26 (1902).

7) Wilhelm Horn: Mährens ausgezeichnete Volkstrachten. Brno 1838.

8) Rudolf Těsnohlídek: Liška Bystrouška. Ilustroval Stanislav Lolek. Brno 1957, vydání šesté, str. 161:

"Líšeňský občan a liška jsou totiž, jak se ostatně samo sebou rozumí, úhlavními nepřáteli, protože jsou oba živi z drůbeže. Kdyby líšeňský občan měl čtyři tlapky a prut, vyrovnal by se úplně lišce, protože čenich má ostrý a vyslídí drůbež všude."

9) Alois a Vilém Mrštíkové: Rok na vsi. Praha 1949, šesté vydání. I.dílu, kapitola Jarní hosté.

10) Vzbudilo to pozornost Leoše Janáčka, jak dosvědčují jeho nesčetné poznámky v zápisnících, uložených v hudebně-historickém oddělení Moravského musea v Brně.

11) Südmährisches Heimatbuch für Volk und Schule. Mikulov 1923. Rovněž cit.Gr.Wolny. Podle něho v letech kolem 1830 byl každé úterý koňský a dobytčí trh; trh na ovce a vepře byl v pondělí, úterý a ve středu. Kromě toho byly ročně dva trhy na vlnu, 4 celotýdenní trhy a 3 výroční trhy.

12) J.Večeřa: Košaři. Praha, 1930, druhé vydání.

13) Majitely byly brněnské kláštery a kostely a arcibiskupství olomoucké (klášter Velehrad měl zde 1 vesnici). V našem území patřilo jim na 77 vesnic a předměstských ulic Brna.

14) V 18.století vznikly na východě a jihovýchodě Brněnska tyto vesnice: 1710 - Jezera; 1715 - Nesvačilka; 1.pol.18.století - Slatinka; 1782 - Otmarov, Šternov, Rychmanov, Rozářín, Třebomyslice; 1784:- Mokrá Hora; 1787 - Rešov, Dvorska, Rosenberk. Familianti, tj. ti, kteří dostali půdu z rozděleného dvora při

raabisaci, se usadili ve Střelicích, Šarsticích (Kavriánov) aj.

15) Srovnej příhodu citovanou dále na str 223. podle kroniky obce Střelic, I.díl, rkp.

16) Statek sv.Petra, II.sv., 340n.

17) Tamtéž, 341.

18) Vlastivěda moravská. II. Místopis. F.A.Slavík: Brněnský okres. Brno, 1897, str.18n.

19) Tamtéž, 22.

20) Působení H.Felkla v Heršpicích, V.Brandta v Želešicích atd.

21) Vlastivěda moravská. Alois Ličman: Slavkovský okres. Brno, 1921, obr.č.18, 19, 20.

22) Hodové brněnské písně viz např.u Frant.Sušila: Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými. Praha,1951. čtvrté vydání, str.644n.

23) Písně na Brněnsku sbírali především Frant.Sušil, Frant.Bartoš, Frant.Kyselková, Matěj Kocman, později R.Kučera a Frant.Svoboda.

24) Královničky. Staré národní tance obřadné se zpěvy. Sebral po lidu a podle Sušila sestavil František X. Bakeš. 1889.

25) Cit.Okolí Brna. Kap.VII. Lidová kultura v okolí Brna.

26) Sr.Bohuslav Havránek: Nářečí česká. Československá vlastivěda. Díl III. Jazyk, str.159n. Literaturu k tomuto tématu viz dále v čl.J.Chloupka: Dnešní jazyková situace v Brně, pozn.4. Brno v minulosti a dnes 4 (1962), 223n. - Josef Skulina: O tradiční

mluvě v předměstích Brna. Tamtéž, str.230n.

27) Historická data čerpána z Dějepisu Brna F.Šujana, Brno, 1902, dále z přír.Popelář-Dvořáková-Vahala: Brno. Praha, 1956, a údaje o brněnském dělnickém hnutí ze sborníku Z dějin dělnického hnutí n Brněnsku. Brno, 1956.

28) Cit.Dějepis Brna, 268.

29) J.Bromus: Bilder aus dem industriellen Leben Brünns. Ost und West, 1838, vycházelo na pokračování.

30) V.Kosmák: Ženit se či neženit? II.vyd.1907,49-52.

31) Kronika Střelic, I.díl, str.76 a 89.

32) Statek sv.Petra, II, 239.

33) Rozlišovalo se "z domo" (ze selské usedlosti, tj. z půllánu - asi 100 mír pole, ze čtvrtlánu - asi 50 mír pole), "z famílije" a "z chalope (z chalupnické usedlosti).

34) Svobodná pole bývala téměř u každé usedlosti. Nabývala se jednak při dělení občin, jednak ve starší době koupí od vrchnosti apod.

35) L.Kunz: Některé národopisné konsekvence společenských proměn na zemědělské vesnici. Časopis Moravského musea 44 (1959), 99n.

36) Kovodělníci se cenili výše než textilní dělníci. Mezi těmito prý zase tvořili elitu ti, kdo pracovali u fy.Gomperz. Říkávalo se, že kdo pracuje u Komperca, může si jít pro nevěstu z půllánu. "Šlechtou" byli tovární mistři. - Otázka vývoje dělnického hnutí na brněnském venkově ve vztahu k otázkám národopisných tradic by měla být studována zvlášť. Aktuá

nost těchto studií je tím vyšší, čím více umírají pamětníci těch dob.

37) Ale rozdíl služka-ostatní děvčata a čeledín-ostatní chlapci nebyl jediný. Vesnice byla úplně spoutána množstvím nerovností a zvláště společenský obraz mládeže je obrazem vesnice vůbec. Mnozí idealizují zvláště rovnost při tanci, ale to mělo svůj temný rub. Při hodech byli stárky bohatí selští synci. Despoticky se chovala starší mládež k mladší, chlapec k děvčeti. Děvče nesmělo odmítnout chlapce, který ji vyzval k tanci, i když byl v podnapilém stavu; mohl ji spoličkovat a děvče šlo s hanbou domů. Ve Střelicích se dokonce vypráví (osoby se uvádějí přesně), že podnapilý rváč uhodil děvčetem o trám, to brzy nato onemocnělo a zemřelo, ale viníkovi se nestalo nic. Z tohoto zorného úhlu se budeme také jinak dívat na fakt, že např.r.1869 z 56 dětí narozených ve Střelicích bylo 11 nemanželských, tj.20%, a nejvíce nemanželských dětí měly služebné.

38) Všechna byla ke studiu zapůjčena Městským museem v Brně. Za přesné údaje k nim děkuji dr.B.Samkovi.

39) Anonymní lept Brünn in Mähren, 3.čtvrtina 17.století, vydali dědici J.P.Wolfa, Brno.- F.B.Werner: Kostel a klášter v Zábrdovicích, č.10 z kolekce pohledů na Brno, mědiryt, 20.léta 18.století, ryl M.Engelbrecht, Augsburg.

40) Např.Hieronymus Benno Beyer - Hans Jörg Zeiser:

Obležení Brna Švédy od 3.května do 20.srpna 1645, olej na plátně z r.1645.

41) F. V. Korompay: Brno v době průvodu Božího těla r.1748. Olej na plátně.

42) Kvaše neznámého autora. Z majetku Moravské galerie, tč.uloženo v Městském museu v Brně.

43) Originály jsou 2 miniatury, namalované v Prostějově r.1795. Byly vystaveny r.1873 ve Vídni. Quido Trapp pořídil r.1874 fotokopii, z nichž jedna je v archivu etnografického ústavu MM.

44) Vlastivěda moravská. Aug.Kartochvíl: Židlochovský okres. Brno, 1910. Obr.3: Kroj v Újezdě před sto lety.

45) Helena Kusáková: Dílo Frant.Richtra II. Čas.Moravskéh musea 40 (1955). Z něho hlavně tyto veduty: Brno od východu, 1828.- Pohled na jižní svah Františkova od Ponávky. 1.třetina 19.století. - Pohled na Schafgotschovu zahradu v Královĕ Poli. 1.třetina 19.století. - Brno od Zderadova sloupu, 1825. - Pohled na Špilber ze Švábky, 1830. - Boční vchod do vesnice Černovic u Brna, 1822. - Všechny pohledy od Kamenného mlýna v Pi sárkách, kolem r.1830. - Pohled na Brno z Černých pol 1.třetina 19.století. - Brno od jihu, 1827. - Pohled na Brněnskou bránu z Pekařské ulice, 1828. - Zelný tr 1830 - Vchod na Františkov z Pekařské ulice, 1826. - Brno od severu, 1816.

46) R.Smetana - B.Václavek: České písně kramářské. Praha, 1949, druhé vydání. Reprodukce obr.Ed.Richtra (1808-1853): Trhoví zpěváci v Židlochovicích.

47) Bibliothek der mährischen Staatskunde. I. Wien, 1786.

48) Podle čl. Vl. Svobodové: O archivních pramenech 18. a 19. století k výzkumu lidového kroje a textilní výrobě na Moravě. Český lid 48 (1961) 200-201.

49) Cit. Brněnský, Slavkovský a Židlochovský okres.

50) Použito údajů z 412 pozůstalostí ze Státního archivu v Brně (sign. hlavně F 3a 15, F 15 27) a Městského archivu v Brně.

51) Citace z nich přepisuji pokud možno přesně, protože jsou obrazem doby.

52) Katalog národopisné výstavy v Troubsku, Brno, 1894.

53) Reprodukováno též v Českém lidu 5 (1896) 9.

54) Upomínka na národopisnou výstavu ve Slavkově. 1893 (příspěvek C. Hladkého).

55) Viz Klvaňovy zápisníky z archivu EÚ MM a jeho článek Bojkovice u Uherského Brodu. Časopis Vlasteneckého mus. spolku olomouckého 10 (1893) 156-7. - Z národop. výstavy ve Slavkově publikován dále nepříliš zdařilý obrázek "Muž ze Zbýšova u Křenovic". Český lid 3 (1894), str. 160.

56) Blahoboj Uhlíř: Šlapanice u Brna. Místopisný pokus vlastivědný pro školu a dům. Velké Meziříčí 1924.

57) Tuřany ve Svornosti. Tuřany 1948. Velmi úzce zaměřeno.

58) Karel Pokorný: Slatina - naše školní obec. Brno, 1936?

59) Emil Smrž: Bosonohy. Ráz života osady brněnského kraje. Bosonohy, 1928.

288

60) Hans Felkl: Heimatbüchlein der Brünner deutschen Sprachinsel. 2 seš., Brno, 1924-5.

61) Ludvík Kunz: Lidový kroj ve Šlapanicích u Brna. Čas. Moravského musea 34 (1950) 367-412.

62) Např. Aloisie Rysová, nar.1893, z Němčan u Slavkova, zajímá se o kroj své rodné obce od r.1910; Miroslav Kobeš, nar.1920, zajímá se o kroj od r.1934, už zmíněná Julie Sensová z Tuřan, dělnice, která celý život sbírala tuřanské součásti kroje atd.

63) Erika Thiel: Geschichte des Kostüms, Berlin, 1960. Tab.34 - reprodukce obrazu J.E.Liotarda: Das Schokoladenmädchen z r.1745, dále str.316.

64) Bibliothek der mährischen Staatskunde, vyobr.na str. 23, 249, 252.

65) Slavkovský okres, 45.

66) Židlochovský okres, 31.

67) Viz pozn. 4.

68) Seclký archiv 4 (1905) 190.

69) Statek sv.Petra, I, 290.

70) V.Kosmák: Poctěmež Šebestiána Kubínka. Obrázky z Kukátka. V. Spisy V.Kosmáka. Brno, 1926, 2.vydání, str.121, podobně 176.

71) Carl Schirek: Färberei und Zeugdruck in Mähren. Mittheilungen des Mähr.Gewerbe-Museums 17 (1899) 177 - 191. O barvířích na černo v 16. a 17.stol.str.180.

72) Tamtéž.

73) V.Svobodová: Modrotisk ve Velké Bíteši. Český lid 45 (1958) 86.

74) "Vavřínek ... pozoroval, jak kmotřenka rozvážně myd
lí šedivou sukni, už dojista nenovou. Když ji hodila
do škopku, ukázal na ni prstem a tázal se: "Nemáte
té trajdy eště z důma?" "Nee, takovéch sem už hodně
roztrhala." Rudolf Těsnohlídek: Kolonia Kutejsík,
Praha, 1958, vydání třetí, str.161.

75) Vl.Svobodová: Lidový kroj v okolí Náměště n.Osl.Čes-
koslovenská etnografie 7 (1959) 113-145. Jitka Staň-
ková: Lidové tkaniny na Žďársku koncem 19. a počát-
kem 20.století. Český lid 46 (1959) 206n. M.Ludvíko-
vá: Jak se lid oblékal v jižní části Drahanské vyso-
činy. Časopis Mor.musea 47 (1962) str.100.

76) Jaroslav Orel: Rekonstrukce lidových tkanin. Umění
a řemesla 5 (1959) str.199n.

77) Je to všední sukně ze Střelic, zakoupená v r.1961
pro EÚ MM, inv.č.11.223.

78) Výklad odborných výrazů je podle díla Drahomíry
Stránské: Lidové kroje československé I. Praha,1949.

79) Židlochovský okres, 21.

80) Ludmila Mátlová: Kroj v okolí Nezamyslic. Rkp, archi
EÚ MM v Brně.

81) Líšeňská kronika, díl I, str.48.

82) Viz pozn.70.

83) Rudolf von Ottenfeld: Doe österreichische Armee
1700-1867. Wien, bez r.v.

84) Viz str. 51.

85) Brněnský okres, 324.

86) Josef Klvaňa: Důležité vyobrazení krojů moravských
z r.1837. Národopisný věstník českosl.5 (1910) 153n.

87) Tak namalovala Líšňáka i M.Gardavská v Rakousko-uherských typech lidových. V. (Líšeňáci u Brna, I.II.). Viz přílohu.

88) Gemeinde-Gedenkbuch Morbes (Moravany). Rkp.,str.7-8.

89) Viz pozn.46.

90) Židlochovský okres, obr.3.

91) Je to tedy obdobný vývoj jako v západním Maďarsku. Sr.Györffy István: Magyar népi hímzések.I.Cifraszür. Budapest, 1930. Str.191 - il.183, str.11 - il.3.

92) Vl.Svobodová - J.Štika: Hanácký kroj v literárních a ikonografických pramenech do poloviny 19.století. Český lid 64 (1964), str.131, vyobr.

93) Viz str. 51.

94) O.Šroňková: Die Modex der gotischen Frau. Praha, 1955, str.87.

95) Vl.Svobodová: O lidových výšivkách na brněnském Klobоucku. Český lid 44 (1957), 257n.

96) 1 Halbtuch und Tuch auf einen Spensel, pozůstalost po 45leté domkařce z Habrovan, zemř.1834.

97) Josef Klvaňa: Rubáč a oplíčko na jihovýchodní Moravě. Český lid 8 (1899), str.199.

98) Zpívala se o nich v Troubsku píseň, zaznamenaná M. Kocmanem (Lidové písně z Troubska, str.52):

Co, chlapci myslíte,
že za no chodíte,
ona má zašité
láskavek v jelitě.

Nejenom,láskavek,
i také hledíček,
zlámano jehličku,
dvorohé knoflíček.

99) Je zajímavé, že se u nás výskyt tohoto čepce zhruba kryje s rozšířením symetrické zoomorfní červené výšivky na koutnicích.

100) Podle rukopisné poznámky ze zápisníku J.Klvani (archiv EÚ MM) "damíšky" byly jirchové střevíce s přezkami, které se nosily v 30.letech 19.století v Křenovicích u Slavkova (Klvaňovi sdělil děkan Gottwald v Lanžhotě).

101) Josef Kadlec. SAB F15 3a fasc. 12.

102) Nutno přitom však brát v úvahu, že si poručník započítal často více, než pro sirotky udělal.

103) Zeitschrift für österreichische Volkskunde 1 (1896) 134.

104) Paměti hodná kniha k r.1825: "Tento rok byl podzimek teplý, jen tak malé deště byly a v říjnu dva mraze byly a potom již žádný mráz nebyl až do Nového roku, mohl vorat, dělat, co chtěl, až do toho času žádná zima nebyla, bosi lidi dost chodili."

105) Fr.Bartoš: Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými. Brno, 1882, č.258, str.103.

106) Bartoš-Mašíček: Líšeň, str.26.

107) Halina byla pak darována opět Žebrákovi.

108) L.Kunz: Lidový kroj na Hostýnském záhoří. Čas.Moravského musea 41 (1956), obr.11: Chlapecké odění v kresbě na katastrální mapě z r.1763. Okresní archiv Holešov.

109) Dlouhý kožich se takřka neodkládal. Žaloudek spadl v něm do vody a utopil se. Inf.Křenová, Nosislav.

110) Úleváci, ulevačky byly děti, které kolem r.1900 měly dovoleno během období polních prací od 12 let (tedy před dokončením školní docházky) chodit do práce, [illegible]

takže do školy chodily 5-6 měsíců v roce.

111) Bartoš, 1889, str.306, píseň č.507.

112) Sušil, 1951, str.634, píseň č.2129.

113) Sušil, 1951, str.614, píseň č.2027.

114) Hans Felkl: Hochzeitsbrauchtum in Ober-Gerspitz. Zweites Heimatbüchlein der Brünner deutschen Sprachinsel. 1925, 5-22.

115) R.Benda: Morbeser Tracht. Rkp.archiv EÚ MM.

116) Konst.Sojka, poznámky k oblečení stárků pro národopisné slavnosti, 1894. Archiv ÚEF ČSAV, Brno.

117) D. Stránská: Lidové kroje v Československu I. Praha 1949, str. 61.

118) Cit.Líšeňská kronika.

119) Bibliothek der mährischen Staatskunde, str.7-8.

120) Z tohoto účesu přešlo asi pletení relíčků do účesu se lžicí.

121) Židlochovský okres, 20.

122) Viz pozn. ~~57~~ 94.

122a) M.Ludvíková: Lidový pozitivní tisk na Moravě, v tisku.

123) Sušil, 1951, str.168, píseň 384.

124) Viz pozn.15.

125) Např. v cit.Kukátkách Václava Kosmáka.

126) L.Kunz, Lidový kroj ve Šlapanicích u Brna, 30.

127) Do olomouckého Vlasteneckého musea je darovala F. Böhmová z Tikovic a výšivky byly ~~x~~ vystaveny už r. 1885.

128) Hans Sibmacher: Newes Modellbuch in Kipffer gemacht. Nürnberg, 1604. Faksimilové vydání: Berlin, E.Kasmuth. 1874, vzor 31. O vzornících Hanna Kronberger-Frensen: Deutsche Stickmuster, Hamburg.

z Valašska. Časopis Moravského musea 36 (1951)162-181
Antonín Šolta: Památky starobylého vyšívání českého
na rouchách kostelních z Chrudimska. Chrudim,1896.

130) Ferencz Kornélia és Palotay Gertrud: Hímzömesterség.
A Magyarországi néphímzések öltéstechnikája,Budapest,
1940, 2.vyd.str.26. O technikách výšivek Thérèse de
Dillmont: Encyclopédie des travaux des femmes. Mul-
house. O obdobných výšivkách z jihozápadního Slo-
venska v díle Vilém Pražák: Slovenské lidové výšivky.
Bratislava, 1935.

131) Mich.Haberlandt: Oesterreichische Volkskunst.I,II.
Wien, 1911, tab.22, výšivka č.8.

132) Je o nich zmínka také v Katalogu národopisné výstavy
v Troubsku z r.1894, 22.

133) Co je psáno o vlivu škol na rozšíření výšivky v práci
J.F.Svobody: Lidové umění výtvarné.Moravské Horácko.
Sv.3, seš.1, Praha 1930, str.11, platí i pro Brněn-
sko, zvláště pro dobu pozdější (konec 19.století).

134) Cit.práce V.Svobodové: O lidových výšivkách na brněn-
ském Kloboucku.

135) V.J.Pokorný: Říčany na Moravě. Kapitoly z jejich
dějin. 1923, str.152-153.

136) Slavkovský okres, 45-48, vyobr.na str.14 a 15.

137) Dopis ze Židlochovického panství s dotazem, zda se
na slavnost mají vyslat Češi nebo Němci, a přitom
charakteristika jejich oblečení. SAB Brno, A8 - R
37/24-1836.

138) Jak se lid oblékal v již.č.Drah.vysočiny, obr.1.

139) U rousínovského typu vypadá ženský kroj na první

pohled stejně, liší se však asi ve střihu kabátku. Mužský kroj je vyškovského typu, tzn.má dvouřadovou upnutou vestu a bílý kabátek.

140) Josefa Zemanová: Nářečí bučovské. Rukopis.

141) F.S.Svoboda: Horáci - Podhoráci. Od Horácka k Podyjí 2 (1924-5) 17-20. Nesčetněkrát Lucie Bakešová, archiv ÚEF ČSAV, Brno.

Slovníček nářečních výrazů.

astracháňka n.astrigánka - čepice z jemné beránčiny

batoša (Šlap.) - vnitřní kapsa v mužském špenzru

bázla z něm. - označení německých trhovkyň

bez přehnótiho - šátek bez - starší úvaz šátku pod bradu
nepřehnutého nad čelem

biláke - sukně z bílého pracího materiálu, které se
škrobily

bóčata - n.jelita n.puše - polštářky, vycpané sečkou
nebo odstřižky látky; přivazovaly se tkanicemi
na spodní kordulu a používaly se k tomu, aby suk-
ně lépe držely, neklouzaly a měly pěknější tvar

brána, dělat bránu - zalikovat, přehradit cestu svateb-
čanům šňůrou s navlečenými šátky, aby se vykoupili

burnusek - teplý zimní krátký kabát pološtského typu

cesta - příčný pruh na zástěře mezi 1/3 a 1/2 délky,
tvořený buď výšivkou nebo našitou aplikací se sámky

císařský hode - n.stary hode, podzimní posvícení.Císař-
ské proto, že byly na třetí neděli v říjnu usta-
noveny Josefem II.

čepica - starší výraz pro beranici, kožešinovou zimní
pokrývku hlavy

čtyrypintl (Židlochovicko) - n.kolovrat - sametová
dívčí pokrývka na hlavu, lemovaná krajkami

damíšky - ženské jirchové střevíce s přezkami

danda (Střelice) - zvláštní útvar v týle, vzniklý při
vyvázání vídeňského šátku; též taška, drnda, dudek,
drdola

drnda - viz danda

drdola - viz danda

drůbežňačka - překupnice drůbeže z Líšně

dudek - viz danda

dyjanglica - viz tyjanglica, tylová půlka

faldovačke - n.krčáke (Střelice)- vysoké sváteční mužské boty, které měly u kotníků pravidelné záhyby

familiant - nový obyvatel osad vzniklých raabisací, majitel menšího hospodářství

ferka (Líšeň) - podle Bartoše červená vesta. S tímto názvem jsem se v terénu už nesetkala

fěrtoch, - n.fěrtuch, firtoch - sváteční zástěra

fišpánka - pův.kostice, v lidovém prostředí na plocho seříznuté dřívko k vyztužení kordulky

flór - n.fróla (Ochoz) - úzký proužek jemné, většinou černé hedvábné látky, který si muži vázali na krk. V současné době každý šál na krk (pro muže)

frcolka - ozdobně poskládané šůsky na kacabajce mladšího typu

ganduš, -ek - n.kandušek - šaty vcelku pro dítě asi 2-3 leté

gatě - kalhoty

glancovaná sukně - n.zástěra - na černo obarvená a leštěná

glancovítko - skleněný sloupek, na jednom konci mírně rozšířený, používaný k leštění černých sukní a zástěr

hadrlák - hadrář

hady - krepinka

hachla, hachlička - drhlen, nástroj k protahování lnu nebo konopí

halina - volný mužský dlouhý kabát z hrubé vlněné zplstěné látky, nošený sedláky v nepohodě,xxxxxxx a na delší cesty s vozem, chudými i místo kožichu

ho maléch - zvláštní taneční zábava o hodech pro nedospělé a pro zemědělské služebnictvo (protiklad ho velkéch)

holínke - vysoké boty

hošnice (Lískovec) - část vídeňského šátku u uší, která se při úvazu vytáhla a přidržovala; též uši, záušnice

hóšuche n.hóšoške - všední ženská obuv bez podpatků, podobná kuthankám

hóvodní plachta - vlněný přehoz, pestře vzorovaný, nošený k úvodu a na velké svátky v zimě

hóvrať - kraj pole, kde se při orání obrací potah

hózlendr - n.lipský, marisový, muryšový, sakský, brné vídeňský - velký čtvercový červený potištěný šátek, který se začal nosit po r.1830

hůlkové vzor - hůlková sukně - pruhovaná

chůvka n.chovánka - úvodnice; pruh látky, ve kterém se chovalo dítě

jablóškové škrob - bramborový

jelita - viz bóčata

jochtovice, juchtovice - juchtové boty, hrubé, ze zvlášť připravované velmi pevné kůže

jupka - ženská volná halenka, s úzkým stojatým límečkem a dlouhými rukávy, všude stejně širokými

kabátek - n. duša, krčavé *(u selské)* kabátek, marinka, planťák - součást ženského svrchního oblečení, s krátkými šůsky, které se ohrnují, s velkým výstřihem a rukávy šunkovitého tvaru

kacabaja - sváteční mužský krátký kabát z tmavomodrého sukna, nošený na kordule

kacabajka - mladší typ ženského kabátku, upjatý ke krku, s dlouhými šosy, s dlouhými, po celé délce stejně širokými rukávy

kadlátková barva - švestkově modrá

kamizola - krátký mužský kožich v 1. polovině 19. století

kocmrňák (Šlapanice) - n. turecký šátek - všední velký bílý čtvercový šátek, potištěný tmavomodře nebo červeně

kohótek, kohótke - 1) totéž, co frcolka, 2) tři záhyby, vzniklé při žehlená na rukávech rukávců (Šlap.)

kolovrat - viz čtyrypintl

koňák - sedlák, mající koně

kordovánky - boty z jemné, rozličně zbarvené kozí nebo ovčí kůže

kordula, kordola - sváteční mužská vesta soukenná, zřídka cajková, různých barev

kordulka - ženský živůtek, šněrovačka

kosmanovský šátek (záp. Brněnsko) - malý červený čtvercový šátek, uvazovaný pod bradu, jméno podle místa výroby (Kosmonosy)

kostke, sukně dlouhá po kostke - po kotníky

koženice, kůženice - žluté nebo černé kožené kalhoty, dlouhé po kolena, s předním odepínacím dílem

kožuchovy gatě - černé dlouhé kalhoty z ovčí kožešiny, se srstí dovnitř, nošené do vysokých botů

kravák - malo zemědělec, jezdící jenom s kravami

krčáke - totéž co faldovačke

krézl, krézliček - nabraný límec u rukávců, ve starší době malý, po r.1900 velký široký

křídla - způsob ušití šůsků vzadu na kacabace staršího typu; zástěra s křídlama - typ západobrněnské zástěry s volnými okraji; křidélka (lžíce) - rozšířené konce lžíce do vlasů

kukla, kuklenka, kuklička - malý čtvercový šátek, vázaný pod bradu

kuthanke - všední ženská obuv, bez šněrování, jen na nazutí

lajbl - mužský kabát, je-li ze sukna, stejně dlouhý jako
vesta, v 80.letech 19.století se sestřiženými
šosy, je-li bílý nebo z jiného materiálu než sukna, krátký jen do pasu

lastýnke - ženská nízká obuv se svršky z lastingu, pevné lesklé vlněné tkaniny s atlasovou vazbou

linyjár, vrub, vróbek - součást odznaku prvního stárka, na způsob pravítka, stejný měl hospodský a na obou se zaznamenávalo, co chasa vypila

lipský šátek (Obřany) - totéž co hózlendr

lišňák - pleteninový přehoz, který přišel do užívání před první světovou válkou

marhola - meruňka

marinka - totéž co kabátek

merkované - vyšitý křížkem

mlady hode - slavnost patrona, kterému je zasvěcen míst-

ní kostel (obvykle na jaře nebo v létě)

mlíčař, -ka - překupník nebo překupnice mléka

mórované šátek - šátek s plochou vyplněnou drobným větévkovitým nebo skvrnitým vzorkem

motáč, účes na motáč (Líšeň), vrčka (Šlapanice) - způsob zapletení vlasů se stuhou kolem lžíce

mrščina, mrština, mrštinka - 1) krepinka, 2) vyšívaná vložka v bílé zástěře

mřížka (Střelice) - úvodnice (podle síťované vložky)

marisák, muryšák - totéž co hózlendr

na babku, na babičku, zababušený šátek - způsob vázání zimního šátku nebo malého vlňáku, hlavně na cesty nebo k pracovním příležitostem

na dva rožke - způsob vázání vídeňského šátku starších žen kolem r.1900, s dvěma cípky nad čelem. Obdobně na rožke, růžičke

na grču (Juliánov) - způsob vázání vídeňského šátku, nad čelem uvázaného na suk a ještě ovinutého

na Hanačko - ~~způ~~ letní pracovní úvaz malého čtvercového šátku dozadu pod cíp a pod vlasy. Obdobně na réč

na peřinko - varianta vázání hózlendru ve Šlapanicích, běžného u řemeslnických žen

na pléd - (Šlapanice) - mladý způsob nošení vlňáku, přeloženého na obdélník

na réč - totéž co na Hanačku

na rozmarýnko - vlasy spletené ve čtveřici na plocho

na rožke - totéž co na dva rožke

na skevo (Židenice) - úvaz vídeňského šátku s cípy zastrčenými po bocích

na špicu (Obřany) - úvaz šátku s jedním vystrčeným koncem nad čelem

na štere rohe (Lískovec) - vyvázaný vídeňský šátek s hlavou obdélníkového tvaru (posměšně)

na vdolek (Žebětín) - úvaz šátku s kulatou hlavou, v komínské a bystrcké farnosti (posměšně)

na věneček - úvaz šátku, s cípy vedenými dopředu nahoru, ovinutými nebo svázanými, vždy však zastrčenými

naušnice (Lískovec) - totéž co hošnice

nešporek, rozporek - rozparek na sukni vlevo vpředu

oficírka - důstojnická čepice bez prýmků, nošená rekruty

pantalony - dlouhé kalhoty

pastýřský klobouk (Šlapanice) - velký široký klobouk, nošený stárky; pastýřský proto, že se nejdéle běžně nosil pastýři

pecovy pometlo - metlička na vymetání pece; posměšný název pro ženu se splihlými, špatně vyžehlenými sukněmi

pekáč - pův.placka; talířovitý věnec z umělého kvítí, bujonu, dracounu atd., který se kladl dozadu na zapletené vlasy

peřinke - (troubská farnost) - 2 vycpané obdélníčky, vzniklé rozstřižením šůsků vzadu na ženské kordulce; zvl.úvaz na peřinko - v.t.

pikolka (Lískovec) - hranaté zakončení při vyvázaném šátku hlavy, spec.pro západobrněnské obce

planda - druh sukně, blíže neurčitelné

planťák - totéž co kabátek

plášč - mužský plášť z modrého sukna, nošený k obřadním nebo výjimečným příležitostem

plech - lem na rubu sukně pro zesílení okraje, z ozdobných důvodů často z jiného materiálu nebo jiné barvy než materiál sukně

pletařka vlasů - žena, která uměla zaplést vlasy zvláštním způsobem k obřadním příležitostem

plína, plachetka (záp. Brněnsko), šata - velký bílý čtvercový šátek na hlavu, uvazovaný cípy na temeni hlavy, nošený především staršími vdanými ženami a ve smutku

pluzna - typ mužského krátkého kabátku na přechodu k městské módě

poduška (Babice) - způsob zastrčení cípků při úvazu šátku na věneček

podvrchní sukně (Šlapanice) - sukně bezprostředně pod vrchní sukní

pótec - pěšinka (ve vlasech)

prónové - hnědý

prým - okraj (např. u čepice)

půlka - trojcípý šátek vzniklý původně rozstřižením velkého čtvercového šátku. Nosil se překřížený přes prsa a uvázaný vzadu

puše - totéž co bóčata

reličky ve trojico - copy pletené z 3 praménků

ročnik - obdélníkový kus plátna, který se připevňoval na bok a nosil se mládenci při svatbách

rouška - obdélníkový šátek na hlavu, nošený do konce 18. století , s přežitky v hedvábném šátku stárek

v Líšni a Šlapanicích

rovný úvaz (Šlapanice) - úvaz polovičního spodního šá

rozporek - totéž co nešporek

rokávce, rukávce - krátka svrchní košilka do pasu

růžičke - malé rožky při vyvázaném vídeňském šátku

řemesnické oblečení - pův.oblečení vesnických řemeslník a příslušníků jejich rodiny, později všech, kdo pracovali v průmyslu

sakské šátek - totéž co hózlendr (starší označení tohoto šátku v území, kde se později rozšířil název vídeňský šátek)

selské kabátek - viz kabátek; selské proto, že tento typ se nosil ženami pracujícími výhradně v zemědělství (Šlapanice)

slovenky, boty na slovenský způsob - starší typ botů, koupených v Hustopečích, kam dojížděli ševci z Holíče

spodke - starší výraz pro kalhoty

spoščené šátek (Líšeň) - šátek s konci visícími dolů

stárek, pl.stárci - tři, později čtyři chlapci z bohatších selských rodin, původně jmenovaní obecním představenstvem, později volení mládeží. Nastoupili svou funkci před starými hody a po celý rok, hlavně však o mladých a starých hodech a o ostatcích, organizovali zábavu a ručili za pořádek

stárka, pl.stárky - tvořila pár se stárkem, který si ji volil. Její funkce nebyla tak důležitá jako stárkova, měla spíše representovat a hlavně hodně platit

starý hode - totéž co císařský hode, posvícení, slavené v třetí neděli v říjnu

stežka - stezka

šaryváry - dlouhé kalhoty se širokými nohavicemi

šata - totéž co plína

škrošňa - zvláštní nůše Líšňaček-drůbežňaček, přizpůsobená k nošení drůbeže

šerha - hlasatel při jízdě králů v Troubsku

šlapánské kraj - jeden z nejběžnějších vzorů vídeňského šátků. Název rozšířen pravděpodobně obchodníky

šlifry - (Šlapanice) - ženské střevíce s nízkým podpatkem, sametové nebo lastýnové, ozdobené mašlí nebo růžicí z téhož materiálu.

šmigola (Střelice) - název pro přehnutí kukly nad čelem

šopáke - všední hrubé střevíce mužské i ženské

šopovica - čepice

šorce (sg. šorc i šorec), šoráne, šordáne (hlavně západní Brněnsko) - všechny sukně, které se praly, škrobily a žehlily

špenzl, špenzr - přechodný typ mužského oděvu s přeloženým límcem, nošený pod krátký kabát. Zastával úlohu dnešního svetru

štikované - vyšívaný strojem

táhance, táhaná plocha šátku - vyplněná větvičkovým vzorem

taška - totéž co danda

trčavé kabátek - viz kabátek

trdlica - nástroj na tření lnu nebo konopí

třelky - chudé ženy, které se specialisovaly na tření lnu za odměnu

trukařka (Šlapanice) - předtiskovačka vzorů

tunélke - (Bosonohy) - dva vyztužené obloučky vzadu na
šůscích kabátku

turecké šátek, kocmrňák totéž co

tyjangl, tyjanglica - tyl, tylová půlka, vyšitá strojem

tyról (Líšeň) - totéž co hózlendr

uši - viz hošnice

vandla - necky

véložek - (západní Brněnsko) - trojúhelníková nebo polo-
kruhová manžeta na rukávech ženského kabátku

věnčařka - žena, která se specialisovala na výrobu kytic
pro stárky a věnců k obřadním příležitostem

vepřovice, vepřáke - 1) vysoké boty z hrubé vepřové kůže,
nošené na všední den, 2) vepřák - dlouhý ovčí
kožich

vídeňské šátek - totéž co hózlendr (vídeňské šátek, víd-
ňák, je nejrozšířenější název)

vigoňka -

vintrok - mužský kratší zimní kabát z tmavé vlněné látky

vlňák - velký čtvercový přehoz z vlněné látky, později
z pleteniny, který se rozšířil v 2.polovině 19.st.
Nosil se za chladna a nepohody

vobtáčke - malé povřísélko k zabalování nohy do vysokých
botů pro práci venku za mrazů

vonočka, -e - onuce, čtvercový kus látky, do které se
zabalovaly nohy na nazutí do vysokých botů

vrčka (Šlapanice) - x totéž co motáč

vrub, vróbek - totéž co linyjár

vyšivka plná, slepá - provedená plochým stehem, protikla
k dírkové

záušnice - totéž co hošnice

Zábrňačky - všechny, které bydlely z druhé strany Brna (např. pro Jinačovice od Heršpic a Troubska)

zahrádka, vlasy spletené do zahrádky, do zomičky - dětské zapletení vlasů

žička - plochá cínová lžíce, na obou koncích rozšířená, užívaná při zapletení vlasů

Příloha 1.

Některé zajímavější celky úborů hlavy.

Státní archiv Brno, F 15 3a

1) Pozůstalost po Kateřině Kebortové, 22leté služebné z Kobylnic, zemřelé r.1810 (fasc.11):

1 neues Tuch ausgenäht

1 kammertuchenes Tuch auf den Kopf

1 Kopftuch ohne Spitzen

1 paternes rothes Kopftüchel

1 etwas grobes Kopftüchel

1 rothes Tüchel gross

1 feigexlblau gewirfeltes Tüchl

2) Pozůstalost po Anně Menářové, 50leté svobodné podruhyni z Telnice, zemř.r.1819 (fasc.18):

1 Kopftuch mit Spitzen und

1 Serviette

2 dtto neue mit Spitzen

2 Hauben

3) Pozůstalost po Anežce Pešlové, 29leté čtvrtlánici z Telnice, zemřelé r.1831 (fasc.19a):

1 Kpftuch

1 Kopftuch ausgenäht roth

1 Kopftuch ausgenäht weiss

1 dtto alt

2 weisse Tücher

1 rothes Tuch

1 " Tüchlein

1 Braci (prací?) šátek

4) Pozůstalost po Jenovefě Navrátilové, 26leté služebné z Ponětovic, zemřelé r.1835 (fasc.13):

1 weisses garniertes Kopftuch

1 grosses wollenes und gefärbtes Kopftuch

1 wollenes rothes Kopftuch

1 weiss und roth geblumtes wollenes Kopftuch

5) Pozůstalost po Kateřině Schustrové, 27leté čtvrtlánici z Holásek (předtím v Rosenbergu), zemřelé r.1844 (fasc.18):

1 Weiberhaube mit blauen Bändern

1 weisses grosses Kopftuch

1 weisses kleines Kopftuch

6) Pozůstalost po Anně Dlouhé, 30leté svobodná podruhyni ze Sokolnic, zemřelé r.1847 (fasc.17):

3 gross weisses gesticktes Kopftuch

1 dtto einfaches Kopftuch

2 grosse rothe geblümte Kopftücher

1 grosses gelb und rothes Kopftuch

1 weisses grosses geblumtes Kopftuch

1 blau und gelbgeblumtes Kopftuch

1 blaues Kopftuch mit rothem Blumen

7) Pozůstalost po Alžbětě Dlouhé, 26leté podruhyni ze Sokolnic, zemřelé r.1847 (fasc.17):

1 weisses Kopftuch

1 weisses geblumtes Kopftuch

1 schwarzes Kopftuch mit blauem Rand

2 rothe Kopftücher

4 ordinäre Kopftüchel

1 weisses Kopftuch halb

1 blau wollenes Kopftuch

8) Pozůstalost po Viktorii Vymazalové, 28leté půllánici z Kobylnic, zemřelé r.1848 (fasc.12):

2 rothe Kopftücher (auslendrový šátek)

1 schwarzes Kopftuch

1 mehrfarbiges Tuch (strakatý šátek)

2 grosse Kopftücher (nazakoklení šátek šata na zakoklení)

Výšivky a síťování

Pozůstalost po Terezii Plotové (?) ze Šlapanic, zemřelé r.1809 (fasc.18):

1 weissleinenes Kopftuch mit Spitzen

1 dtto mit schwarzer Seide ausgenäht

1 Bettuch mit schwarzer Seide ausgenäht

1 dtto in der Mitte mit einem rothen Gitter, zu 6 E.

1 dtto mit weiss und rothem Gitter, zu 6 E.

1 dtto zu 3 E.

2) Pozůstalost po Magdaleně Psotové, 43leté domkařce ze Sokolnic, která zemřela r.1808 (F 15 3a fasc.14):

1 feigelblaues Pelzl neu v.Tuch
1 etwas dunkler dtto
1 alter lichter dtto
1 schwarzer bauerner Weiberrock
1 blau zeugener dtto
1 waschzeugener dtto
1 dtto blau
1 zeugenes rothes Röckl alt
3 Fürtücher
1 altes kottonenes dtto
2 zeugene Westen oder Leibeln
1 kottonenes dtto
2 blau kreditorene Tücheln
1 roth
3 türkásche kleine Tücheln
3 roth seidene dtto
8 Ärmelhemter beim Hals mit Spitzen
1 -"- ohne -"-
3 p.rothe Strümpf
1 p.Schuh
3 St.Hauben alt
5 Kopfserweter
3 Leintücher mit Kantl
2 Hanfene ohne -"-

4) Pozůstalost po Marii Novákové, 26leté, ze Sokolnic, zemřelé r.1831 (fasc.16):

1 schwarzes Pelzl
1 dtto alt
1 zeugenes Röckl
1 baumwollener Rock
2 neuer kattunener Rock
1 weiss kanafassener Rock
1 alter kanafassener Rock
1 balues neues Vortuch
1 blaues altes Vortuch
1 blaues kattunenes Vortuch
1 blaues kammertuchenes Vortuch
1 schwarz walissenes Vortuch
1 Kopftuch
1 kammertuchenes Kopftuch
1 leinwandenes Kopftuch
2 alte Hemdeärmel
2 neue dtto
1 schwarzer tuchener Rock
1 kattunenes gelbes Leibel
1 damaszenes blaues dtto
1 blau zeigenes dtto
1 grünes damaszenes dtto
1 roth kattunenes dtto
1 roth zeigenes dtto
1 roth zeigenes Tüchl
1 gelbes zeigenes Tüchl
1 weisses altes Tüchl

1 weisses marissenes Tüchl

1 rothes marissenes Tüchl

1 paar Schuh

1 rothes neues Tuch

Kattun pr. 1/0 Ellen

1 blaue Hauben

1 blaues kattunenes Leibl

2 Leintücher

1 Fürtuch

1 zeugener Rock

1 p.Handschuh

2 Schnallen

1 p.Strümpf

3 Ellen Leinwand

1 1/2 Ellen Kammertuch

5) Pozůstalost po Martinu Mrkvicovi, domkaři z Telnice, zemřelém r.1834 (fasc.19a):

2 staré kožichy

1 halina

1 lajbl modrý

1 kordulka červená

1 kordulka černá

1 spodky kožený

1 spodky černý

1 čepica černá

2 klobouky

2 p.boty

2 břitvy

1 čepica stará

6) Pozůstalost po Ondřeji Kellnerovi, 24letém svobodném podruhu a dělníku (Innmann und Fabrikarbeiter) ze Šlapanic, zemřelém r.184 (fasc.18):

1 neuer Hut
1 neues weisses Hemd
1 P.weisse zwillichene Hosen
1 P.kasamierene Hosen
1 P.tuchene Hosen mit Knöpfen
Roth kasamierene Hosen
1 franzblau tuchene Weste
1 schwarztuchene Weste
1 dtto alte Weste
1 schwarzseidenes Halstuch
1 P.Stiefel
1 schwarztuchener Mantel
1 schwarztuchenes Leibl
1 kurzer Pelz
1 alte Halina
1 alte Mütze
1 heiliger Bild
1 Gebetbuch

Příloha 3.

Poznámky učitele Konstantina Sojky z Troubska z r.1894, týkající se oblečení stárků a stárek (Archiv Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Brno):

Stárka stará

Na hlavě šátek červený saský (jak teď)
vyvázaný jak teď

~~Krajky~~ Rukávce s baňkami, vyšité jen na ramenách (ne tedy v baňkách). Na konci krajky. Pod krkem zapínátko

Kordulka jak teď, mívala však karmazínku na kraji – byla rovno poskládaná, široká porta červená – a podle ní bílá stříbrná porta se zoubky. Vzadu měli varhánkovité šůsky spojené.

Krajky byly na místo půlek
byly kolem krku

Zástěra: černá bliskavá zástěra

Sukně: Spodní sukně byly všeho prosté na vrchu byla černá blyšťavá (všechny krátké)

Punčochy: červené (cihlové)

Střevíce s přezkami

Šátek v ruce nevyšívaný

Nevěsta stará: zrovna tak, jen že měla věnec místo šátku a chůvku z pantlí. V zimě kabát, jak se nosí teď.

Stárka nová: jako stará, až na to, že má půlku a né krajku, jinak naparáděnou kordulku, sukně bílé (nebo hedvábná atlasová), šátek v ruce stejně, střevíce s mašlami.

Stárek

Starý Velký široký tvrdý klobouk za ním velkou kytku
bývala velká mašle se šmoky
Šmoky byli tři po krajích červené a uprostřed
hlad červený (To měli všichni chlapci)

Košile bílá s přišitým límcem. U rukou byly červené límečky (zaobroubka) (Na všední byly límečky modré)

Kordula byla modrá cajková jako vysypaný mák šitá jako teď, knoflíky jako jsou teď (u těch cajkových bývaly knoflíky i sklenné jako červenavé)

Na obyčejno nosíval kabát soukenný se šůsky vzadu

Do kostela mívali stárci plášť až po paty

Spodky kožené žluté (nebo černé) jen po kolena se třapečkem. Třapeček byl přišitý na venkovní straně. Kalhoty byly na velký sklopec (celé břicho se zakrylo)

Boty byly vysoké až dolů tvrdé, Krčák se udělal sám.

Starý Ženich byl jako tento stárek

Nový stárek: Klobouk kulatý (s pentlí černou)
za kloboukem kytku (rozmarýny)
Košile stejná
Kordula soukenná s blyskavými knoflíky
Spodky černé do botů
Boty jako dříve, jen že je více krčáků

Nový Ženich jako nový stárek, jen že má na kordule soukenný kabát (teď lastýn)

Nová nevěsta má vše jak stárka, jen že má kabát purpu-

rový neb jinaké barvy, na hlavě věnec místo šátku, na prsou půlečku a na ní hedvábný šátek, pak na bílých sukních bohatou atlasovou neb hedvábnou sukni vzaná. Chůvku má též z pantlí nebo vyšívanou.

Příloha 4.

Školní kronika v Ořechově, zápis nedatován (pochází asi z r. 1896), str. 180n:

V těchto dnech dostalo se škole naší vzácného daru. Daroval totiž p. Frant. Bakeš, majitel velkostatku v Ořechovičkách a naďučitel na odpočinku, škole naší 131 národních vzorků ku předtisknutí pro vyšívání. Dar ten zaslala paní Lucie Bakešová s vřelým vlasteneckým přípisem tohoto znění:

Kdo miluje vlasť a národ svůj, záleží mu na tom, aby vždy a všude tento byl povznášen. Nastala doba národopisného hnutí. Archeologové a antropologové pátrají po původutoho onoho národa; každý národ myslící chce věděti, jaké byly začátky jeho, co vytvořil, jak se vzdělával, zušlechťoval - slovem; jak velký má podíl v kultuře světové a jak svérázným byl.

Národ náš vždy a všude byl odstrkován a tupen a za nevzdělaný a surový prohlašován. Záležeti musí každému vlastenci, aby dokázal, že to není pravdou, že národ náš měl svou vlastní velkou vzdělanosť, že ze sebe se samostatně vyvíjel.

Poznali jsme, že národopisnými výstavkami místními značný pokrok ve studiu etnografickém docílíme a že nejvyšší čas jest, abychom dílo Sušilem, Bartošem a jinými vlastimily započaté rychle dokončili a zbytky dávné svérázné vzdělanosti našich předků sebrali; vždyť starší lidé odumírají a památky staré s nimi.

V národě denně se vytrácí svéráznosť a vše urovná-

vající světa běh (který bychom též modou nazvati mohli) smazuje i z nás svéráznost naši.

Vynikající ušlechtilou vlastností jest naše národní ornamentika a naše vyšívání. Kdo ponejprv spatří výšivky staré ať české, ať slovácké, hanácké nebo valašské, žasnouti musí nejen nad volbou barev, zvláštní pracnou a krásnou technikou, ale i nad tvorbou vzorů tisícerých.

Ornamenty ve výšivkách našich jsou tak krásné, tak ušlechtilé, že odpůrci naši ve Vídni při výstavě olomouckého vlasteneckého musea neváhali nazvati je klasickými.

Jelikož v lidu našem - zvláště kolem Brna - vyšívání (až na bílé) skoro úplně vyhynulo, umínili jsme si, do našeho kraje vnésti opět ony krásné vzory z jiných koutů Moravy a lid opět k tomu přivésti, by sobě svůj šat, příbytek i chrám ozdobovali vlastní ruční prací, a to vlastními národními vzory.

Dali jsme zhotoviti u brněnského vzorkáře Aloise Antoše 131 vzorků vykreslených vesměs z výšivek olomouckého musea. Jsou to vzory valašské, hanácké a slovácké; jen vzor číslo / jest český od Turnova a číslo / jest z Ořechoviček ze starých záclon, jejž kreslila si stará babička sama.

Jakmile počali jsme tisknouti lidu vzory na oděv, a rozšířila se pověst o tom i dále, všímali si toho vlastenci i vlastenky a posílali nám z Moravy i z Čech různé části oděvu, plachty aj. k natisknutí, jež pak vyšívali.

Zvláště pak když rozšiřoval se obřadní tanec (vlastně soubor tanců) "Královničky", tisknuto pro tančící děvčata velmi mnoho; vždyť každá "královnička" chtěla míti oblek svůj co nejhojněji vyšívanými národními vzory ozdobený. Když roku 1888 výstavka zde pořádána byla, zaskvěly se skvostné naše vzory ponejprv na šatech "královniček" a svatebčanů.

Arciť vynasnažili jsme se s bývalou učitelkou, sl. A. Svobodovou, by za vedení našeho dívčiny přivykly si vyšívati svůj šat a obydlí krášliti vyšitými předměty.

Ponenáhlu se nám to dařilo tak, že v r. 1894 tisknuto již(za rok) 1000 předmětů. (Téhož roku byla výstavka v Troubsku a tisknuto tedy také mnoho do Troubska).

Od roku 1888 tiskla jsem lidu z Ořechoviček i odjinud s radostí naše krásné vzory a nyní, kdy opět vyšívání vnikło v lid, a, jak doufáme, nikdy nevymizí, darujeme všechny naše vzory počtem 131 škole ořechovské. Representují kapitál 150 zl.

Mimo to jest krabice, z níž se tiskne (za 5 zl.) na barvu modrou a druhá (za 2 zl.) na barvu bílou.

V dalším vyslovují dárci přání, aby vzory ty lidu tisknuty byly - což by snad sl. učitelka ručních prací konati mohla.

Potřebný obnos na barvu a obnovování vzorků zjednán budiž nepatrným poplatkem za tisknutí vybíraným. K vůli úplnosti uvádím také, jaký by ten poplatek podle přání pí. Bakešové býti měl:

Za kapesník s úzkým vzorem	2 kr.
za kapesník s širším	3 kr.
za kapesník s velmi širokým	4 kr.
za plachtu	12 až 15 kr.
za kordulu	4 až 5 kr.
za rukávky ke košili	1 až 2 kr.
za zástěru	5 až 10 kr.
za sukni	10 až 12 kr.
za rukávce	4 až 8 kr.
za límeček	1 až 2 kr.

3ɫ8 22

Informátoři

Křížkem označené obce jsou dnes součástí Velkého Brna. Uvedeni jsou i informátoři L.Kunze (Kz) a E.Urbachové-Babákové (U-B).

Bohunice✝: Anna Šauerová, roz.Jarošová, 1867, ze selského prostředí,

Bosonohy: Kristina Gabrielová, roz.Kubová, 1889, ze selského prostředí, provd.za zednického mistra

Bystrc✝: Antonie Stejskalová, roz.Křížová, 1878, děl.prostř.
Anna Havlíčková, roz.Beránková, 1879, děl.prostř.
Norberta Richtrová, roz.Křípačová, 1878 -"-

Dědice: Františka Kučerovská, 1900, dělnice

Holubice: František Novák, 1866, dělník na dráze
Karel Zelinka, 1877, cestář

Jinačovice: Anna Stodůlková, roz.Kučerová,1887,zeměd.prostř.

Jundrov✝: Frant.Hanušová, roz.Klusáková, 1879, děl.prostř.
Marie Šedová, roz.Formanová, 1892, manž.zedníka

Kanice: Barbora Marvánková, 1859, zemědělská dělnice

Kohoutovice✝: Marie Valová, roz.Hlavničková,1878,děl.prostř,

Komín✝: Klára Kučerová, roz.Staňková, 1871, dělnické prostř.
Ant.Vašíčková, roz.Staňková, 1871 -"-

Královo Pole✝: Marie Pohlová, roz.Mašková, 1873 (U-B)

Lískovec✝: Marie Kraiplová, roz.Střelicová, 1887, děl.protř.
Rozálie Jirgálová,roz.Kůrková,1875,dělnické prostř.

Líšeň✝: Eduard Elpl, 1871, řídící učitel
Anastasie Valoušková, roz.Svobodová 1886, překupnice

Lysice: Frant.Bursáková, roz.Nachtigalová, 1887, malořemeslnické prostředí

Mělčany: Ondřej Šlégl, 1882, rolník
Marie Dobrovodská,roz.Šalplachtová,1884,zeměd.
Marie Putnová, roz.Doborovodská,1872,zeměd.prostř.

Nebovidy: Marie Embergová,roz.Polcarová,1873, býv.překupnice s máslem

Marie Šmídová, roz.Šmídová, 1879, ze živnost. prostředí

Němčany: Aloisie Rysová, 1894, zemědělské prostředí

Nikolčice: Frant.Léska, 1880, dělník

Marie Stejskalová, 1882, zemědělské prostředí

Nížkovice: Marie Mazalová, roz. Šlesingrová, nar. 1866, malozemědělské prostředí

Nosislav: Marie Křenová, roz.Müllerová,1884, rol.prostř.

Ochoz: Anna Poláková, roz.Blatná, 1863,ze eměd.prostředí

Anna Kalíšková, roz.Šnajdrová, 1880

Marie Knechtová, roz.Pokorná, 1881, ze eměd.prostř.

František Trávníček, 1877, ze eměd.prostředí

Frant.Petlach, 1890, vápeník

Obřany†: Klára Vojtová, roz.Fricová, 1882, zeměd.prostř.

Ořechov: Anna Knapová, roz.Párová,1878, dělnické prostředí

Aloisie Párová,roz.Fraňková,1887, -"-

Anna Čechová, roz.Hladůvková,1870,zeměd.prostředí

Štěpánka Homolková, roz.Pavlíková,1912,děl.prostř.

Ostopovice: Josefa Bučková, 1873, z dělnického prostředí

Popovice: Jan Homola, 1881, rolník

Popůvky: Cecilie Pazourková, roz.Pazourková, 1878, zeměd. prostředí

Vincencie Bučková, roz.Vyskočilová, 1868

Antonín Buček, 1869, oba dělnické prostředí

Radostice: Františka Dtimlová, 1879, dělnické prostředí

Jan Peška, 1879, stolař

Řečkovice†: Marie Bartáková, 1858 (B-U)

Marie Janíčková (U-B)

Julie Gromešová (U-B)

Frant.Milotínská, roz.Komárková,1883,děl.prostř.

Střelice: Antonín Švestka, 1869, rolník

František Smutný, 1876, krejčí

František Dlapka, 1876, železniční zaměstnanec

Antonín Pavlík, 1892, -"- kronikář

Kristina Paterová, roz.Pernová, 1872,z familie, provdaná za železničního zaměstnance

Kristina Drimlová, roz.Švestková,1879,rol.prostř.

Marie Kazdová, roz.Kiliánová, 1872, děl.prostř.

Cesilie Sadilková,roz.Švestková,1872 -"-

Šaratice: Miroslav Robeš, 1920, rolník

Šlapanice: všechno Kz, věk k roku 1950

František Žeman, 86, rolník

Antonie Krčmová, 80, zeměd.prostředí

Marie Zemanová,60, -"- (dcera)

Josef Krčma, 73, kovodělník

Metoděj Říčánek, 65, kloboučník

Emilie Burešová, 70, švadlena

Jan Rožek, 67, krejčí

Rudolf Hrdlička, 52,

Štěpánka Bičová,66

Hermína Zelinková,80, obě tiskařky výšivek

Telnice: Hynek Konečný, 1873, rolník

Anna, roz.Zemanová, 1879, manželka

Anděla Charvátová, roz.Holánková, 1882,děl.prostř.

Troubsko: Marie Pokorná, roz.Holánková,1896,selská švadlena

Terezie Bartoňková, roz.Doležalová, 1901,zeměd.prostř.

Marie Velebová, roz.Čoupková,1879,manž.stolaře

Antonie Fialová, roz.Kršková,1878, dělnické prostř.

Tuřany[+]: Jan Franc, 1895, rolník

Julie Kudláčková, roz.Krejčová,1883

Tvarožná: František Kaláb, 1881, rolník

Cyrila Odehnalová, roz.Tomášková, 1885,děl.prostř.

Berta Šmerdová, roz.Pražáková,1876 -"-

Újezd: Anežka Vítková, roz.Pleská, 1880,manž.obec.~~policajta~~ strážníka

Žebětín: Frant.Kozlová, roz.Helánová,1872,děl.prostředí

Marie Kozlová, roz.Křížová,1872, -"-

Johanka Brázdová, roz.Coufalová, 1880, ze selského prostředí, manž.kováře

Židenice[+]: Cecilie Wiesmannová, roz.Švábenská,1886,

Anna Chlupová, roz.Graumannová,1890 (Juliánov)

všechny další B-U, věk k létům 1951

Uhrová, roz.Wiesmannová, 82, selka

Karásková, roz.Jarošová, 79, dělnice

Samohýlová, roz.Hadová, 82, dělnice

Saidová, roz.Karlíková, 70 (Juliánov)

Soupis pramenů, použitých pro předkládanou práci.

1) Archívní povahy.

1. R.Benda: Morbeser Tracht. Rkp., Archiv EÚ MM

2. (Fr.Doležal) Paměti hodná kniha. Založena od r.1801. Jaké příhody se ty léta staly a taky léta toho, který tu knihu zakládal a jeho manželky a dítek, kterého roku se který narodil, zakladatel této knihy byl dole stojící: Franz Doležal.

3. Dopis Židlochovského panství, zda se na slavnost mají vyslat Češi nebo Němci.SAB Brno, A8-R 37/24-1836.

4. Kronika z Líšně, díl I.

5. Gemeinde-Gedenkbuch Morbes. EÚ MM

6. Kronika ořechovské školy. Díl I.

7. Kronika Střelic. Díl I.

8. Josef Klvaňa, zápisníky. Archiv EÚ MM

9. Ludmila Mátlová: Kroj v okolí Nezamyslic. Rkp. Archiv EÚ MM

10. Pozůstalostní soupisy z patrimoniálních archivů, Státní archiv Brno, sign.F 15 3a, F 15 27, Městský archiv Brno XXXI/68, VI/572, VI/556, VI/557, VI/567, VI/554, XXIX/77, XXIX/55, VII/224, XXXI/56, VI/25I, XXXI/70, XXXI/69, XXXI/59, LI/356, XXXI/63, XXXI/70, VI/470, XXXI/58, XXXI/61, XXXI/56, XXXI/72.

11. Konstantin Sojka, poznámky k oblečení stárků a svatebčanů pro národopisné slavnosti, 1894, archiv ÚEF ČSAV Brno.

12. Pozůstalost Lucie Bakešová, archiv ÚEF ČSAV Brno.

2) Ikonografické prameny.

13. Hieronymus Benno Beyer - Hans Jörg Zeiser: Obležení Brna Švédy od 3.května do 20.srpna 1645. Olej na plátně z r.1645.

14. Anonymní lept Brünn in Mähren, 3.čtvrtina 17.století vydali dědici J.P.Wolfa, Brno.

15. F.B.Werner: Kostel a klášter v Zábrdovicích. Č.10 z kolekce pohledů na Brno, mědiryt, 20.léta 18.stol. ryl M.Engelbrecht, Augsburg

16. F.V.Korrompay: Brno v době průvodu Božího těla r.1748. Olej na plátně.

17. Kvaše neznámého autora z let 1765.(hlavně Zelný trh).

18. Miniatury Antonína a Barbory Trnkových ze Slavíkovic, Prostějov 1795. K disposici byly fotokopie, kolorované, pořízené Q.Trappem r.1874 (archiv EÚ MM).

19. Fr.Rechtořík, Pohled na Petrov, 1817, akvarel.

20. Franz Richter, veduty Brna, z nich hlavně:
Brno od východu, 1828
Pohled na jižní svah Františkova od Ponávky. 1.třetina 19.st.
Pohled na Schafgotschovu zahradu v Králově Poli. -"-
Brno od Zderadova sloupu, 1825.
Pohled na Špilberk ze Švábky, 1830.
Boční vchod do vesnice Černovic u Brna, 1822.
Všechny pohledy od Kamenného mlýna v Pisárkách, kolem r.1830
Pohled na Brno z Černých polí, 1.třetina 19.století.
Brno od jihu, 1827.
Pohled na Brněnskou bránu z Pekařské ulice, 1828.
Zelný trh, 1830.
Vchod na Františkov z Pekařské ulice, 1826.
Brno od severu, 1816.

21. (Helena Kusáková: Dílo Frant.Richtra II. Časopis Moravského musea 40 (1955).

22. Wilhelm Horn: Mährens ausgezeichnete Volkstrachten. Brno 1838.

23. (Josef Klvaňa: Důležité vyobrazení krojů moravských z r.1837.) Národopisný věstník československý 5 (1910) 153n.)

24. Ed.Richter (1808-1853): Trhoví zpěváci v Židlochovicích. Reprodukováno v knize R.Smetana-B-Václavek: České písně kramářské, 2.vyd. Praha 1949.

25. Marie Gardavská: Rakousko-uherské typy lidové. V. Líšeňáci u Brna, I., II.

3. <u>Krásná literatura.</u>

26. Viktor Kamil Jeřábek: Mezi Litomyšlí a Brnem. (Zápisky literátovy.) Litomyšl 1941.

27. V.Kosmák, dílo. (2.vydání Brno, 1926).

28. Jaroslav Marcha, dílo.

29. Alois a Vilém Mrštíkové: Rok na vsi. Praha 1949, 6.vydání

30. Rudolf Těsnohlídek: Kolonia Kutejsík. Praha 1958, 3.vydání

31. Rudolf Těsnohlídek: Liška Bystrouška. Brno 1957, vydání šesté

32. J.Večeřa: Košaři. Praha 1930, vydání druhé

4. Národopisná literatura o okolí Brna (se vztahem ke kraji).

33. Královničky. Staré národní tance obřadné se zpěvy. Sebral pro lid a podle Sušila sestavil František X.Bakeš. 1889.

34. František Bartoš: Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými. Brno, 1882.

35. Frant.Bartoš-C.Mašíček: Líšeň. Obrázky lidopisné. Zvláštní otisk z Časopisu Matice moravské, roč.XXVI, 1902.

36. Jan Burk: Brněnský kroj. Český lid 30 (1930) 293-296

37. Hans Pelkl: Heimatbüchlein der Brünner Sprachinsel. 2 seš., Brno 1924-1925.

38. Mich.Haberlandt: Oesterreichische Volkskunst I,II. Wien 1911 tab.22, výš.č.8

39. Zdeňka Jelínková: Kola, hoje a taneční hry na Brněnsku a Oslavansku. Brno 1958

40. Katalog národopisné výstavy v Ořechově.

41. Katalog národopisné výstavy v Troubsku. 1894.

42. Matěj Kocman: Lidové písně z Troubska. 1895.

43. Miroslava Ludvíková: Pověry kolem narození a smrti na Brněnsku. Věstník Národopisné společnosti československé, v tisku.

44. Muž ze Zbýšova u Křenovic. Český lid 3 (1894), str.160.

45. František Sušil: Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými. Praha 1951, 4.vydání

46. Zeitschrift für österreichische Volkskunde 1 (1896) 134 (troubské královničky).

47. Český lid 5 (1896) 9 (troubský pár na Národopisné výstavě v Praze).

48. Emil Smrž: Bosonohy: Ráz života osady brněnského kraje. Bosonohy 1928.

49. Upomínka na národopisnou výstavu ve Slavkově. 1893.

50. (Vesna) Kroje okolí Brna. Bez roku vydání, rozmnoženo.

51. Ludvík Kunz: Lidový kroj ve Šlapanicích u Brna. Časopis Moravského musea 34 (1950) 367-412

52. Eva Babáková: Zaniklý kroj v Brně Židenicích a Juliánově. Časopis Moravského musea 36 (1951) 210-226

53. Eva Urbachová: Lidový kroj v Brně-Králově Poli a v Řečkovicích. Časopis Moravského musea 38 (1953) 83-88

54. Miroslava Ludvíková: Lidový kroj na Brněnsku. Střelice u Brna. Časopis Moravského musea 40 (1955) 164-176

55. Miroslava Ludvíková: Lidový kroj na Brněnsku. II. Obce na západ od Brna 42 (1957) 85-104

56. M.Ludvíková: Úvazy šátků na Brněnsku. Časopis Moravského musea 43 (1958) 93-112

57. M.Ludvíková: Obřadní kroj na Brněnsku. Čas.Mor.musea 44 (1959) 151-162

58. M.Ludvíková: Kroj nazápadním Brněnsku. Diplomová práce, 1959

59. M.Ludvíková: Výšivka na Brněnsku. Časopis Moravského musea 45 (1960)165-174

60. M.Ludvíková: Pracovní kroj brněnského venkova. Brno v minulosti a dnes 4 (1962) 137-149

61. M.Ludvíková: Kroj brněnského venkova v letech 1748-1848 Časopis Moravského musea 49 (1964) 169-198

5. Vlastivědná a historická literatura se vztahem k tématu.

62. Bárta-Zahrádecký, Jan: Brno.Národnostní monografie. Knihovna "Menšinová revue", č.3. Jednota matič. učit. a pěstounek, Líny u Plzně, 1913-.

63. Blätter aus der Geschichte des Brünner Handels. Handelsgremium Brünn, 1928.

64. J.Bromus: Bilder aus dem industriellen Leben Brünns, Ost und West, 1838.

65. Hanke v.Hankenstein: Bibliothek der mährischen Staatskunde I.Wien, 1786

66. Okolí Brna. Vedoucí autorského kolektivu dr.Miroslav Vahala. Praha 1963.

67. Karel Pokorný: Slatina - naše školní obec. Brno 1936

68. Popelář-Dvořáková-Vahala: Brno. Praha 1956.

69. Fr.Šujan: Dějepis Brna. Brno 1902.

70. J.Tenora: Statek sv.Petra v Brně. Brno, 1934

71. Tuřany ve Svornosti. Tuřany 1948

72. Vlastivěda moravská. II.Místopis.
Augustin Kratochvíl: Židlochovský okres. Brno, 1910

73. -"- Ivančický okres. Brno, 1904

74. Alois Ličman: Slavkovský okres. Brno, 1921

75. F.A.Slavík: Brněnský okres. Brno 1897

76. Blahoboj Uhlíř: Šlapanice u Brna. Místopisný pokus vlastivědný pro školu a dům. Velké Meziříčí 1924.

77. Gregor Wolny: Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert. VI sv., 1835-1842

78. Z dějin dělnického hnutí na Brněnsku, Brno, 1956

6. Ostatní literatura

79. L'Art populaire hongrois. Budapest. Section Ethnographique du Musée National Hongrois. B.r.v.

80. František Bartoš: Dialektologie moravská. Druhý díl. Nářečí hanácké a české. Brno, Matice moravská, 1895.

81. E.Fél - T.Hofer - K.Csilléry: Ungarische Bauernkunst. Budapest, Corvina 1958

82. Ferencz Kornélia és Palotay Gertrug: Hímzömesterség. A Magyarországi néphímzések öltéstechnikája. Budapest 1940, 2.vydání

83. Vlasta Fialová: Zapomenutý druh lidového vyšívání na Valašska. Časopis Moravského musea 36 (1951) 162-181

84. Jano Fojtík: Slovácká halena a její výhodnost, úpadek halenářství ve Veselí n.M. Svaz 3 (1913) 340-343

85. Györffy István: Magyar népi hímzések. I. Cifraszür. Budapest 1930

86. Josef Hanika: Sudetendeustche Volkstrachten. Liberec 1937

87. Bohuslav Havránek: Nářečí česká. V díle Československá vlastivěda. Díl III. Jazyk.

88. J.Chloupek: Dnešní jazyková situace v Brně. Brno v minulosti a dnes 4 (1962) 223n.

89. Josef Klvaňa: Bojkovice u Uherského Brodu. Časopis Vlasteneckého mus.spolku olomouckého 10 (1893)

90. Josef Klvaňa: Rubáč a oplíčko na jihovýchodní Moravě. Český lid 8 (1899).

91. Hanna Kronberger-Frensen: Deutsche Stickmuster. Von ihren Anfängen bis zum Biedermeier. Hamburg

92. L.Kunz: Některé národopisné konsekvence společenských proměn na zemědělské vesnici. Časopis Moravského musea 44 (1959).

93. Miroslava Ludvíková: Jak se lid oblékal v jižní části Drahanské vysočiny. Časopis Moravského musea 47 (1962)

94. M.Ludvíková: Lidový pozitivní tisk na Moravě. V tisku

95. Hans Mützel: Vom Lendenschurz zur Modetracht. Berlin 1925

96. Jaroslav Orel: Rekonstrukce lidových tkanin. Umění a řemesla 5 (1959)

97. Rudolf v.Ottenfeld: Die österreichische Armee 1700-1867. Wien, b.r.v.

98. Jarmila Pátková: Ľudový odev v okolí Trnavy. Bratislava 1957.

99. Jarmila Pátková: Vplyv továrenskej výroby na ľudový odev trnavského okolia. Slovenský národopis 2 (1954) 94-122

100. V.J.Pokrný: Říčany na Moravě. Kapitoly z jejich dějin. Brno 1923

101. Vilém Pražák: Slovenské lidové výšivky. Bratislava 1935

102. Schirek Karl: Färberei und Zeugdruck in Mähren. Mittheilungen des Mähr.Gewerbemuseums 17 (1899) 177-191

103. Hans Sibmacher: Newes Modellbuch in Kipffer gemacht. Nürnberg 1604. Faksimilové vydání. Berlin 1874

104. O tradiční mluvě v předměstích Brna. Josef Skulina. Brno v minulosti a dnes 4 (1962)

105. Drahomíra Stránská: Lidové kroje československé. I. Praha 1949.

106. Bohumil Suchý: Nauka o látkách oděvních. Prostějov 1922

107. Südmährisches Heimatbuch für Volk und Schule. Mikulov 1923

108. F.S.Svoboda: Horáci-Podhoráci. Od Horácka k Podyjí 2 (1924-5) 17-20

109. J.F.Svoboda: Lidové umění výtvarné. Moravské Horácko. Sv.3, seš.1. Praha 1930.

110. Jitka Staňková: Lidové tkaniny na Žďársku koncem 19. a počátkem 20.století. Český lid 46 (1959)

111. Vlasta Svobodová: Lidový kroj v okolí Náměště n.O. Československá etnografie 7 (1959) 113-145

112. V.Svobodová: Modrotisk ve Velké Bíteši. Český lid 45 (1958)

113. O archivních pramenech 18. a 19.století k výzkumu lidového kroje a textilní výrobě na Moravě. Český lid 48 (1961) autorka Vlasta Svobodová.

114. Vl.Svobodová: O lidových výšivkách na brněnském Kloboucku ~~44 (1957)~~ Český lid 44 (1957)

115. Vl.Svobodová - J.Štika: Hanácký kroj v literárních a ikonografických pramenech do poloviny 19.století. Český lid 54 (1964)

116. Šolta Antonín: Památky starobylého vyšívání českého na rouchách kostelních z Chrudimska. Chrudim 1896

117. O.Šroňková: Die Mode der gotischen Frau. Praha 1955

118. O.Šroňková: Die Mode von der Renaissance bis zum Rokoko. Praha 1959

119. Erika Thiel: Geschichte des Kostüms. Berlin 1960.

120. Zikmund Winter: Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až po dobu Bělohorské bitvy. Praha 1893.

121. Josefa Zemanová: Nářečí Bučovské. Rukopis.

Národopisné sbírky museí:

Brno, Ivančice, Klobouky u Brna, Mor.Budějovice, Olomouc, Praha, Slavkov, Sopron, Šlapanice, Vyškov, Znojmo, Židlochovice

Seznam vyobrazení.

1. Vesnice u Brna na počátku 19.století.
Fr.Richter: Boční vchod do vesnice Černovic u Brna 1822.

2. Brněnské trhovkyně r.1765.
Detail anonymního kvaše Zelného trhu.

3. Trhovkyně.
Detail veduty Zelného trhu od Frant.Richtra z let 1830.

4. Trhovkyně r.1964.

5. Detail z leptu Brünn in Mähren z 3.čtvrtiny 17.století.

6. Detail z Korrompayova obrazu Brna v době průvodu Božího těla r.1748.

7. Zelný trh v Brně r.1765.

8. František Sedláček, rolník z Nesvačilky.
Jeho kroj získalo Moravské museum do svých sbírek a vystavovalo jej v letech 1950-1960.

9. Troubské kroje v exposici z let kolem 1940.

10. Měšťka a venkovanka.
Detail kvaše Zelného trhu z r.1765.

11. Žena z městské chudiny.
Detail Richtrova akvarelu vchod na Františkov z Pekařské ulice z r.1826.

12. Vzorky běžně nošeného modrotisku.
Vzorky krizetu, Tvarožná, Střelice
Vzorky zefíru, ze kterého se šily mezi oběma válkami jupky.

13. Vzorek trajdy, nošené ve Střelicích.
Vzorek trajdy, tkané v Lysicích.
Vzorky trajd, tkaných v Bystřici n.Pernšt.

14. Prací písty ze Šlapanic.

15. Antonín Trnka ze Slavíkovic, podle miniatury z r.1795.
Zajímavé detaily účesu, košile a vesty.

16. Ocáskový kožich.
Detail z Korrompayova obrazu Brna v době průvodu Božího těla r.1748.

17. Halena s límcem, počátek 19.století.
Újezd u Brna (podle Vlastivědy moravské, Židlochovský okres).

18. Halena s límcem.
Ed.Richter: (1808-1853): Trhoví zpěváci v Židlochovicích.

19. Mužská soukenná vesta "kordula".
Lehký kabátek bez podšívky,oblékaný na kordulu.
"Kacabaja" ze Šlapanic.
Lajbl.

20. Halina.
Plášť.

21. Účes se lžicí, šata a další podrobnosti ženského svrchního oblečení.
Detail z Korrompayova obrazu z r.1748.

22. Úvaz šaty a podrobnosti ženského svrchního oblečení.
Detail kváše Zelného trhu z r.1765.
Úvaz šaty.
Detail z akvarelu F.Rechtoříka Petrov od dnešní Hybešovy ulice, z r.1817.

23. Úvaz šaty v Líšni podle M.Gardavské (2 obr.).
Počátek 3.třetiny 19.století.

24. Detail rukávců, kordulky a úvazu šátku.
Barbora Trnková ze Slavíkovic, podle miniatury z r.1795.

25. Čepec.
Úvaz šaty.

26. Úvaz spodního šátku.
Úvaz "na réč".
Úvaz "na babičko".

27. Postup vázání vídeňského šátku (4 det.).

28. Úvaz šátku z Troubska. (3 det.)
S malými variantami se nosil na celém západním Brněnsku.

29. Ořechov (3 det.).

30. Řečkovice (2 det.).
Žebětín.

31. Bystrc.
Jinačovice.
Komín (2 det.).

32. Juliánov, úvaz na grču (2 det.).
Židenice, úvaz na grču.

33. Obřany (2 det.)
Ochoz (2 det.)

34. Líšeň (3 det.)

35. Tvarožná. Šátek bez veložení. (2 det.)

36. Tvarožná. Veložené šátek (3 det.).

37. Újezd.
Na rožke.
Na věneček.

38. Tuřany (3 det.).

39. Typ východobrněnské zástěry (Šlapanice).

40. Typ západobrněnské zástěry (Troubsko).

41. Ženský kabátek.
Výzdoba véložků - manžet ženského kabátku.
Příklad stehové výzdoby na manžetách.

42. Kacabajka staršího typu.
Ovčí kožíšek střihu kacabajky, potažený suknem
Kacabajka mladšího typu.
Jupka.

43. Dětský kroj z Líšně podle Marie Gardavské.
Konec 19.století.

44. Oblečení dětí v Troubsku r.1902.
Třídním učitelem byl národopisný pracovník
Konstantin Sojka.

45. Povozníci na třech detailech kvaše Zelného
trhu r.1765.

46. Mužský pracovní kroj.
Detail akvarelu údolní cesty od Kamenného mlýna
do Žabovřesk. Frant.Richter, 1830.

47. Pasáček.
Detail Richtrova akvarelu U Kamenného mlýna
v Pisárkách, xx1830.

48. Hotař a oráč.
Detail kresby tuší z pohledu na Brno z Černých polí
Fr.Richter, 1.třetina 19.století.

49. Přežívání vesty ve všedním oblečení.
Líšeňský kuřenčář podle M.Gardavské (2 det.).

50. Líšeňský kuřenčář v oblečení pro fotografování.
Z původního tradičního oblečení zbyla vesta a ka-
bát. Kolem r.1900.

51. Pracovní oblečení s kacabajkou staršího typu,
kolem r.1890, Šlapanice.
Ant.Kalvoda, kresba barevnými tužkami a uhlem.

52. Pracovní oblečení starší líšeňské překupnice.1910

53. Žena v polosvátečním letním oblečení s kabátkem. Nošeno kolem r.1890. Od všedního pracovního se liší jen pečlivostí a zachovalostí. Německé národopisné slavnosti Brno-Komárov, 1935.

54. Současné polosváteční oblečení žen (1950). Od všedního se liší jen materiálem. Šlapanice.

55. Manželský pár z Líšně.
W.Horn: Mährens ausgezeichnete Volkstrachten.1838

56. Sváteční oblečení z Líšně podle M.Gardavské (2 obr

57. Sváteční oblečení z Líšně podle M.Gardavské "

58. Ženské sváteční oblečení z Troubska z let 1875 a 1895.

59. Sváteční oblečení informátorek národopisných pracovnic:
1) lidová léčitelka Lemonka z Ořechova (L.Bakešové
2) zpěvačka V.Růžková z Bohunic (F.Kyselková).
1890-1895.

60. Rodina šafáře Pražáka z Tvarožné. Matka a nejmladš dcera v kacabajce staršího typu a v šátku se spuštěnými cípy. Dospělé dcery v kabátku a půlce. Otec a synové v městském oblečení. 1884

61. Seslká rodina Knechtova z Ochoze. V mužském oblečení se dlouho udržuje vesta. Nejmladší dítě má gandušek a slamáček, matka a babička mají starší typy, dcera je v kacabajce mladšího typu, dítě v zástěrce se blíží městskému oblečení. 1910

62. Děvče v rukávcích po odložení půlky, ale ještě bez krejzlu.
Bohunice, období Národopisné výstavy v Praze.

63. Děvčata oblečená k tanci. Žabovřesky 1914.

64. Děvčata ve svátečním oblečení
a) v kacabajkách mladšího typu,
b) v pleteninových vlnácích.
Žabovřesky 1914.

65. Zimní sváteční oblečení žen z r.1950, Šlapanice. "Kočková kacabajka", žinilkový vlnák.

66. Stárek z Ochozu s ozdob eným kloboukem a zástěrou. Schematické znázornění, jak se nosil široký klobouk.

67. Stárkovská kytka na třírohém šlapanickém klobouku.
Stárkovský klobouk z Líšně.
Stárkovský klobouk z Komína.

68. Oblečení stárků z Tuřan, 1954.

69. Hody ve Šlapanicích 1932.
S ostatním honosným oblečením stárků kontrastují běžné dlouhé kalhoty.

70. Stárek a stárka z Líšně, 1900.
Stárek zachovává tradiční oblečení& stárka nemá na krku ani šátek ani půlku.

71. Stárek a stárka ze Žabovřesk, 1932.
Stárka má tradiční oblečení, ale stárek je v oblečení městském (až na klobouk).

72. Postup obřadního zaplétání vlasů (6 det.).

73. Líšeň, účes na motáč.
Šlapanice, variant, na vrčku.

74. Detail úpravy hlavy šlapanické stárky, 1932.

75. Nevěsta s úvodnicí. Troubsko, 1895.

76. Nevěsta s úvodnicí.
Německé národopisné slavnost v Brně-Komárově,1935.

77. Zlomek kostelní výšivky z Tikovic, provedené smetanovým hedvábím na lněném plátně.

78. Zlomky kostelní výšivky z Tikovic, provedené smetanovým hedvábím na lněném plátně.

79. Část lněného antipendia z Ořechova, vyšitá červenou přízí.
Část lněné koutnice z Ořechova, vyšitá červenou přízí.

80. Pták z koutní plachty z Ořechova, 18,stol.
Dvouhlavý orel z koutní plachty z Ořechoviček.18.s.
Pták ze síťované vložky, 1.pol.19.století
Ptáček z plíny z Ostopovic. Kolemr.1850.
Detail z červeně z červeně vyšité plíny z Ořechova, 1.pol.19.stol.

81. Lněné antipendium z Tikovic, vyšité černým hedvábím

82. Část antipendia z Ořechova, vyšitá červenou přízí.
Krajka síťovaná.

83. Červeně vyšitý roh šaty ze Šlapanic.

84. Hlavní cíp plachetky ze Střelic, přešité na půlku, s typickým empirovým věnečkem.

85. Červeně vyšitý roh plíny z Ořechova.
Detail téže plíny.

86. Vedlejší motiv plíny z Ořechova, příklad uvolňování symetrických kytiček. 1.pol.19.stol.

87. Příklad stylisace košíčku, plína z Ořechova. Pol.19.století.

88. Příklad střídmé výšivky z plíny. Ořechov.

89. Hlavní cíp půlky ze Žebětína. Kolm r.1880.

90. Starší a mladší typ výšivky na oddělených stuhách k zástěře. Šlapanice

91. Detail z interiéru ze Šlapanic, 1950.

92. Síťovaná vložka z úvodnice, barevně vyšitá.

93. Hranice kroje brněnského venkova k r.1880.

94. Pozitivní tisk. Pracovní sukně ze Střelic, kolem r.1900

Děkuji svým předchůdcům, kteří první psali o Brněnsku,
svému otci za pomoc a pochopení,
spolupracovnici St.Cikhartové za obětavou práci
při zhotovování fotografií,
Lierce Boudové za kresby,
pracovníkům v archivech, museích a knihovnách za to,
že mi vždy ochotně vyšli vstříc,
všem svým informátorům za bezmeznou trpělivost.

Brno v dubnu 1965.

Miroslava Ludvíková

Posudek kandidátské práce Miroslavy Ludvíkové "Kroj brněnského venkova", 1965, 338 stran, z toho 170 stran aparátu a obrazových příloh.

Práce Miroslavy Ludvíkové je výsledkem mnohaletého studia lidových krojů na Brněnsku, na Drahanské vysočině a v několika dalších moravských oblastech; kromě toho těží autorka ze své bohaté muzeologické praxe, v níž se téměř denně s doklady lidových krojů setkává. Nemůže být pochyb o tom, že Ludvíková se stala nejzasvěcenější znalkyní krojů na brněnském venkově a jen stěží by se našel jiný badatel, který by se právě tomuto typu kroje, výtvarně málo přitažlivému, věnoval s takovou oddaností a pílí. Tyto její vlastnosti se v předložené kandidátské práci nápadně obrážejí, na jedné straně působí příznivě a sympaticky, na druhé straně jsou nepřímou příčinou jistých úskalí, na něž v tomto posudku upozorním. Pokládám za nutné zdůraznit to, že pominu slova chvály, jimiž bych mohl zahrnout autorčino úsilí o shromáždění materiálu ze všech druhů pramenů, svědomitost, s jakou je tento materiál adjustován a utříděn. Ludvíková zachází do takových podrobností, že jen stejně znalý badatel o brněnském kroji by byl schopen posoudit jejich věrohodnost. Zaujetí, s jakým autorka sebraný materiál prezentuje, svádí však k popisnosti, která nemusí být ve vědecké práci vždy kladným rysem, zejména tehdy, když brání v zasazení materiálu do širších souvislostí a ve vyhmátnutí problematiky, jež z tématu práce více či méně zjevně plyne.

Nemá smyslu zabývat se v tomto posudku obsahem a způsobem zpracování poměrně rozsáhlé úvodní kapitoly, věnované přírodním, ekonomickým, národnostním a sociálním podmínkám života brněnského venkova, protože tato část práce má kompilační povahu a některé její partie, například zeměpisná charakteristika, jsou v tomto pojetí zbytečné. Nemohu si však odpustit výtku, že autorka vychází z turistického průvodce, přestože existuje množství seriózní vědecké literatury. Velmi stručná, ne-li kusá je naproti tomu národopisná charakteristika Brněnska.

V dalších kapitolách proniká autorka mnohem hlouběji do předmětu své práce. Zmínil jsem se již o tom, že charakteristickým rysem jejího podání je popisnost. Na omluvu autorčinu je třeba podotknout, že téma práce k deskriptivnosti svádí i vede: má-li totiž pisatelka vytvořit souvislý a plastický obraz kroje, musí podat alespoň stručný popis všech jednotlivých součástek v jejich historickém vývoji. Tento

požadavek však nevylučuje možnost syntetické metody, jíž Ludvíková nedostála v takové míře, jakou bychom od badatelky dokonale obeznámené s problematikou očekávali. Neplyne to jistě z autorčiny neschopnosti, nýbrž pravděpodobně z jisté opatrnosti a přehnané střízlivosti. Nemám autorce za zlé, že se za současného stavu bádání neodvažuje smělých srovnání. Řekl bych však, že se znalost odborné literatury, zejména zahraniční, měla promítnout aspoň do metody práce. Místo zdlouhavých popisných partií, věnovaných např. úpravě hlavy, úvazům šátků apod., mohla autorka zaměřit (pozornost) k výkladu některých jevů, z nichž namátkou uvádím problematiku některých barev, např. paralely bílého smutku (207), zasazení tzv. ocáskových kožichů do širšího kontextu (92) aj. Autorka usiluje na několika místech o zjištění interetnických vztahů, avšak nečiní tak dost přesvědčivě; tu mám na mysli například několik paralel, jež autorka činí mezi Brněnskem a severozápadním Maďarskem, okolím Šoproně. Vzájemný nebo i jen jednostranný vztah tu není vyjádřen časově (73) a chybí i důkaz historického uskutečnění těchto vztahů. Ostatně je otázka, zda zjištěné podobnosti nejsou jen náhodné a zda bychom je nenalezli i na mnoha dalších místech, kdybychom tomu věnovali systematickou pozornost. Pak bychom je ovšem nemohli považovat za výraz interetnických vztahů, nýbrž za jistý stadiální, vývojový jev, jenž zasáhl lidovou kulturu i v jiných odvětvích. Totéž platí o hledání některých spojitostí s Rakouskem, které se jeví jako jednostranné (248-249); obdobné techniky, motivy aj. bychom nalezli i jinde, <u>kdybychom je hledali.</u>

Hodnotu posuzované práce snižuje vysoký počet míst, kde si autorka odporuje. Není možné vypočítat všechny rozpory, jež znesnadňují nebo znemožňují pochopení některých tvrzení; uvedu tedy jen několik příkladů. Na str. 32 vyslovuje pochybnost o věrohodnosti dobových vyobrazení ženských krojů ze 17. a poč. 18.století, což odůvodňuje tím,že se na Brněnsku nikdy nenosily klobouky, na str. 47 však vyvozuje z Richtrových vyobrazení z poč. 19.století, že ženy s kloboukem na hlavě představují nově vyčleněnou "vrstvu městské chudiny, která se rekrutovala z venkova, od něhož se chtěla odlišit kloboukem"; kdož ví, kdy k této diferenciaci došlo? - Tvrzení o tom, že sociální rozvrstvenost obyvatelstva se projevovala v počtu krojových součástek (25, 50-51) nekoresponduje dost dobře s příliš paušálním tvrzením o tom, že v rodině bylo třicet sukní běžnou zásobou (76-77), avšak ani s citovanými pozůstalostmi, podle nichž se nejeví velké rozdíly v majetnictví krojových součástek u služebných, podruhyň, domkářek,

čtvrtlánic a pololánic (307 n.). - Příkladným rozporem je tato věta: "Určit hranice však většinou není úloha nesnadná, místy však dnes, r . 1965, více než sto let poté, kdy začal kroj zanikat, takřka neřešitelná"(275); a po této větě následuje řada podobných rozporných míst, jako např. "u Bučovicka, komunikačně odlehlého, je to jasné", avšak "podle materiálu, který máme po ruce, tuto otázku zatím vyřešit nemůžeme"(277). Stanovení hranic asi není tak snadné a jasné, když např. "směrem západním pravděpodobně nikde ostré hranice nebylo" (278). Atp.

Je též těžko možné souhlasit s některými formulacemi a závěry Autorka přeceňuje samostatnou tvůrčí schopnost lidu při vytváření kroje na Brněnsku.(5,32 aj.) a podceňuje úlohu krejčích, o jejichž podílu se zmiňuje jen letmo (49, 73), nedoceňuje dovoz krojových materiálů, popř. celých součástí kroje z jiných krajů nebo měst (Halina 56, 91,krizet 62 atd). O samostatné tvůrčí schopnosti lidu je v případě krojů na brněnsku těžko mož né mluvit ve srovnání s jinými národppisnými oblastmi na Moravě, např. s Horňáckem, Kopanicemi, Valašskem a pod.(Na některých místech práce vznikají autorce "krátká spojení", jako např. na straně 56, kde považuje obouvání vysokých bot pomocí slámy za odraz způsobu života v krajině větrům otevřené s drsným klimatem a za důsledek povoznictví. - Nemohu se též smířit s takovými paušalizacemi, jako např. na str. 221 :"Během druhé poloviny 18.stol. mizí pomalu některé starobylé prvky z oděvu (ocáskový kožich)", když totiž jediný doklad, s nímž autorka zachází nemusí zcela prokazatelně pocházet právě z brněnska(Korrempayův olej z r. 1748, viz str. 92). Je to tím nebezepečnější zevšeobecnění, že z něho autorka vyvozuje dalekosáhlý závěr, podle něhož je brněnský kroj "typickým oblečením středomoravské otevřené krajiny (ocáskový kožich), v základě je však západního typu "(278). Na základě jednoho neprověřeného dokladu nelze se takových závěrů odvažovat. - Práce obsahuje ještě další podobné paušalizace jako např. "mezi vesnické oblečení a mravní zachovalost se klade rovnítko "(226).

Další okruh mých výtek se vztahuje k těm místům práce, jež jsou podepřena nedostatečnou argumentací, popřípadě nejsou podložena průkaznými argumenty vůbec. Je to např. mínení, že obliba černé barvy se datuje od reformace a španělské mody 16.stol. (58); v případě sukní na brněnsku bych přihlížel víc i k jiným, zejména praktickým zřetelům.- Na str. 75 aj. chybí datování výskytu materiálů a součástek kroj, jakož i způsobů jejich udržování. - Výklad o hospodářském a společenském postavení žen na Brněnsku vychází možná i z přímého pozorování a ze zkušenosti, nicméně však není doložen fakty, takže působí značně nepřesvědčivě (225-2258). Podle autorčina zjištění "vyměňují

děvčata místní kroje . . . za "kyjovské", naštěstí jako v období první republiky už ne za "českou selku"."Nespatřuji v tom žádné zvláštní štěstí, protože běží jen o jinou rovinu nevkusu. - Na str. 247 chybí doklady k tvrzení o orientálním původu a renesančním stáří výšivkových technik. - Nevím též, zda autorka někdy nebojuje proti větrným mlýnům: netuším vskutku, kdo ještě dnes považuje kroj za "něco neměnného, tedy uniformního, "čistého", bez příměsků od doby praslovanské po dnešek". Kdyby však přece někdo jen uvažoval v těchto předpotopních kategoriích, stěží by se dal přesvědčit autorčinou argumentací, jež na str. 234 - 235 následuje. Ostatně celý její závěr je poněkud naivní, nepromyšlený, krátkodechý a polopravdivý.

Několik vážných výhrad mám k používání základní terminologie. Například pojem "typ" jsem v práci nalezl ve čtyřech různých významech: 1.typ západní a východní ve smyslu západomoravský a východomoravský (279), 2.typ západní a východní na Brněnsku (277), 3. náš typ, tj. brněnský (278), 4. řemeslnický typ kroje (228). Z toho pak vzniká rozpor, zda je brněnský "typ" jednotný či není (např. 275). Stejně vágní je používání pojmů "kroj" a "oblečení", "materiálová zásoba oblečení" (což má asi znamenat krojový materiál), "mimokrojový okruh" (to má asi znamenat jiná odvětví lidové kultury vyjma kroje), "vnitřní zvykové příkazy vesnice" (225) atp. Na některých místech se dokonce nečiní rozdílu mezi "lidovým" a "selským" krojem (227, 233).

Některé z těchto nedostatků a omylů by se daly vysvětlit stylistickou bezradností nebo ledabylostí. Na některých místech práce je stylistická neobratnost příčinou nesrozumitelnosti (221 aj.). Velmi časté je též opakování stejných výrazů nebo jejich nadužívání (např. výraz "latentně" 225, 231, 232), nesprávná volba slov (vytvořily se "zákony" (!) pro úvaz šátku 232), krkolomný slovosled, pravopisné chyby (šovinism, nacizmus 14, nedůslednost v psaní s a z) apod.

K aparatu, jímž je práce M.Ludvíkové doprovozena, poznamenávám jen to, že soupis vyobrazení na str. 333-338 je zbytečný, protože nijak neupřesňuje údaje o obrazových přílohách, uvedené na příslušných tabulkách. Postrádám údaje o uložení některých originálů, zejména oleje Korrompayova, o němž je v práci na mnoha místech řeč. Citace literatury jsou uvedeny svědomitě, nedopatřením je však mylně datováno dílo Hornovo do roku 1838 místo 1837 (183, 281, 327, 336), vzniklo 1836 a nikoliv 1837 (9), slavnost se konala 1836 a nikoliv 1834 (275).

Obsah mého posudku by mohl působit dojmem, že jsem na práci M.Ludvíkové neshledal žádných kladů. Tento dojem by však byl

klamný: zdůraznil jsem již na počátku, že těžiště i smysl této práce spatřuji v její materiálové bohatosti a svědomitosti. Tento rys se projevuje zvlášť výrazně v těch částech disertace, který mají nepokrytě materiálový ráz, např. v seznamu materiálů na str. 64 n.,v němž se uvádí i hojnost jejich výskytu v archívních pramenech z let 1750-1850 (jen škoda, že srovnání s materiály z konce 19.století není provedeno ve formě tabulky). Rovněž považuji za nutné vyzvednout úroveň kapitoly o lidových výšivkách, v níž autorka z nevysokého počtu dokladů dokázala vytěžit všechno podstatné.

I přes všechny nedostatky, které se mně podařilo potřehnout, resp. další, jež mně unikly, považuji práci M.Ludvíkové za dosud nejlepší monografii kroje na Brněnsku, v níž je u vinou autorčiny nemístné skromnosti namnoze zaniká její vlastní objevitelský podíl, a doporučuji, aby byla přijata za základ pro udělení kandidátské hodnosti.

doc. Richard Jeřábek, CSc.

1. dubna 1966

P o s u d e k

kandidátské disertace prom. hist. Miroslavy Ludvíkové "Kroj brněnského venkova" /339 stran textu a ilustrací/.

V současné době, kdy český, moravský i slovenský venkov prochází tak převratnými změnami, by mělo být jednou ze stěžejních povinností etnografů přičinit se aspoň v poslední fázi o zachycení a dokumentování mizejícího, anebo už zaniklého života a kultury jeho obyvatelů. V minulých dvou desetiletích se neprávem od tematických monografií upouštělo a zejména kroj a všechno, co s ním souvisí, bylo odsunuto pro řešení naléhavějších, jak se tehdy zdálo, úkolů a pak proto, že zpracování této tematiky bylo neprávem přehlíženo a považováno za faktografii a tím za úkol málo vědecký. Miroslava Ludvíková se nebála těmto mylným názorům čelit už svou diplomovou prací "Kroj na západním Brněnsku /1959/, svými četnými studiemi z této oblasti /"Lidový kroj na Brněnsku, Střelice u Brna","Lidový kroj na Brněnsku II, obce na západ od Brna", "Úvazy šátků na Brněnsku", "Obřadní kroj na Brněnsku", "Výšivka na Brněnsku", "Pracovní kroj brněnského venkova v letech 1748-1848", "Jak se oblékal lid v jižní části Drahanské vysočiny", "Lidový pozitivní tisk na Moravě"/ a zejména předloženou kandidátskou disertací. Vědeckým a zasvěceným přístupem k zvolenému tématu dokázala, že ne námět práce, ale forma a kvalita zpracování rozhodují o vědeckosti a trvalé její hodnotě.

Zvolila si téma velmi záslužné, i když obtížné. Brněnské okolí, nesoucí kdysi tak výrazné znaky typické lidové kultury, se čím dál tím více vlivem formujícího se velkoměsta nivelizuje, takže v některých místech je opravdu nesnadné pátrat po zaniklém oblečení venkovského obyvatelstva. Naproti tomu jsou oblasti, kde ženský kroj dožívá téměř dodnes, a tam právě bylo neobyčejně vděčné a záslužné sledovat jeho proměnu ve všech vývojových fázích od nejstarších dob, pro něž je možno

získat prameny či doklady, až do současnosti. Proto také VII. kapitola, nazvaná "Další život krojů", je nejlepší a nejzajímavější v této kandidátské disertaci.

Etnografický ústav Moravského muzea v Brně si už před lety vytyčil velký úkol: zpracovat a dokumentovat publikačně i muzejními sběry kroj brněnského venkova. Podíleli se na něm Dr. CSc. Ludvík Kunz, po několik let svého působení v Brně Dr. Eva Babáková-Urbachová a nejvíce se mu věnovala prom. hist. Miroslava Ludvíková. Měla k tomu velmi dobré předpoklady, protože sama v tomto prostředí patnáct let žila a z toho pět let učila. Na tématu pracovala intenzívně deset roků a po celou dobu publikovala pravidelně v přibližně ročních intervalech dílčí výsledky své práce. Ludvíková je erudovanou vědeckou pracovnicí, ovládající nejen teorii a metodu etnografické práce, ale především výzkum a sběr v terénu; nelitovala věnovat mu veškerý svůj volný čas. Navracela se často do míst, kde pracovala, aby zpětnou kontrolou prověřovala správnost svých záznamů a závěrů ať už z hlediska etnografického či dialektologického. Zná velmi dobře československou i evropskou etnografickou literaturu a vyčerpává dostupné místní prameny ať už archivní, obecní či kroniky, regionální národopisnou i krásnou literaturu, kterou opatrně hodnotí, zda jí lze bezpečně užít jako dokladu. Její filologické školení a dokonalá znalost nářečí jí umožnily zachycovat názory a komentáře informátorů věrně v dialektu, což práci výborně ilustruje. Jako dlouholetá a zkušená pracovnice muzea a kustodka jeho textilní sbírky M. Ludvíková neopomněla projít i všechna muzea, kde bylo možno předpokládat doklady ze zvolené oblasti, a zahrnout je do své práce. Její povolání a velká muzejní praxe jí také poskytly předpoklady, aby na základě širokých znalostí textilního materiálu především z celé Moravy a Slezska, ale i z Čech, Slovenska a okolních zemí, mohla doklady z Brněnska správně identifikovat, zařadit a zhodnotit.

Velké množství s neobyčejnou pílí nashromážděného materiálu by jistě mohlo svádět k přílišné rozvláčnosti a k snaze o deskripci do všech nejmenších detailů. Tomuto úskalí se autorka úspěšně vyhnula - na celé monografii je patrná snaha o stručnost. Popisy správně omezuje jen na nejnutnější míru, neutápí se v podrobnostech, které by celek spíše zatemňovaly. Snaží se o proporcionalitu jednotlivých kapitol, jak je patrné zejména v kapitole páté, která obsahuje popis a vývoj krojových součástí, tedy otázky, o nichž jistě M. Ludvíková ví daleko více, než zde uvádí. Určité námitky by bylo možno vznést ke způsobu roztřídění tématu do kapitol. To je ovšem věc názoru, protože každý pracovník má odlišný přístup k zpracovávané látce a různou metodu, jak ji podat. Ať zvolíme jakýkoliv způsob, nevyhneme se, podobně jako se to stalo místy i M. Ludvíkové, ~~mnžitému~~ opakování některých skutečností. Vyplývá to z její snahy, aby podala obraz kroje opravdu ze všech stran a každý jev co nejlépe vysvětlila. Případnému knižnímu vydání monografie, za něž bych se přimlouvala, by určité přesuny a sloučení některých problémů, řešených v různých kapitolách, jistě prospěly.

Určité nerovnoměrnosti bychom mohli snad vytknout I. kapitole, mající stručně monograficky podat rámec vlastnímu tématu, obeznámit se zeměpisnými, historickými, hospodářskými a sociálními podmínkami v kraji. Zejména od str. 17 jsou místa poněkud rozvláčná, zacházející do podrobností sice zajímavých, avšak škodících koncepci kapitoly. V této první části, výstižně charakterizující obraz pojednávané doby, považuji některé partie za zvlášť cenné, např. na str. 14 odůvodnění, proč se nelišil kroj český od německého, specifikování rozdílů mezi životem brněnského venkova a brněnské periférie /str. 20/ a vytyčení odlišností v postavení ženy selské, chalupnice, dělnice, ženy řemeslníka ap., svobodné dívky a postavení čeledi na rozdíl od dělníků.

II. kapitola podává souhrn a rozbor pramenů. Je třeba vyzdvihnout snahu autorky podat veškeré existující doklady, její orientovanost

6 kg

v hodnocení materiálu i kritický přístup k němu. Záslužná je znalost sbírek i malých venkovských muzeí.

K III. kapitole, jinak velmi zajímavé, lze míti několik drobných výhrad: na str. 47 píše autorka, že "délkou sukní se odjakživa vyjadřovala příslušnost k určité třídě". Na délku sukní ovšem měla v prvnví řadě vliv móda, jak sama autorka správně uvádí na str. 116, i když třídní příslušnost hrála také roli. Jako doklad oblečení použila M. Ludvíková obrazu J. E. Liotarda:Das Schokoladenmädchen z r. 1745 /pozn.63/. Snad by se našly příklady, vztahující se k našemu teritoriu i lidu, kdežto zmíněný obraz představuje oblečení komorné. Na str. 49 pak píše o tom, že řemeslníci přijímali některé praktiky svého okolí - např. omotávali si nohy slamou jako selští formani. Nebyl to zvyk venkovského obyvatelstva, ale znalost obecná, dělali to např. i vojáci.

IV. kapitola by měla být důsledněji uspořádána podle předem daného systému. Autorka postupuje jednou podle druhů materiálu a jejich eventuální úpravy, po druhé podle krojových součástek ap. Domnívám se, že název /"Krojový materiál, ošetřování a ukládání kroje"/ kapitolu dost dobře nevystihuje. Pojednává také o rozdílech v oblečení mezi venkovem a malým městem, mezi příslušníky zemědělského obyvatelstva, řemeslníků, mlynářů, čeledi a městské chudiny. Vtipný je autorčin poznatek, že u zámožných byl oděv jen jednou z ostatních součástí majetku, ale u chudších význam oblečení stoupal, u čeledi bylo jediným majetkem /str. 51/. Cenné jsou také doklady o vlivu hospodářské situace na stav a vývoj kroje. Na str. 56 bych slovo využití "přírodních"materiálů nahradila výrazem "domácích". Konopí, len, kůže, kožešina jsou také materiály přírodní, nejen zmíněné dřevo. Využívání slámy při zimním obutí není specifičností zdejšího kraje, bylo obecné i jinde, např. v severních i jižních Čechách u zemědělského obyvatelstva, ale i u jiných vrstev. Na str. 58 autorka uvádí, že obliba černé barvy plátna se datuje od dob reformace a španělské módy 16. století. Není to tedy na Brněnsku

píše vliv německého obyvatelstva /Troubsko/, jež inklinovalo k tmavým barvám, a pak i snaha venkovanů přizpůsobit oděv praktickým potřebám a městské módě potištěných látek? Černé leštěné sukně byly oblíbeny i na Slovácku a přišly tam do módy mnohem později, než aby na ně mm móda 16. století mohla působit. Přeměnu přírodně zbarveného plátna v tmavé prodělalo v 2. polovině 19. století i ještě začátkem století 20. mnoho slovenských krojů, u nichž bývají leštěné tmavé sukně nebo zástěry časté. Velmi zajímavý, ale z textu vybočující, jx popis postupu barvení a leštění sukní kolem r. 1900xy by snad byl lepší v poznámce. Autorka totiž jiné výrobní techniky také nepopisuje /str. 58-59/. Seznam látek užívaných v letech 1750-1850 na oděvní ženské součástky je poučný a je záslužné, že jej autorka sestavila; není však jasné, podle čeho. Škoda, že necituje prameny pro uváděné příklady i pro jejich počet. Seznam není jednotně zpracován u všech hesel.

Kapitole V.ubírá na systematicnosti nejednotný postup při probírání krojů: mužský kroj autorka nezačíná součástkami podle stupně starobylosti a jednoduchosti střihu jako ženský. Také úvahy o vývoji té které součástky vycházejí z nestejné doby, i když chápeme, že u každé nemáme stejně staré doklady. Z Pak by bylo jasnější tuto skutečnost výslovně zmínit a uvést, od kdy až doklady jsou k dispozici. Na str. 104 považujeme za zbytečné u jediné součástky - šaty zacházet až do gotiky. Lze těžko předpokládat nějakou kontinuitu. Ostatně potom skok do 18. století, pro něž však tu Ludvíková neuvádí doklad, a zejména až do r. 1817, kdy teprve doklad má, je pak příliš velký. Na str. 117 uvádí autorka, že šířka zástěr je asi pozůstatkem z doby, kdy byly sukně nesešité. I v Čechách se nosily široké zástěry a sukně tam byly vcelku. Zástěry se zužovaly zejména v pozdější době hlavně proto, že se čím dál tím víc stávaly jen ozdobou a ztratily ochrannou funkci. Oxámený Obdélný pruh tkaniny s dvěma tkanicemi zapínaný na knoflíčky, o němž Ludvíková píše na str. 122 jako o event. syntese horní části rubáče a kordulky, podle mého mínění silně připomíná vliv hanáckého

oplíčka. Zatím co u mužského kroje byla o doplňcích oblečení jen velmi kusá zmínka, u ženského kroje tato stať chybí úplně. Je pravděpodobné, že muži nosili řetízky u vesty, pera či jiné ozdoby za klobouky, šátky ap. U ženského oblečení na str. 315 je v zápiscích K. Sovy zmíněno "zapínátko", jež měla stárka pod krkem. Z toho vyplývá, že se ozdoby nosily. U dětského oblečení by bylo zajímavé zjistit, zda u chudších lidí se neužívalo jednodušších, náhradních součástek: jednoduché obdélné peřinky bez ozdob, ovíjení hlavičky šátkem místo čepečku, nahrazování košilky novorozeněte kusem plátna obratně vinutým přes ramínka, způsob zavíjení do plének, do peřinky ap.

S V. kapitolou souvisí úzce VI., v níž autorka popsané součástky uvádí v život lidu. Obě kapitoly se proto nutně prolínají.

Výborná je kapitola VII. nazvaná"Další život krojů", ukazující vývoj oblečení v souladu s během událostí na Brněnsku. Tady zejména autorka projevila smysl zasadit způsob a vývoj oblečení lidu do širších souvislostí, které velmi dobře ovládá.

V kapitole VII. o výšivce na Brněnsku by snad M. Ludvíková neměla vidět souvislost geometrického ornamentu na výšivce s tkaninami. V některých krajích se udržela geometrická výšivka velmi dlouho a lidové tkalcovství tam nebylo /str. 246/. Škoda, že u výšivek nejsou uvedena inventární čísla a u zmínek o pozůstalostech prameny. To platí obecně o celé práci.

IX. kapitola je výsledkem neobyčejně obtížné práce, neboť stanoví hranice brněnského kroje. M. Ludvíková vymezuje také tomuto kroji místo mezi oblečením na ostatní Moravě. Právě zde musela prokázat daleko širší znalosti, než které se váží k vymezenému teritoriu, aby své stanovisko mohla doložit. Domnívám se jedině, že z nebarveného plátna mužský letní oblek není dobře možné považovat za prvek, který na Brněnsko pronikl z jihovýchodu, protože pracovní oblečení toho druhu bývalo obvyklé i všude v Čechách /např. na Doudlebsku, Mladoboleslavsku/, právě tak jako nošení mužské pracovní zástěry /Doudlebsko/nemuselo přijít z jihu.

Bílá plátěná roučka pak nemusí souviset s krojem východomoravským a hanáckým, na Litomyšlsku byla také obvyklá.Avšak souvislost s hanáckým krojem bych viděla spíše v oplíčku,jak už jsem se o tom výše zmínila.

Práci bohatě dokumentují kresby a fotografie. Většinou jsou to doklady velmi vzácné, některé už unikátní.Autorka je vřadila přímo do textu, což přispívá k přehlednosti monografie. Neobyčejně cenný je bohatý slovník nářečních výrazů. Práci uzavírá seznam informátorů a použité literatury.

Monografie M. Ludvíkové o kroji na Brněnsku je cenným a závažným přínosem československé etnografii. Morava nemá dosud souborného díla o krojích. K jeho vydání bude možno přistoupit jen za předpokladu, že budou vědecky zpracovány jednotlivé regiony, aby pro syntetické dílo byly spolehlivé podklady. Brněnsko je tedy z prvních oblastí, které se takové monografie dostalo, a je zpracováno opravdu velmi dobře. Zejména je třeba vyzdvihnout zásluhu M. Ludvíkové, že doslova v hodině dvanácté vykonala rozsáhlou sběratelskou práci v kraji, kde zprávy z terénu bylo možno získávat jen se značnými obtížemi, protože dožíva poslední pamětníci, s nimiž také zanikly vědomosti o starém způsobu oblékání. Byl to tedy výzkum vpravdě záchranný a materiál, který aut ka pracně snesla, má dnes už nenahraditelnou hodnotu. Připomínky, kt jsem uvedla, jsou drobnosti, které na kvalitě práce nic nemění. V př ložené disertaci je s neobyčejnou pílí sneseno mnoho faktů, jež auto správně rozebírá, hodnotí a zasazuje do širokých souvislostí. V zhle k původnosti celé práce i k jejím nesporným vědeckým hodnotám doporu aby byla uznána za kandidátskou disertaci a aby po úspěšné její obh jobě byla Miroslavě Ludvíkové přiznána hodnost kandidátky historick věd.

Dr. CSc. Alena Plessingerová
vědecká pracovnice národopisného odděl
Historkého muzea - Národního muzea v

V Praze dne 12. května 1966.

[illegible], [illegible] [illegible] [illegible], 1865, 338 str.
– 111 str. [illegible]
a [illegible]
227 str.

str. 6 (zeměpisná charakteristika má kompilační povahu a je zbytečná v tomto ~~[illegible]~~ pojetí; vychází zřejmě z turistických průvodců; málo [illegible] a [illegible] [illegible], [illegible]

stylistické prohřešky (opakování slov, [illegible], volba výrazů, vazby

[illegible] chyby ([illegible]; [illegible] 14, [illegible] [illegible] s a 3

str. 14-17 (národopisná charakteristika velmi kusá a [illegible]

5a) str. 32 ([illegible] [illegible] [illegible] schopnost [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] (str. 73, 79), [illegible] [illegible] [illegible] i [illegible] části [illegible] z [illegible] s [illegible] [illegible]) /

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] s turistickým průvodcem ([illegible] pozn. 74) [illegible] ([illegible] 91, 92 [illegible], 113, 114)

[illegible] [illegible] zobrazení [illegible] [illegible] [illegible] a [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] ani v textu, ani v poznámkách, např. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

odporuje si: str. 32 x 47 [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]

jazyková neobratnost způsobuje až nesrozumitelnost

terminologie neobjasněna – [illegible], [illegible]
materiálová základna [illegible] (má být [illegible] [illegible])
[illegible]
225 [illegible]

chyby v datech: [illegible] není 1898, nýbrž 1837 (str. 281), [illegible] 1836 a ne 1837 (str. 9) 327, 336, 183

pozn. 65 [illegible] n. [illegible]?

1 - vítězné [illegible] z Feldkirchen (Vorarlberg) 105 (45 „král",
„šestky", „[illegible]", „[illegible]"

krátké doplnění: 36 obrazová [illegible] – [illegible] [illegible] – [illegible] otevřená [illegible]

6 [illegible] Volusu [illegible] [illegible]

58 [illegible] od reformace a špan. módy 16. stol. ?
kde? co [illegible] (… – Kov. 61)

64 [illegible] seznam malířů, [illegible] 1770–1800; [illegible] 65
[illegible] malířů
[illegible] 18. století [illegible]

73 [illegible] a sev.-čes. [illegible] ([illegible]) není [illegible] barevně

75 [illegible] datování [illegible] malířů a [illegible],
[illegible]

15, 10–11 × 76–77 [illegible] × [illegible] bylo 80 [illegible]!

Celá práce je [illegible], v [illegible] – a [illegible] ([illegible])

Či [illegible] to [illegible] nebo [illegible] ze [illegible]?

92 celé zasazení [illegible]; jsou např. [illegible] [illegible], do [illegible] [illegible]

197-8 paní [illegible] rozčíslí výjezdy kolonou (den [illegible] [illegible] v Židovi a [illegible]) o událostech (znám domácnosti); nikdo [illegible] [illegible] aj. [illegible] [illegible] ([illegible], Židů); [illegible] se [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] si se opakovat sám; [illegible] se v [illegible] [illegible] si [illegible] [illegible] [illegible] (Orchov); [illegible] se [illegible] a [illegible] [illegible]; v [illegible] – [illegible] dětí [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]; ve [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]; [illegible] o [illegible] [illegible]; [illegible] [illegible] [illegible] není [illegible]. [illegible] a [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] s [illegible] [illegible] [illegible] a [illegible] [illegible] v [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]. [illegible] se s [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] (Orchov)

Celkové koncepční [illegible] – [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] aj.

Proč nenosí [illegible] např. [illegible] [illegible]? 207

208 význam bílé barvy – úmyslně?

[illegible] [illegible] [illegible] – vede až k nesrozumitelnosti (není vidět na str. 221)

Co tvoří zevšeobecnění tzn. 221: Někdy 2. polo-viny 18. století mají povahu některé [illegible] jevy z oboru ([illegible]), aby jejich obraz je korumpoval (K. 97)

225 [illegible] „minimalizující omyl"
„vnitřní rozpory [illegible]"

226 zevšeobecnění typu „musí neustálé obléhání a nesmí zachovávat se malé [illegible]" zmýlí tedy nepravděpodobně a neprokazatelně

K. 225-227 výklad o hosp. a společ. postavení jen na šlechtu není doložen fakty, je bez argumentace

K. 232 vytváří v zákony pro všecky státy!

225, 231, 232 nadužívání výrazu „Calcutta"

227, 233 nerozlišuje [illegible] pány a zlý [illegible]

233 [illegible] „vyhovující" možná „[illegible]". Je to jen [illegible]

234 problém: není jednoznačné, [illegible], bez poznámek od doby [illegible] vždy nemá

234-235 - dává je naivní, nepřesný, nepromyšlený, [illegible]

247 další argumentace v [illegible] o [illegible] [illegible] [illegible]

275, 279 aj. [illegible] s kapitalismem a [illegible] ka-
[illegible] se zdá být příliš jednostranné;
[illegible] (technika, [illegible]).
[illegible]

277 aj. [illegible] pojmu „typ" atd.:
1) náš typ = [illegible] (278)
2) [illegible] typ, str. 228 (na [illegible] 277)
3) typ západní a východní, [illegible]
4) typ západní a východní ([illegible]) 279
[illegible] „[illegible]
[illegible] typ" a [illegible]
[illegible] (271)

275 [illegible]
Kautský 1887? nebo byl 1886?

277 [illegible], že [illegible],
[illegible], a o tom, že „[illegible]
[illegible]".

278 se [illegible]
[illegible]", [illegible],
[illegible], se [illegible]
na [illegible] ([illegible], 92).[2]

---

terminologie
zevšeobecnění
[illegible]
[illegible], [illegible]
[illegible] 251